

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

PG 3948

.K586

1899

v.1

**INDIANA
UNIVERSITY
LIBRARY**

Handwritten text, possibly a signature or date, including the number '1854'.

Комус'кый, Олександр

7:127.

Творы

ТВОРЫ

О. Я. КОНИССКОГО-ПЕРЕВЕНДИ.

v, 1

Томъ I.

Оповідання.

ОДЕССА.

Типографія и Хромографія Е. И. Фесенко, Ришельев-
ская улица, собств. домъ № 47.

1899.

PG 3948
• K 586
1899
v. 1

Дозволено цензурою. С.-Петербургъ, 12 Мая 1898 года.

INDIANA UNIVERSITY LIBRARY

1-26-61

ДИДЬ ЕВМЕНЬ.

(Спомынки бабы Уляны Красючки).

I.

якихъ людей, якъ бувъ отой дидь Евмень — теперь, запевне кажу вамъ,—нема, та може чи й булы де — инде, не скажу: я людына темна, гадаю соби, що може на цилый свить вынявся у Бога одынъ такой дидь.

Молодымъ я ёго не зазнаю и не скажу який винъ бувъ замолоду. Я не зъ дидового села: покійнычокъ мий Гордій бравъ мене зъ Кобыжчи; тамъ мои батькы звикувалы, — земля йимъ пухомъ — перыною! тамъ и я прекрасень свить Божый побачыла, тамъ и на рушнычку стала... Вже сорокъ зъ лыпкою мынае, якъ мы бралыся. Отъ зъ того часу й спизнала я дида Евмена. Винъ на весилли у насъ — у Гордія — батькувавъ. Якъ коровай дилылы — винъ Гордієви тельцю надилывъ; а мени Божого птаства — два пни; того птаства, що и на людей и на Бога дбае: людымъ — медокъ въ ротокъ, Богови — свичку. Зъ шырого серця та зъ легкой руки дидусь дарувавъ: тельця ёго привела намъ цилый плугъ воливъ и двоохъ коривъ; а зъ двоохъ пнивъ бджолы выроилася намъ цїла пасика. Еге!...

Якымъ дида Евмена я вперше зустріла, такимъ ёго и на той свить обмыла; за сорокъ зъ чымсь литъ хочъ бы тоби на крыхту пристарывся; ни же-ни не

переминывся, наче винъ зъ дулевыны бувъ. Не зазнаю, щобъ винъ колы й нездужавъ; хоруба до його не прывставала; до самой смерти ламанци зъ макомъ умынавъ, такъ що пидъ зубамы у його ажъ хрущать було.

А вже зъ себе бувъ!... всима сторонамы — просто — орель! мабутъ чи не до його и писню оту зложено: „а козакъ, якъ орель“. Якъ я наше теперишне парубоцтво визьму та прыривняю до того дида — такъ... и ги!... воны супроты ёго — навить не горобци; горобецъ и на рудяку молодець; а воны — парубкы наши — просто — назымкы захарчовани, кволи та мляви. Евменъ бувъ саженного зросту; въ плечахъ завшыршкы зъ двери, а стримкый — якъ коношлына. На ходи, — було не йде, а лебедемъ плыне. Борода йому — снигомъ пала, а станъ, хочъ перещыпны; та довга вона — борода ота по самый поясъ, а шырока, наче у отого святого, що на образи онде намальовано. На голови у дида густа куделя попеляста, наче руно зъ доброй яркы; тилькы надъ самымъ чоломъ трошкы вылысило. Тваръ у дида Евмена була повна, червона и разъ уразъ така съвижа, наче ии отсе заразь сама Божа Маты росою до схидъ сонця вмыла. И весела йому тваръ була: отъ якый довгый часъ я його знала, а николи охмаренои твары у його не бачыла. Очи у дида чорни, вельки та лыскучи таки; скине имы винъ на тебе — ажъ здригнешъ, наче тебе импетомъ зъ печи вдарыть, а бровамы своимы шырокымы поведе, такъ ажъ млосно стане.

Доки винъ не померъ, — по выду по його не можна було и шистьохъ десяткывъ йому даты, такый же то винъ бувъ свижий, моторный та бадьорый. Вику його дійсне никто такы й не знавъ: може йому й за сотню за цилу перескочыло. На що вже отецъ Харытонъ, якъ отъ пыльнувавъ довидатыся, уси метрыкы пере-

кыдавъ, а не дѣйшовъ: до метрыкивъ тихъ дида не заведено; выходыть, що колы винъ народывся, такъ тоди метрыкивъ ще й на свити не було. Тилькы й вынышпорывъ отець Харытонъ про те, колы Евмень брався: выходыло, що зъ того часу до Евменовой смерты мынуло висимдесять и чотыри. Ку вже нехай хочъ якимъ винъ молодымъ брався, а за сѣтню, значыть, йому перейшло тоди, якъ винъ переставывся... Отъ-то якъ!

Пожывъ такы винъ на свити на билому! легко йому нехай лежаты, сыру землю на грудяхъ держаты...

Воно й те сказаты: зъ якои речы було йому болиты та кволиты? Тяжкой працы винъ не зазнавъ; журба верхы на йому не йиздыла; лыхо зъ нымъ ворогувало; смутокъ зъ скорботамы двирь його обмынавъ. Легкобытомъ винъ викъ звѣкувавъ. Та й вдача йому така воскова була: до велького винъ не квапывся, за нажывою на взаводы не гнався, що зароблявъ — те на людей роздававъ. Каже було, говорыть: „мини абы на прожытокъ до смерты, прибутку мени байдуже, у вишню скрыню ляжу й безъ перыны, хочъ въ чому маты народыла... Байдуже! псля мене — не буде мене“. Отакъ то винъ про себе й недбавъ. А за се — саме наши богатыри й ославылы его *недбахю*. Кажуть воны за його; „такый довгый викъ прожывъ, а казны не нажывъ“. На що йому та казна була? казною йому бувъ ридъ та добри люде. А у дида у Евмена було того роду безъ переводу: п'ятыохъ дочокъ выдавъ; шистьохъ невестокъ узявъ, онъ — воно що!... Одначе зъ того часу, якъ повдовивъ, такъ самотою жывъ: а вдовивъ винъ довго. Литъ на двадцять Марына його попередыла.

Спершу жывъ пры йому наймолодшый сынъ його — Антинъ, жонатый. У сели у нашому такый вже звычай

споконвику, що мезынчыкъ завжды пры батькови: йому вже йде и хата батькивська, и кгрунтъ, и все, що на кгрунти, и въ хати, и въ комори. За тежъ винъ повиненъ батька до смерти годуваты, зодягаты й доглядаты, а помре батько — власнымъ коштомъ поховаты и сороковуста справыты.

Такъ ото якъ побрався Антинъ, такъ рикъ чи що живъ ринъ зъ батькомъ, а потимъ Евменъ и каже до його любенько, — гарненько: (винъ зроду не гримавъ, а сварытыся и не вмивъ).

— „Выходь, сынку! на одшыбъ“.

— „Черезъ що, тату?“ пытається Антинъ.

— „Черезъ те, щобъ мени, не зазнавши сваркы, вику довикуваты: часомъ—ты що не по моему—я косогляну; а часомъ я що не по твоему — ты скривышся, та — дывысь й розибъємо глекъ! Отъ воно й не доладу буде: грихъ передъ Богомъ и передъ людьмы соромъ“.

Та й спорудывъ йому на одшыби нове дворище; окукобывъ його, охазайнувавъ, а самотою вику доживавъ.

II.

Такъ ото дидъ Евменъ якъ пустывъ усихъ своихъ дитей на власни ихъ ноги, соби лышывъ едыне—хату та батькивське дворище зъ садкомъ. Що було поля—усе пороздававъ дитямъ: а йому, щобъ кожна дытына постачала зерна, скильки тамъ у нихъ умовлено було. Усимъ однаково надилывъ поля: и на сына, и на доню поривно. Трохы тилькы чудно выходыло: таке Евменъ завивъ, що усе оте нывье, що дитямъ винъ пороздававъ, наче воно ихъ, та буџимъ-бы и не ихъ, ниби воно гуртове у нихъ: „отсе, каже, ныва Иванова, а отсе Семенова, а се Домашына чи тамъ Марусына,

коженъ своимъ и орудуй“. А яке жъ воно у ныхъ „свое“, колы у кожного руки коротки, щобъ яку нывку, або пидметъ продаты, чи въ застанову даты?... Чудно такъ прымиркувавъ Евменъ той! не смій, каже, зъ гурту выходиты. И не выходылы, докы винъ жывый бувъ; а померъ—де той и гуртъ въ Бога подився! розлизся, наче раки ти. Отъ же, щобъ вы тямылы: заразь воно и стало знаты, що гуртъ дилови маты! Скоро Евменчуку пустылы батькивськый законъ за витромъ, заразь спостереглы, що тому ковалеву липше, що на два михы куче. Спостереглы, та мертвого зъ гробу не вернешъ! Щежъ то й часъ не великый мынувъ, а якъ то воно и дали буде? чи не доведеться такъ, що, нехай святыи крые: хочъ на гиллю високу, хочъ въ воду глыбоку!... пусты до себе злыдни на тры дни, воны до тебе на вику прылыпнуть... Трапляеться й такъ: що чому бъ и Хыма не господыня, та ночовъ у неи бракуе; а трапляеться зновъ, що и въ шолудывого Ивана кучери вьютъся... Пожывемо, дастъ Богъ, такъ побачымо...

Жыве, ото, Евменъ соби самотою; вже, пакъ, и самота та не-яка: тилькы що ночуе самъ въ хати, а въ день винъ разъ-у-разъ, колы не въ пасици, такъ десь зъ людмы; непосыдячою вдачи бувъ дидъ. И на языкъ не здержливый; до всього втручається: и до свого и до чужого: абы що у кого не такъ якъ треба, — заразь винъ помитыть и заразь тыць свого носа до чужого проса! Та не гадайте, що винъ втручається абы на'перекирь: е! ни! не на те, а тому, щобъ порадыты, напутыты людыну, та запомогты. Оце було, стрине винъ яке парубча зъ возомъ, помитыть, що лушня на вози телипається, варытныкы на коняци перехлабылыся,

або черезсидельныхъ высоко, заразы винъ: „птрру! стій!“ зупыныть и полагадыть.

Для себе Евменъ не державъ ни наймыта, ни наймычки: тай на що воны йому? Чого самъ не вмие, або не спроможенъ зробыты, те йому люде зроблять. Хлиба, дома було не пече, стравы не варыть; худобы не поравъ, бо не державъ; пасика, кить рудый, собака рябий, та пидсвынокъ перистенький—ото и вся його худоба була. Ой, що то за пидсвынокъ, що за кабанецъ бувъ! Який муштрованный! и не сказаты. Дидъ його такъ привычаивъ, що воно одъ синешныхъ дверей и не выдхыдыло; наче вартовый той, и днюе и ночуе била порога. Кто йде до дида—воно на того очыма скыне; низдрямы—нюхъ-нюхъ и ничего! носомъ було, капосне, почуе, хто зъ якимъ духомъ до дида чымчыкуе: колы зъ добрымъ — воно такъ ласкавенько: рохъ, рохъ-рохъ, нибы хоче промовыты: „просымо, просымо“; а спостереже недобрый духъ, такъ и загарчыть, наче собача те. Вже дидъ и доглядавъ того кабанця: неначе дытыну було въ корыти выкупае и вычеше... Кумедно!...

Про дида Евмена не скажешъ: що въ його роду багацько, а пообидаты нигде; почережно винъ обидавъ у дитей та въ онукивъ. А влитку на таганкахъ у пасици самъ соби такого борщу або юшки утне, що исы й не наисыся, таке смашне. Въ ижи, та ще въ одежи винъ бувъ трохы вередливый; не всякое було на його смакъ и потрапыть: нехай буде хочъ яка каша, абы жъ вона не розсыпчаста та не обмаслена — винъ ии и ложкою не торкне; колы сорочка не лянна та не зъ гаптованымъ комиромъ, —винъ и до рукъ не визьме; а штаны, чи полотняни, чи сукняни — подавай йому матнысти, таки, щобъ матня до земли телипалея. За те верхнею одежною не перебиравъ; вона, казавъ винъ,

до тила не торкається, то й байдуже: и влитку и зымою все на йому та сама кожушанка; литомъ, було, выверне ии до горы вовною тай ляже проты сонця на горбку—мурижку; кому инчому такъ въ одной сороци млосно, така спека, а йому у кожушанци саме въ пору.

Еге!... А зайшлыбъ вы до його въ хату та поды-вылыся: чысто та весело, наче у виночку, стеля и стины выбилени, весели, буцимъ всмихаються до тебе; сволокъ зъ гороризьбою, лыповый; трамки померезани. Луткы викняни обквитчани везерунками, выведенемы любрыкомъ та сынькою. На покути образъ святой Покривонькы, заступницы нашої небесной; увесь винъ заквитчаний сухымы васылькамы, гвоздыкамы та чернобрывцямы. Любывъ дидъ квиткы; ще якъ и любывъ! а сказано: хто квиткы кохае, той воскове сердце мае. Такъ воно дійсне й було: мякхе, чутке, огрійне, наче весняне сонечко,—було у дида сердце: далеко воно чуло—у кого лыхо ночуе: до скорботныхъ, до вбогихъ, до покрывдженныхъ—дидове сердце тепломъ сцилюющимъ былося.

Биля дверей у дида у хати, якъ звычайно, бувъ воднычокъ; та який? лыповый, увесь гороризьбою оздоблений. Самъ Евменъ и ризавъ; зъ його бувъ мастакъ—ризбаръ: якихъ тилькы ложокъ, тарилокъ, полумыскивъ, ковшивъ винъ не понавырисувавъ, та все на людей роздававъ, а соби ничего. Улыкы въ пасици, и вони зъ гороризьбою. А вже лавкы въ хати, стилъ—вымыти, вышаровани, ажъ жовти, наче воскови. Доливка въ хати ривна, якъ стилъ; глыною жовтою вывыхтьована, наче выгембльована. И хто жъ бы, вы думалы, отакъ чепурывъ дидову хату? Дочки та внучкы, казалы-бъ вы? Не безъ того, що й вони рукъ докладалы, але бильшь за нихъ чужи дивчата. Почережно дивчата чепурылы дидову хату; отсе за чергу було ажъ сваряться; трохы

не бьются; кожна рада радшенька, щобъ швидче на чергу стати; бо кожна певна була, що дидь надилить ии и медомъ, и макомъ, и яблуками. Меду у його видь льоду до льоду безъ выводу. Маку на городи сiявь цили гоны; не для себе, а про дивчатъ. Отсе, було, якъ прыйде Маковiя, такъ дивчата—наче бжолта, до дида на городъ: нарижуть макивокъ по здоровенному снопу, тай до водосвяття. Ну вже про садовину про дидову чи й треба казаты. Садъ у його бувъ суще прекрасный той рай. А яблукуы—усе путывкы, одывки, шклянкы, опорты—зъ кавуна завбильшкы, видь новыхъ до новыхъ въ стузи, въ полови долежувалы. А що групи тiей було сыла тай годи! Уродять, такъ и лысту не знаты, такъ рясно: дулы, сапижанкы та краснобочкы розсыпчасты. Любывъ дидь въ садовини, та въ пасици кохатыся. Пасикы винъ николы не вывозывъ въ гречкы, въ садку у його вона на лужку. Що за прегарный лужокъ той бувъ! винъ и не велькый, та зеленый—ривный, немовъ кылымомъ оксамытовымъ засланный. Дидь такъ штучно вмивъ пидкошуваты той лужокъ, що травына була въ травыну: ривна, та густа, наче нова щитка мыкальна. Въ головахъ того лугу—кленъ; винъ ще й доси стоять, обiймыщивъ вдвое буде: высокый зъ дзвыныцю, лыстатый та розлогый. Лыстье на ёму завбильшкы зъ пидрешитокъ,—крапелясте, буцимъ хто по зеленому полю крейдоку побрызъкавъ. Отуть було пидъ кленомъ дидь и роскошуе,—зъ весны до зимы и днюе и ночуе, а пидъ дощъ—у куринь. Не величка у його пасика була: бильшь тридцаты пнивъ на зымивлю до омшаныка винъ не ховавъ; що бильшь видь того, те пороздае дитямъ, онукамъ, хрещенныкамъ; два найлипши вулыкы—на церкву легуе. Колы який лышокъ—на голоту. До голоты винъ цилымъ серцемъ прыпадавъ.

Село наше, якъ глянуты на його, наче й не вбоге, а роздывысь блызче — Господы! скількы тѣи голечи, що съвитятъся плечи! Отожъ Евменъ усю іи знавъ, и серцемъ про неи дбавъ; спыть було й миркуе: — чого кому бракуе. Скоро почалася осинь, скоро впорався Евменъ зъ оранкою, заразъ винъ и метнется по селу льнуваты, наче попада та стара.

Де е дивчата — не мыне винъ тѣи хаты.

Прыйде до одніеи:

— „А що, дивко! у васъ прядуть?“

— „А вжежъ, дидусю! прядуть“.

— „Колы прядуть — нехай и мини пивмитка дадутъ. Богови въ прыёмъ — пиде“.

Тоди до другои и вжежъ ни якъ, якъ не зъ прыказкою:

— „А ну, дивко! сюды — смыкъ, туды скокъ; — напряды диду клубокъ“.

Дали до третѣи:

— „Хочешъ, дивко, замижъ?“ Пытае, наче самъ не тямить, що де та въ Бога дивка е, щобъ замижъ не хтила.

Дивка мовчыть, тилькы всмихається до дида; а винъ до неи:

— „Хочешъ замижъ питы, — голому сорочку спряды“.

Отакъ усихъ и обійде: жадна не видмовыть йому и нанесуть и на основу и на питканье.

Винъ вже самъ оснуе: тоди зъ основою, та зъ питканьемъ до ткали:

— „Вытчы Богови на прыёмъ“.

Те полотно на весни винъ самъ выбилыть у себе на лужку, покрае, скількы зъ голоты кому треба чи на сорочку, чи кому на штаны и пороздае ще до Вше-

стья, а въ Клеччану недилю, щобъ уси булы въ церкви въ новыхъ сорочкахъ.

III.

Била пасыкы и биля саду у дида Евмена тилькы й сторожи було, що отой кабанецъ перистенькый та Рябко. Ни видъ кого було й стерегты: у насъ на сели хочъ и не безъ злодія, хочъ якъ люде ласи на садовыну, а въ дидовому садку безъ його воли, хочъ бы тоби хто одну яку погану гнылку взявъ, ни во викъ! Крый Боже, щобъ хто занявъ и сорочка-бъ на тому занялася.

А спыталыбъ вы: чому у дида ништо ничего не займавъ? Гай, гай! треба було вамъ бачыты, що діялося на Спаса у дида въ двори и пидъ дворомъ! Отодибъ вы й тямылы: чому у дида садовына, наче заворожена одъ злодіивъ. На Спаса — скоро було почне дниты, у Евмена и на двори и биля двору чыстый ярмарокъ: у кого тилькы своего саду нема—всяке до Евмена: винъ кожному надилыть; тому въ шапку, тому за пазуху напхае, тій у запаску насыпле. Надае садовыны, тоди повнисеньки ночвы стильныкивъ до церкви: посвятыть и роставується соби на цвынтари пидъ бабынцемъ; сяде на мурижку, та, наче пипъ артусъ въ Дарну недилю, роздае стильнычки и старому и малому. И не було въ нашому сели души хрыстыянської, щобъ на Спаса не покоштувала меду свяченого. Щожъ-то за медъ бувъ! ясный та прозорый якъ слюза, а пахучый!.. Наче въ йому пахоци зъ усихъ квитокъ!

Такъ отъ чому дидовой садовыны ништо й не займавъ: Бога боялыся; и старе и мале вважало Евме-

нивъ садокъ наче святощи таки, що до ныхъ безъ дидового благословення и доторкнутыся грихъ, не то що!..

Вельмы у насъ шановалы дида и слухалыся його, наче батька того ридного. Не можна було за його добристь и не слухатыся його. Теперь такихъ добродивъ нема. Отъ згадую соби хочъ-бы такы про нашего козака Семена Кобзу. Прокынулася у його, не дай того Господы никому, пожежа, то саме середь глупои ночи, ще й пидъ витерь велькый. Усе, що було и въ хати и въ комори, — усе огнемъ взялося. Горенько Семенови городаси тай превельке: жинка, диточокъ маленькихъ двійко, а тутъ ни хаты, ни хлиба. Заравъ дидъ Евменъ ихъ до себе на зыму. Семень перегадомъ до громады: „зарадьте на поратунокъ зъ касы гришмы на хату“, звисно въ позыку. Просыть Семень на дерево, на майстривъ — дви сотни, а громада ёму пивсотни дае: „не спрможешься, кажуть, человиче, двохъ сотень вернуты“. А Семень змагаеться: „що я, каже, зъ пивсотнею вдію? рукъ не зачеплю; стинъ не стане вывесты“.

Евменъ тоди до його каже: „Беры, Семене, що дають, а то й того катматыме“.

Послухався його Семень, а винъ тоди до громады:

— „Зарадьте и мини сотнягу“.

Громада дывомъ—дывуе:

— „На що вамъ, диду, позыка?“.

— „То вже мое дило, ни чые бильшь: я про те знаю, на що позычаю. Я не лабза, якый, не на переводню беру“.

Далы йому сотню, позычылы; и никому не втямки, на що дидови гроши? Нихто ничого не помичае, що Евменъ думае-гадае.

А перегадомъ Евменъ и каже до Семена:

— „Рушай на заробиткы въ Таврію, а позычени гроши лышы жинци до рукъ, нехай по троху вывезыть дерево“.

Якъ почавъ його маеткословыты, той и пишовъ.

Бачымо небавомъ: дидъ у себе на двори нову хату закладае, та за шить тыжнивъ и готова, немовъ зъ земли выросла. Люде дывуються: на що Евменови нова хата, колы и старій вику нема? Диты ридни про те не видають; спытають, — такъ винъ — або мугыкне що, такъ невыразно, що и не розберешъ, або скаже:

— „То не хата, то омшаныкъ зъ викнамы буде“.

Чи омшаныкъ, — то нехай и омшаныкъ, не наше дило.

За тыждень до Клеччаной недили почалы кроквы стягаты. Тоди дидъ до Семеныхы:

— „Иды на прощу зъ дитьмы до Кыива“.

Зъ нашего села велька сыла людей ходыть до Кыива святого видговитыся къ Тройци. Пишла и Семеныха.

Евменъ тоди до майстривъ:

— „Розбирайте хату“.

Думаемо: до чого отсе дидъ хымородыть? Чи винъ часомъ не тее? такъ нижъ! ничого такого не знаты.

Хату розибралы, а у вечери дидъ склыкавъ парубкивъ и каже:

— „А нуте, хлопци-молодци! Богу на прыёмъ: по деревыни на плечи, да на Семенове дворыще; за те мій могорычъ: по чарци — по другій и лыпивка меду. Ну те! толокою“...

Кынулася та голота: що то, сказано: молода сыла! тилькы змило орудуй ею, вона тоби й землю переверне! Горыть робота! хлопци носять, — майстри складають! А мисяць зъ зиронькамы имъ прысьвичують та радіють,

що въ Семѣна на пожарыщи, буцимъ тисто на опари, хата росте. Тоди вже вси мы вгадалы: — на що дидъ гроши позычавъ.

Вернувся въ осены Семень; грошенячь дещыцю прынисъ... Дывується; та ажъ заплакавъ, якъ почувъ отъ дида:

— „Отсе вамъ хата: жывить на здоровьячко! По спромози выплачуйте; а въ касу — то вже моя голова знатыме“.

Отакъ и звивъ чоловика на ноги. А що колыбъ не Евмень? Тоди Семенови — хйба зъ довгою рукою пидъ монастырь. А ну те, скажите: хто бъ другый отакъ зробывъ?

Отъ-же не безъ ворогивъ було и въ дида Евмена, та нема въ свити такой людыны, щобъ на неи псы не брехалы, а люде не клепалы! на всихъ не вгодышь: солодкымъ будешъ — злыжуть; гиркымъ — сплюкють...

IV.

Багатыри, шынкарѣ, та зайды — головы, що поверхъ дерева ходять — оти ворогувалы на Евмена. Ицько жыдъ; та шынкаръ Елысей та Михайло Пыхтирь — и не сказаты якъ ворогувалы на Евмена: прымили-бъ воны въ ложки воды його втопылы, та ба! руки коротки!... Михайло вже й становому — на дида шепотивъ щось, — та языка прыкусывъ... Нехай бы винъ йому руба бувъ ставъ!... Михайло, та й вси воны, бильшь за все не любылы дида за языкъ; такыжъ бо винъ у його гострый бувъ, наче брытва та; а колочый, наче шыло: кольне кого словомъ, такъ гиршь, нижъ швайкою въ жыжку. А вже колы було визме кого на глумъ, такъ своимы жартамы такъ умылыть людыну,

що вона тречи упріе. Жартунъ бувъ великый Евменъ; жартамы за людей заступався, а лыха и ворогови не зычывъ. Благои души винъ бувъ; вдача у його потульна була: тилько и ты його любенько прыголубъ ласкавымъ словомъ, — винъ наче вискъ той — ростане, що хочъ робы зъ нымъ. А вже на перекирь йому и не думай иты! винъ тоди до тебе смолою шевською прылышне и доведе тебе до того, що — або робы такъ, якъ винъ каже, або зъ села втикай.

Була у насъ на сели вдова — дядыха: людына уязлыва, терпка, а бильшь за все — шенотынныця: до дивчатъ найпаче вѣдалася: абы отсе вона спостерегла, що дивка до парубка бровою моргнула, заразь вона про неи по селу й покотыть неславу. Люде ии не любылы, невирна людына, облеслыва, а про те ще вмила и въ душу до всякого влизты. Дитей у неи Бигма; робыты ничого; тильки вона изъ хаты до хаты швендяе, пашыкуе, брехни по селу розносыть... усій молодижы въ печинкахъ вона стала. Парубкы усякихъ каностивъ ий заподивалы, ничымъ ии не вгамують. Отъ воны тоди до дида:

— „Заступиться, порадьте, що дѣяты?“

— Не вважайте на неи, каже дидъ, не займайте ии; нехай до краю доходыть... якось воно та буде; а мое дило сторона.

Такъ ихъ радыть, а соби що-инчого думае.

Идемо мы зъ нымъ якось зъ миста; я базарувала, а Евменъ зъ людського гомину бадьоросты набирався. — Добре. Идемо, ажъ на зустричъ намъ Варка та: вона була така нызенька, сухорлява, раз-у-разъ забейкана; нечепурна була... Очи у неи зелени, маленьки, немовъ осокою проризани, та вертки таки, наче хвистъ у ящиркы — и дывляться завсиды буцимъ зъ пересердя. Та ий

недовго й до серця було: сама, бачте, гакувата, такъ абы що на мачыну не по іи,—вона й вызъвирыться и засычыть вышкваркомъ на сковороди: „Ахъ! вы мужва темна!“ Се у неї було любе слово. Евмень килькы разивъ казавъ до неї:

— „Мужвою, пани-матко!, сьвить держыться, тымъ то й треба зъ мужвою любенько; сами—здорови знаете: липше зъ людьмы ходю, якъ зъ чортомъ навзаводы“.

Такъ де вамъ! не така вона була, щобъ послухалася: товста крыга у неї на`серци лежала. Такъ ото стрилыся мы зъ нею и витаємо:

— „Здоровеньки булы!“

— „Дай Боже! а де, диду, бувъ? Пытае вона.“

— „Банькы дувъ“.

Вона не зрозумила та зновъ:

— „А теперъ куды“.

— „Въ кумы до биды“.

Варка зновъ не розибрала. Бачте:—тоди саме Бидыха такою ходыла, такъ вона й подумала, що Бидыха розсыпалася и пытається:

— „А кого Бигъ давъ!“

— „Тай доси баба не розбере: чи дытыну, чи дивчыну“.

— „Ну, прощавайте“.

Бачымо: Варка бигцемъ до Бидыхы: тыць—сюды, зыркъ туды, ничого незнаты; Бидыха сыдыть та мычкы мыче... Догадалася Варка, що Евмень визка пидвизъ и почала вона зъ того дня вьидатыся въ дида та лыхослывыты про його; а винъ мовчыть, та щось замышляе.

Якось въ суботу — подзвонили до вечерни: йде Варка до церкви; вона любила першою прыйти, остатнею выйти. Иде вона повзъ шынокъ; не можна никудою

було шынку обійты; стоявъ винъ саме надъ греблею; другои дороги не було. Чуе Варка—въ шынку хтось такъ на бубни вытынае, що ажъ стрижа ходоромъ ходыть.

— „Ну вже-жъ, думаетъ соби Варка: се ни хто бильшь, якъ не Евмень... Бога у його въ души нема! Трывай же! я тебе на все село засоромлю. Нема того—щобъ на молитву до храму Божого йти, а винъ чортивъ въ шынку звеселяе“.

Треба вамъ сказаты, що Евмень чудово на бубонъ бывъ. Було якъ утне „Горлыцю“, або отіеи весильной:

„Такый, такой журавель,

Такый, такой дыбле“.

або: „Ты-жъ було селомъ идешъ,

Ты-жъ було въ душу гудешъ“.

Такъ у мене, у старои жыжкы до танцивъ задрижать; а що жъ то въ молодыхъ!... Уся шкура заговорыть!

До шынку Евмень хочъ и заходывъ, такъ не на те, щобъ тамъ чопка смоктаты; зъ людьмы любовъ винъ балакаты. Не безъ того, що було чарочкою й покрепиться: почаствуе його хто одніею, а винъ йому заразы здачи—двома; а щобъ пьянымъ—нихто зроду-вику його не бачывъ. Ни, ни! на що вже вельки ворогы його: лысый коваль Мыкола та отой Михайло, а й вони не посьміють гавкнуты, щобъ Евмень хочъ разъ колы бувъ пьянымъ. На пидпытку и я його бачыла; такъ дежъ той чоловикъ, щобъ безъ вады якои бувъ?.. Нема такого въ свити, тай не було.

Еге! такъ ото и стоить Варка проты шынку, та не тямыть, що його діяты: якимъ робомъ дида выклякаты? Ждаты — докы самъ выйде, ніяково: и люде помитяты, визьмутъ на глазы, торохтитымуть: „яка

стара Варка, а до музыки, скажутъ, така охоча, що й вечирню на неи проминяла“... Зайты бѣ въ шынокъ—ще ґирше... Опынылася Варка, наче въ штаняхъ безъ очкура! ни въ тынѣ, ни въ ворота. Думала вона думала, та якъ гуконе що сылы:

— „Хазяинѣ! Шынкарю“!

Дидѣ наче того тилькы и ждавѣ! Заразѣ викно зѣ шынку навстижѣ, та до Варкы:

— „Шо отсе зѣ вамы, паңиматочко? Чи не на жывить? Може-бѣ мени за шептухою побигты“?

— „Ходы сюды! ходы сюды“!

— Выйшовѣ до неи дидѣ,

— „Хто на бубони бывѣ? ты“

— „На бубони, каже те вы? колы“?

— „Ще й колы“!... бачѣ якый святий та Божый. Наче й не чувѣ.. Отутѣ, въ шынку, хто бывѣ“?

Дидѣ дывуеться, хрестыться, та й каже:

— „Що отсе таке зѣ вамы? я тутѣ зѣ самисенького обиду, а бубону не чувѣ... хтобѣ такы пидѣ святу недилю зѣ добрыхъ людей ставѣ бубныты?.. Се вамѣ прычулося“...

Пишлы змагатыся: Варка свое: — ты бывѣ; а Евменѣ свое: „се вамѣ прычулося“. Варка ажѣ ногамы тупотыть, лютуе; а Евменѣ ии хрестыть та чытае: „зыдите“... Плюнула Варка и геть соби греблею по пидѣ вербамы. А Евменѣ—бубонѣ пидѣ кожущанку, та бигцемѣ по за вербамы, мижѣ очеретамы, його невидко. Попередывѣ Варку, сивѣ въ очерети била дорогы; скоро Варка поривнялася зѣ нымѣ, винѣ якѣ торохне въ бубонѣ, якѣ заверещыть не своимѣ гласомѣ, та й прысила, зѣ мисця не рушыть; зѣ переляку мовѣ прыкыпила. А Евменѣ въ очерети другимѣ вже голосомѣ пидѣ бубонѣ:

„Тыры—тыры тырлычко!
По дорози пирьячко!
То жъ його розгубыла
Ряба Варчына кобыла“...

Тоди прыхыльцемъ очеретами, городами до господы. Хата його въ головахъ церкви стояла. Бубонъ пидъ вулыкъ, самъ до церкви.

Прыходыть Варка: власнымъ очамъ виры не йме; Евменъ на вколишнахъ, била крылосу стоить на молитви... Писля вечерни ледви ступывъ дидъ на цвынтаръ,—Варка до його: ну, його прынародно ганьбыты, та соромыты, що въ шынку на бубонъ бивъ.

Евменъ уважно ии слухае, тужливо такъ дывыться на неи, головою журливо хытае и каже:

—„Не во гнивъ вамъ, пани-маточко! зъ вами не певне щось: мабудь Господне попущенные; и прычувається вамъ и прывыжається, тутъ не безъ лукавого. Перехреститься, та ходимо вкупи; я васъ самыхъ черезъ греблю не пуцу; хочъ воно ще й невелимы пизно, та повзъ очеретъ небезпешно. Люде добри! проведемъ ии черезъ греблю; бачыте: вона трохи стерялася“.

Варка зъ того ажъ посатанила, лютуе, а дидъ ии вмовляе, заспокоюе, та хрестомъ навкругы обводыть. Люде дывляться, сміються, найпаче — дивчата, сорокы ти... Зъ того часу й покотылася селомъ гутирка, що Варка стерялася, що сатана раз-по-разъ ий въ ухо бубонить... Звисно: почалы всячыны додаваты; сталы гомониты, що вона на людей кыдається, кусається, пиною зъ рота брызъкае, що пидъ языкомъ у неи щенята... Почалы люде тикаты одъ неи тай довели молодыцю до того, що мусила вона село наше покынуты. Дивчата тоди страхъ якъ зрадили; ниhto за нею не жалкувавъ. Отъ якъ штучно выживъ Евменъ

Варку; та вже за рикъ, чи мабудь, за два, признався людямъ, а тобъ ниhto й не видавъ, яку винъ кумедію счынивъ зъ Варкою.

V.

Кажу жъ вамъ: жартунъ бувъ дидъ Евменъ, жартуочы и вмеръ; але пошлы Господы и всякому таку смерть тыху. Того року, якъ винъ померъ, Господь покаравъ наше село велькою—превелькою посухою: зъ зеленыхъ святъ до самого Спаса, колы не до Голово-сика, дощъ и не крапнувъ ни разу; люде й хмары не бачылы. На поляхъ усе выгорило, навить травою тилькы той и пожывывся—у кого болото було, або на велькій нызыни; жыта погыблы; пшеницы выйшлы огрийни; зерно зъ усього замирковате. Недоридъ выпавъ тяжкый. Ще до Риздва—що було въ гамазеи позабиралы, а до Стричення и багатыри свои ямы спорожненылы; за те кышени по набывалы. Дидъ Евменъ, наче той Ёсыпъ прекрасный, задалегидь вгадавъ недоридъ и цили дви зымы своихъ ямъ не видкопувавъ: беригъ хлибъ. Диты трохы кривылыся на його, часомъ зъ легесенька и дорикалы:

— „Понивечыте, тату, зерно; попріе воно, пропаде, хочъ бы витромъ перепустылы“.

А винъ слухае те, та соби въ бороду:

— „Нехай ще... не попріе; въ ями цилійше буде... якъ помру, такъ нымъ помынатымете мою душу“...

У пистъ такъ цина на хлибъ пидскочыла, що й не сказаты: тры дни роботы — на пивпуда борошна не заробышъ. Люде зъ голоду пухнуть, а доюны та жыды билия людсьького лыха руки гріють, та радіють. Отоди саме дидъ Евменъ и показавъ свою добристь: поклы-

кавъ злыдаривъ, видкопавъ яму и все чысто зъ ней жыто пороздававъ за спасыбигъ. Кынулыся люде до млына, наче на ярмарокъ. У нашому сели славный млынъ водяной. Повеселилы люде, мелютъ, та Евмена благословляють. Намололы и Велыкдень Святой зустрилы не зъ заплаканымы очыма; усимъ голоднымъ Евменъ слъозы втеръ.

Жыды прочулы, що дидъ дурно хлибъ людымъ рѣздае, та до його:

— „У васъ ще яма е?“

— „А вжежъ е! повна, не порушена“.

— „Продайте—намъ“.

— „Годи! я ще не здуривъ, не продамъ“.

— „Чому?“

— „Тому, що мени грошей не треба; а у людѣй хлиба нема, тай самому треба на дорогу. На тимъ тыжни рушаю на той свить“...

Въ середу на провидному тыжни и другу яму видкопалы. Зерно до млына. Перемоловъ, два засыкы борошномъ набывъ. Тоди клыче майстривъ и каже:

— „А нуте лышень! заходьтеса та злаштуйте мени хату нову, та гарну, дубову, просторну, — щобъ не тисно було лежаты, не важко сыру землю держаты“.

Зробылы йому труну, славному таку зъ горбатымъ викомъ. Выготовывъ винъ заразы усе що треба про смерть: сорочку гаптовану, покрывала, рушныкы до хреста и до короговъ, хусткы пидъ мары, а въ суботу заходыть до мене:

— „Завтра по обиди, каже, прыходь, Уляно! Обмыешъ мене та на той свить прычепурышъ. А сѣгодні нехай люде по борошно йдутъ“.

Я слухаю його и не тямлю, що казаты, що діяты: думаю — се дидь жартома; а сердце мое чуе, що ни!... сплакнула нышкомъ соби и мовчу.

И справи воно такъ сталося. Вгадавъ дидь. Його праведній души, мабуть янголъ подавъ звистку про день смерты. Передъ вечернею, — дидь роздавъ убогимъ борошно; попрощався зъ людьмы; исповидався у отца Харытона. Другого дня за службою запычався; прыйшовъ зъ церкви до господы, ничего и въ ротъ не взявъ. Попрошався зъ усимъ родомъ, лигъ на лави, перекрестився и тыхо-претыхо заснувъ — переставився, наче свичка та догоривъ. Тилькы людямъ праведнымъ таку тыху смерть Господь посилае...

Зъ велькою шанюю мы його поховалы. Уси хресты, уси корогвы зъ церкви за нымъ неслы. Усе село було на похорони.

Нехай же винъ зъ святымы прышодобьтись.

1892 р.

НЕПРЫМЫРЕННА.

Зъ запысокъ сільскай учытелькы.

I.

батькивъ у моихъ була велька симья: два браты и сестра—старши за мене, та ще цидо мною — три сестры. Достаткы наши булы тилько што на прожытокъ, — зъ батькивскыхъ мозоливъ. Може-бъ зъ тыхъ ёго заробыткивъ и далося бъ што прыберегты на чорну годуны, колыбъ у нени нашой инша вдача була, а то!... ой, ой, тай годи!... Шчо було тато замозолюе—те вона пробенкетуе: любыла вона весело пожыты, хороше походыты, смачно зъысты, солодко—пыты. Отъ якъ теперь соби прыгадую, такъ на заробиткахъ доля тата не омылыла: найпаче докы воны при здорovyю булы. Жывучы ошадно, можна-бъ було огрунтуватыся и власнымъ кошемъ окукобытыся... На лыхо—татусь булы людына сумырна, хочъ и спрысклыва. Але-жъ наче ти сухи стружки смѣлови: пальне, шугне, тай згасне... за хвылыну було видійде, тоди зъ його хочъ мычкы мычъ! Шцей те: дуже вельмы кохалы тато маму и багацько де въ-чому булы про неи омыленнымъ.

Якъ занепалы тато на здорovyя, такъ цилу зиму пролежалы, на весни одужалы, та вже годи було колышню роботу правыты, по тыжню день и ничъ зъ воза не злазты: мусылы воны взяты якусь незначну службу въ суди; тай-то не на довго... А дали му-

сывъ татусь братыся зновъ до старого; до своего адвокатства, та вже не те! не ти года, не те здоровья, не та сыла.

II.

Себе и наше жыття я выразно зазнаю ледви зъ десятого року мого вику, а якъ воно жылося ранишь, сама не зазнаю, наче ранише я й не жыла! Що видаю, про те видаю тилько видъ сестры, та видъ нени. Мабуть хмарно и тьянно йшовъ мій дытынний викъ, бо зъ ёго я соби ничогисинько не прыгадаю; не памьятаю навить, чи булы у мене ляльки, або яки инши играшки. Що першь за все сыдыть у мене въ памьяти, такъ кныжка зъ малюнкамы. Кто, колы и якъ навчывъ мене чытаты — не скажу. Не скажу й того, де я добула оту кныжку „Мальчикъ съ пальчикъ“. Вельмы я любыла и чытаты; чытаю було цилый день, на ничъ въ головы пидъ подушку и колы въ ноци не спытсья, я чытаю соби зъ головы. Спала я окремо видъ усихъ: молодши сестры спалы зъ старшою, а я зъ старою нянькою и зъ покоивкою въ кимнатци биля пекарни. Нянька знала сылу казокъ и ото було абы смеркло (вона була така стара, що и у вечери ничымъ вже, жадною якою роботою не займалы и не мишалы ий лажаты), такъ вона прыляже, а я биля неи на ослинчыку сяду та пыльно препыльно слухаю и казкы. Охоча я була до казокъ! и теперь ще знаю ихъ сылу и, бачу добре теперь, яку вельку вагу мають казкы не тилькы для пизнання мовы, але и въ школи. Скоро помичу я теперь въ школи, що мала дитвора вже прытомылася и треба ий спочыты, я заразы казку имъ. Лышыты ихъ на волю не можна, заразы пустуватымутъ — на те-жь вони диты; пиднимутъ галась, недаватымутъ старшымъ

групамъ учытыся; отъ я имъ казку. И якъ же вони тоди уважно слухають; ажъ ротынята пороззявляють.

Другою моею кныжкою була Кулишева „ГраMATка“; нянька їи десь добула и подарувала мени: я їи всю по пам'ятѣ й теперъ прокажу, вивчыла я їи, чытаючы няньци. И нянька и куховарка наша Марына страхъ якъ любылы слухаты „ГраMATку“, — властыво — исторію. А няня моя не сподобалы „ГраMATкы“: „мужыча, хлопська кныжка“ — кажуть було; инколы було зъ рукъ у мене выдеруть їи и закынуть пидъ лижко! Няня моя була, хочъ и зъ оголилого, та колысь велького и пындючного роду, зъ Рыльского повиту, а тато мій бувъ полякъ; якъ теперъ думаю, такъ властыво ополяченый тилько украинець. Винъ любывъ мужыка и не пындючывся зъ слугамы, а зъ нянькою бувъ просто за „пани-брата“. А колы траплялося въ литку жыты де на сели, татусь и самъ ходывъ въ гости до мужыкивъ, и мене бравъ, и не боронывъ мени гратысь зъ „мужыченятамы“, тилько було пыльнуе, щобъ няня того не встерегла. Чудна вона була: абы сама не бачыла, такъ зъ кымъ хочъ бався и водысь, а на очахъ — ни! будь „панною“ И татусь при нени не той бувъ, що безъ неи — простый, ласкавый, говиркый, та веселый; абы-жъ няня на очи — де те все й динеться! заразы - дывыться строго, гордовыто — пана вдае.

III.

Скільки себе пам'ятаю — до кныжки, до науки у мене змалку велька охота була, та никому было вчыты мени такъ якъ треба. Татусь ряды-въ-годы, якъ трапыться їму вильна година, той прокаже було де-що зъ кныжки и пысаты загадае, а няня николы, абы я була „до лыця“ прыбрана, — отъ їй и досыть. Мало

вона про мене пиклувалася; а якъ роспустуюся було вельмы, — я такы пустотлыва була, — такъ вона мене въ кутокъ и ткне кныжку въ руки; чи читаю я, чи ни, — ий про те байдуже; абы я сыдила мовчки та не пустувала. За те на старшу сестру уся ии увага; мени малій тоди ажъ заздро ставало.

Сестра Тася на шість рокивъ стариша за мене; ии виддалы до пансіону одніей нимкени, звидтыль вона ходыла до гимназіи, а до дому бралы ии що суботы у вечери, та на кожни вакаціи. Велькыхъ коштивъ бравъ той пансіонъ, але тато зъ останнього тяглы та платылы.

Панське виховання давалы у тому пансіони; перша ричъ „манеры“ (повождення), дали французська мова, музыка на рояли, танци. У батькивъ мабудь така думка зъ сестрою: хочъ ии освіта и виховання и дорого коштуватымуть, за те, якъ выйде вона зъ гимназіи, такъ працюватиме коло освіты усихъ меньшихъ сестеръ, значить — наша освіта — не братиме коштивъ. Воно-бъ и добре було, колы-бъ такъ сталося: шкильна освіта мае и добри и лыхи стороны и не вгадаты — якыхъ бильшъ. Въ школи дытына швидче розвивається, свитоглядъ ии шыршае; гуртъ надае товарыського духу; школа стырае неривнисть достаткивъ економычныхъ: зблыжае убогихъ до заможныхъ; зате не легко для дытыны высыдиты що дня въ школи 4—6 годинъ, часомъ въ тисному класси, наипаче колы набереться 45—50 дитей въ класси, а вентиляція по нашихъ школахъ така, що хочъ-бы ии и зовсимъ не було.

Ото-жъ що суботы й недили и на вакаціяхъ сестра було й муштруе насъ, выганяючы зъ насъ часомъ и духопелыкамы „мужычи звычай“ и навчаючы „свителькимъ“ панськимъ „манерамъ“.

Разъ якусь стала я прохаты іі, щобъ вона вчыла мене наукамъ, вона на те:

— „Колы тамъ я тебе вчытыму: онъ мами скажы, нехай що дня тебе учыць“.

Я до мамы, а мама мени:

— „Мени не до твого вчення; у мене й безъ того бракуе часу на що инше. Трывай: Тася скинчыть гимназію; заберемо іі, —тоди вона тебе и вчытыме“.

И почала я зъ того часу дожыдаты, наче Божого сонця, того щаслывого дня, колы Тася скинчыть гимназію...

IV.

Нарешти диждалася!...

Тася вчылася добре и скинчыла гимназію зъ наградою—золотою медалею.

Вже-жъ и бенкетъ справылы батькы вь той день, якъ привезлы Тасю до дому! гучный та бучный и не сказаты! цилисиньку ничъ—до сходу сонця танцювалы. Та нихто такъ не радивъ, якъ я!

Другого дня по бенкети заразь зъ першымъ словомъ до Таси: „сестрыченько моя мыла! колы почнешъ мене учыты?“

А вона дывовыжно глянула на мене та й каже:

— „Гляньтеса, яка швыдка! другои такой чи й выдано де! не дала мени поригъ переступыты —заразь и вчы іі. Ныбы за симъ литъ не остогыдло мени и вчення и кныжкы! Дай хочъ трохы выдыхаю ихъ, нехай хочъ вакаціи мынуть“.

Мама потягла руку за Тасею; тато не змагалыся. „Не журысь, дочко Тытано!“ мовылы до мене: „твое не втече. По вакаціяхъ Тася доложыть праці; зъ твоею охотою та зъ твоимъ хыстомъ вона тебе за рикъ на-

вчыть тому, чому въ гимназіи и за два roky не навчять“.

А мама додалы:

— „Поспіємо зъ козамы на торгъ, дощъ за шыю не капле“.

Я й прысила. Цили вакаціи байдыкувала, а Тася зъ мамою — що дня або де по людяхъ, на гулянкахъ, або люде у насъ. Я й мала була, а добре бачыла, — якъ тато мовчкы кривляться було на ти гулянки и тямыла я, чого воны кривляться. Отсе було вранци посходымося до чаю, мама й кажуть до тата:

— „Сёгодні въ лагерахъ танцювальный вечиръ, Тася запрошена; грошей треба на убрання“. Або: „сёгодні у насъ гости будутъ; молодежь вѣйськова, вечерю, вына треба, — грошей дай...“

Змагатыся татови годи; бо выйшла-бъ така буча, така колотнеча, що й не сказаты!

Отакъ мыналы и мынулы вакаціи. Тася й не гадала про мою науку. По вакаціяхъ у неи вже дѣйсне бракувало часу: зранку до глупой ночи у насъ гости, все офыцеры, а вона зъ офыцерамы. Разъ якось видважылася я нагадаты Таси про мою науку. Вона якъ кынется до мене; я злякалась, думала бытыме мене, а вона мене до лоня якъ прытысне, якъ почне мене цилуваты и каже:

— „Ой Таню, Таню! яка ты дурненька“.

Я зумылася, пытаюся: хйба що?

— „Те, що ты мене зарижъ теперъ, такъ я ни до якои работы не визьмуся, а вчыты тебе и поготивъ... отъ що“.

— „Чому?“

— „Тому, що кажу тоби: дурненька ты! не вже ты не помичаешъ, що я закохана?... Небавомъ и шлюбъ

визьму. Ну, чи мени-жъ теперь пиклуватися про твое вчення“.

Мене наче хто въ саме тимья довбешкою! Я прыпала до Таси на груди та якъ заголошу.

— „Чого, чого? дурненька! — втишала вона мене. Якъ поберемося, мы переидемъ жыты въ Ж. и тебе визьмемо; тамъ е гимназія, отъ ты й ходытымешъ! не плачь! а докы що, я дамъ тоби уси мои кныжки, ты зъ ныхъ сама вчытымешся“.

А тутъ и мама прыйшлы, распыталыся, чого я румсаю и звелилы заразъ вгамуватыся... я мовчки ковтала слёзы и сама не тямлю, чому прыйшла до мене въ голову думка, що Тася не визьме мене до себе, що не бачыты мени гимназіи.

Отакъ понялася хмарою перша моя надія на освіту въ гимназіи.

V.

Весилля назначылы справыты въ Жовтни. А вже-жъ справыты гучно; а справыты безъ грошей не можна. Грошей у тата тоди не було, треба було десь позычаты. Не далеко верстовъ за десять въ сели Бакланівци — вельке людяне село, — жывъ пипъ отецъ Игнатъ, винъ роздававъ гроши въ позычку: про його уси зналы. Тато вдалыся до ёго и мама зъ ными и мене взяли: у о. Игната була доня Саня — моя ровесныця, вона инколы навидувалася, звисно зъ батькамы, до насъ, а мы до ныхъ.

Докы батькы наши балакалы тамъ про Тасине весилля, та про позычку грошей, мы зъ Санею пышлы гуляты по селу. День вынявся на пречудо; зовсимъ не осинь-ній, а веснянный, ясный, теплый, годынный. Мы дійшлы ажъ до школы. Була саме годына видпочынку,

дитвора высыпала зъ школы, бигала, гайсала й гула, мовъ ти бжолы. Учителька сыдила на рундуци и позырала на своего роя. Побачывшы насъ, вона поклыкала до себе; а колы прыйшла година вчытыся дитямъ, то и мы съ Санею пишлы въ школу и сыдили, ажъ докы не прыйшла пора иты дитямъ на обидъ.

Оттуть вперше народылася у мене думка зробытыся учителькою въ сельскій школи, — такъ вона мене обгорнула, такъ уся я перенялася ею, що ни про що вже бильшъ не спроможна була й думаты. Певна ричъ, що думку ту у мене сплодыло те вражиння, яке зрбыло на мою перенятлыву вдачу повождення зъ дитымы учителькы. Цилу годуны бачыла я и чула, якъ вона любовно, ласково вчыла дитей, розмовляла зъ нымы, проказувала, расповидала, а диты горнулыся до неи сердечно, шыро, наче до ридной нени коханой. Зроду вперше ото я була въ сельскій школи и вперше спизнала, яка вона дійсне е. До того часу я тилько чула про „мужычи“ школы и, не тямлю гараздъ чому, гадала соби, що въ тій школи учитель, чи учителька — строги, сувори, до дитей не прывитни; сварятыся на ихъ, бьютъ ихъ, а тутъ побачыла що инче.

— „Отъ колыбъ мене виддалы хочъ въ сю школу,“ — подумала я и повидала свою думку Сани.

— „Фу! Таня!... що се ты выгадала! — видповила мени попивна, — якъ се можна! та твои батькы ни за що въ свити не виддалыбъ тебе!

— „Чому?“

— „Та якъ же можна! благородну дытynu та у мужыцьку школу, наче гимназiи нема; незнаты що прыверзлося тоби, ты и не хвалысь про се никому, а то тоби очи высъмиють“.

Я замовкла, бо не тямала, що видповідатъ. Справди я була „паньского роду“; „панночка“, а школа була про „мужыченятъ“, але думала я соби: хиба я погиршаю зъ того, що посыжу на одній лавци зъ „мужыченятамы“? а же-жь килькы то я гралася зъ ными та не зробылася жъ зъ того „мужычкою“, а ну, скажу про се татови. Але зразу не видважылася, все збиралася, все сбиралася улучыты ту годыну, щобъ мы булы тилькы вдвохъ, щобъ ниhto насъ не почувъ. Така годына не выпадала: тато передъ весиллямъ Таси булы вельмы заклопотани, а тымъ часомъ прыйшло и весилля те...

VI.

Справылы весилля и за тыждень молоди мусилы йихаты въ Ж. тамъ кватырувавъ той полкъ, въ якому служывъ сестрынъ чоловикъ. Тато взялыся провесты ихъ до самого Ж. Вертаты до господы довелося на простому вози. Старій людыни, та ще въ осены переихаты на трусъкому вози 120 верстовъ не легко; а тутъ немовъ на лыхо пидскочыла негодь; вночи лынувъ велькый, холодный дощъ; докы допленталыся до села, тато промоклы до сорочки. Прыихалы до господы, — жаръ у ихъ такый, що ажъ паше; зляглы; за тыждень не пизнаты, — такъ переминылыся; на що вже я молоде, не досвидне було, але и мени выразно було знаты, що тато не чоловикъ, а трупань... Привезлы ликаря. „Тифъ, — каже, — яки тутъ ликы! вынесе сама прырода, такъ добре“. Черезъ день якъ почалы вони заговоруватыся, такъ вже и не прыходылы до памьяты... ще тры дни — и Богу душу виддалы...

Отожъ — небижчыкъ зъ хаты, а лыхо до насъ въ хату!... Отоди спизналы мы, найпаче я горопашна,

чымъ бувъ для насъ тато! Такъ мени стало тяжко та сумно! хата здавалася мени могилою... Але я не подаю своєї жыттепысы, нема на що згадуваты подро-быци; я тилькы помичаю ти стежки, колючымъ тер-номъ поросли, яки судылося мени перейты, докы дой-шла я до своєї бажаной меты, докы зробылася учи-тельскою сільскою школы.

Трохы чи не цилый рикъ перебувалыся мы, тяж-ко бидуючы, та не вмючы заробыты. Мама що було— усе потроху спродувалы, зъ того тилькы и жылы. Я вже и сама добре тямыла, що годи мени марыты гим-назію! яка вже тамъ гимназія, колы йисты ничего... Нарешти и продаваты ничого вже... Прыхавъ зять и вырядывъ маму и сестеръ до бративъ у В. — воны тамъ служылы за якусь маленьку плату. Мама прыра-дылы соби зъ зятемъ, що у В. можна виддаты сестеръ у науку до модныць, тамъ, бачте, чуже мисто, ниhto насъ не знае, ниhto не видае, якъ мы жылы панамы, ниhto не дывуватыметься, и „панночкамъ“ не соромно буде зробытыся швачкамы. А про мене кажуть: „ты Тытяню! вже велыка, йидь до сестры, дякуй їй и мужу їи за те, що беруть тебе, та молы за ихъ Бога; воны тебе, якось, доведуть до пуття“. Я охоче поихала до сестры; я не забула їи обицянкы и зновъ ожыла у мене надія на освіту, на гимназію!

Тася зустрила мене якось холодно, гороижливо: то була вона дударка, а то двичи побильшала. Бачу я, що и въ неи, якъ и у нени, здержливости нема: абы чого заманулося—заразъ того їй и постачай, а чоловикъ їи,—не даты, не взяты — якъ и небижчыкъ тато — по-турае усимъ їи вытребенькамъ.

VII.

Мынувъ тыждень, другый, мынувъ и третій, про гимназію и речи нема; мовчѣть моя Тася, може бѣ и доси мовчала, колы-бѣ я сама була не нагадала. Зняла я ричь, выбравшы такую смырну годину, колы Тася була въ доброму дуси, вона и каже:

— „Що-жѣ! теперъ не зручно, пивроку шкильного затого мыне, та ще и те: переросла ты трохи: по твоимъ литамъ тобі треба ити до шостого, або прынаймни до пятого класу; а по тому, що ты знаешъ, ледви чи приймуть тебе и до другого“.

Я такъ и похолола вся! мабуть тварь моя занадто переминылася, бо сестра мовыла:

— „Чого ты такъ крейдою взялася? нема тутъ великой журбы, нема чого вбыватыся: докы що, я тебе вчытыму; скинчатся вакаціи, тоди спробуемо; може я встыгну прыготовыты тебе хочъ до четвертого класу, отъ и пидемъ на экзамень; здасы, тай гараздъ буде“.

И справди Тася пыльно взялася вчыты, а я ще пыльнѣйше вчытыся! То бувъ, мабуть, чи не найщасливѣйшій часъ въ жыттю моему! Молодисть та энергія багато надавали мени сылы. Вранци було Тася ще спыть, а я встану, на базарь зъ куховаркою збигаю, вернуся — все попрыбираю въ свитлыци, приготую и убрання для Таси и чай; абы вона очи росплющыла, я до неи; наче малу дытну ту одягну, прыберу, чаемъ напою, тоди зъ нею вчытыся; такъ до самого обиду, а по обиди вона спочывае, а я за кныжкой. Увечери — колы трапляться гости, — вже не чые, якъ мое дило

про все пиклуватися; абы-жъ вынялася вильна година, я зновъ, хочъ и за пивничъ, сыжу за кныжкой и доты не ляжу спаты, докы не вывчу того, що поклала вывчыты.

Отакъ любо та мыло ишовъ мій часъ! ишовъ та не довго. Передъ великоднымы святамы Тася повыла сына и зъ нымъ зныкъ той мій соняшний проминь ясный, що такъ огрійливо свитывъ мени! Звистно — сестри стало не до мене: сама вона годувала сына, и перши тры мисяци було видъ колыскы ни одступу, а мени—колы тамъ не колы удильть годинку.

Саме передъ вакаціямы пишла я до начальницы гимназіи роспытатыся, що треба знаты на те, шо-бъ вступыты до пятого классу? Вона, — спасыби їй на выкы! — такъ ласкаво повитала мене, все мени розповила... Якъ почула я їи видповидъ, — такъ и не стямылася! Побачыла я тоди, що двери гимназіи про мене на выкъ зачынени... „Переросла!“ Шожъ мени початы, що чыныты!... Начальныця, довидавшись подробыць, сумно покывала головою и порадыла мени вступыты хочъ до двохъ классовои школы, щобъ видтиль дистаты свидоцтво, то все жъ такы не буду я голоручъ ходыты, а може зъ тымъ свидоцствомъ поталаныть де-не-будъ статы въ невеличкій школы силъській, хочъ за помишныцю учителькы.

Пишла я до старшого учителя тіои школы. Выйшовъ до мене молодой, тилыстый и доволи красивый мужчына. Выслухавъ мене, подывывсь въ мэтрыку и каже, такъ лукаво всмихаючысь:

— „Дежъ такы дивчыни такого выку та ходыты до двохъ классовои школы! у насъ найстаршій не буде 14 лить; а тутъ на 17 береться, тутъ не школа вже, а женыхы на думци... Вы зъ швачокъ?“.

— „Ни,—кажу и ледви ледви не заплачу.

— „Шкода, а то-бъ я вамъ роботу давъ“ и зновъ всмихається. И такимъ винъ дався мени осоружнымъ, обрыдливымъ, що й теперь гыдко згадаты!

Я вже и не тямыла куды иты! що діяты! До господы не пишла, до самого вечера вешталася по надъричкою... думкы таки не гарни коилыся въ голови... цуръ ихъ, и згадуваты прыкро, не то що!...

VIII.

Безрадисно ищовъ у мене день кризь день; взяла мене грызота така, що нигде видъ неи не сховаюся; ни якъ не видкараскаюся, найпаче вночи; вдень коло чого будь працюю: або за няньку, або за прачку, а прыйде ничъ—сонъ видъ мене тикае, не сплю, думаю, та сама свою болячку колупаю; що за день заживе, те за ничъ розъятріе.

Мабуть изъ себе я вельмы звелася, бо разъ якосъ зять обнявъ мою голову, поцилувавъ въ чоло и каже: „Чого, Таню, ты такъ марніешъ? була якъ путьянокъ, а звелась на скипку: яки тебе скорботы грызуть?“

Я ёму по правди по щырій все розповила, а винъ на те: „Дурныця зализла въ твою зелену голову; треба помырытыся зъ жыттямъ; треба жыты, якъ уси люде жывуть, а то зробишся непрымыренною; — сама свое жыття отруишъ. Покинь оту думку про учительство, та берысь до того, до чого и вси дивчата твого вику беруться. Розуміешъ?“

— „Себъ то до чого?“ пытаюся я, дывлячысь на ёго не тямлывымы велькымы очыма. Винъ гладыть мене по голови и каже:

— „Не вдавай, що не тямышъ, до чого я ричь веду. Дивчыни твого вику властыво — на думци жєныхъ... тому и ты такъ змарнила. А зъ твоею вродою— абы охота“.

На мене наче хто прыскомъ сыпнувъ, уся я спалахнула, чую ажъ уши горять... Справди доси мени и на думку ни разу не впало про замижъя. Зять усмихається, ласкаво, але лукаво дывыться мени вѣ вичи, — знаты що не йме мени виры.

— „Онъ, — каже, — полковныкъ... якъ ты про ёго?“

Я ще гирше почервонила. Полковныкъ той старый, сывый, за батька-бѣ мени годывся. Зять дали: „Ты ёму вельмы подобаешся... винъ прохавъ и мене и Тасю посвататы тебе, — що-жъ ёму сказаты?“

Я замисць видповиди вѣ слѣзы... така зъ мене тонкослизка вдалася.

— „Мы тебе не неволымо, — озвався зновъ зять, колы я трохы вгамувала свои нервы, — а щыро добра тоби бажаючы, радымо не цуратыся полковныка; винъ людына зъ велькымы достаткамы, самой земли дви тысячи десятинь; винъ бере тебе єдыне за красу, за сердце твое... Голубытыме тебе, якъ батько дытыну! помиркуй, свй хлибъ — якый не є, а смачнйшый -- хо чѣ бы и видѣ сестрыного“.

Мовчу я та думаю соби: що тутъ миркуваты, колы той полковныкъ мени осоружный. А тутъ и сестра надйшла и вона тежъ; у двохъ усовищуют мене; говорятъ, що не викъ мени дивуваты; що я соби дурнымы мрямы голову забыла и сама свого щастя цураюся; а про матирь и про сестерь мени и байдуже. „Друга, кажутъ, обиручъ бы; не пишла-бѣ, а побигла прожогомъ, та забралабѣ до себе неню и сестерь“. Дали та дали — все бильшь дорикае

сестра, що я безлюдько, що я цураюсь людей, бо звыкла готове исты: слово по слову дійшла моя Тася до того, що ну поприкаты мене своимъ хлибомъ. „Ты, — каже на мене: дармоидка, об'їдаешъ насъ“. И такъ вона своимы поприкамы збентежила мене, такъ отымъ своимъ „хлибомъ“ въ саме серце вколола мене, що тутъ вже и я не спромоглася більшъ мовчаты; дала волю языку и высловила усе: якъ я у неи и горшки баныла, и пелюшкы прала, шмаття лужыла, и мытель носыла и пидлогу шарувала. „А вы мени що за те? сорочки навить не справылы, стежку мени до свиту заступылы, та ще й хлибомъ своимъ допикаете теперь“.

Зъ симъ словомъ въ двери, на двирь, на вулицю, въ чому сыдила, въ тому и пишла. Просто на берегъ, до Тетерева; зять за мною; догнавъ, за руку мене, та назадъ.

— „Схаменысь, — крычыть — а не то, я тебе въ шпыталь до божевильныхъ“ — и потягъ мене до господы. „Ще добре, — каже, — що вечеръ, ниhto не бачыть, не чуе, а що колы-бъ у день ты таке скоила! якого-бъ ты намъ сорому наробыла!“

Я-жъ ще и выноватою стала! За мое жыто, та мене-жъ и побыто!...

IX.

Не стало мени жыття въ сестры: все воны мени зъ тымъ полковныкомъ: „иды та иды“. „Пиду, — кажу я, — та тилько не за ёго, а хйба свить за очи. Пустить мене у Кывъ“.

— „Иды, — каже сестра, — въ чому стоишъ, въ тому и иды; дорога тоби не загорожена; а я свого ничего не дамъ“.

Зъ чымъ же було иты, колы у мене и копійкы за душею не було и добуты ни въ когс: мисто чуже, знаёмыхъ ни духа. Заробыты? Ба! колы-бъ то я вмила! мене ни чому не навчено; голку до ладу въ рукахъ держаты нхто не навчывъ; панчоху якъ слидъ заштопаты не вмію. Никчемна була, тилькы що вродлыва. Доглупалась я: пиду за наймычку куды, або до швачкы; стану у неи на годы, докы вывчусь шыты. Сестра и зять, якъ дочулыся про се, такъ на мене мокрымъ рядомъ:

— „Мало тоби того клопота и сорому, що доси намъ заподіяла! бильше хочешъ накоиты? Що про насъ люды скажуть, що про насъ подумаютъ, колы ты станешъ у нашому мисти за няньку, або до швачкы пидешъ! Иды зъ нашого миста на вси чотыри витры, та тамъ соби и робы по вподоби, абы наши уши не чулы, очи не бачылы“.

Напысала я до матери: Хрыстомъ-Богомъ благаю ии, де дистаты, та дистаты пять карбованцивъ и переслаты мени; що-бъ було мени спроможно дистатыся до Кыва. За тыждень, чи що, прийшлы гроши та не пять, а тилькы тры рубли, и не на мои руки, а на сестрыни, зъ наказомъ, що-бъ заразы „оту непрымыренну“ вырядылы до неи, до мамы. Сестра дае мени ти гроши и каже:

— „Отъ тоби и подорожня,—хочъ завтра“.

Загадалася я: тямыла я, що и до нени не на добро поиду. Сила соби била сестрыного столыка и миркую—гадаю, розкыдаю думкамы всяково, та якось несвидомо взяла зи столу маленьку пляшечку, що хтось подарувавъ сестри зъ пахощамы. Пляшечка така прегарна: по голубому полю золоти везерункы и найпаче прехороше було заткальце: зверху два голубкы цилуються.

Кручу соби въ рукахъ пляшечку ту и такъ соби замыслылась, а сестра неназнимкы якъ гукне на мене: „На що займаешъ на столи мои речі!“ я такъ уся и здригнула, пляшечку ту упустила, вона объ доливку—брязь! та въ шматочки... сестра якъ кинеться до мене; наче навижена та, забула власну повагу, вхопыла мене за руки, сипае; быты мене сикається; а я іи за руки, борсаюся, не даюся! Обыдві такъ наче стерялися... вовтузымося по хати, ажъ тутъ зять на поригъ, розборонывъ насъ... Не памьятаю вже, що винъ казавъ: чи я забула те, чи не чула тоди. Не памьятаю навить и того, якимъ чыномъ я опынылася въ жыдивській балагули, помижъ цилои зграи жыдивъ и жыденягъ, що поспипалы на шабасъ. Се було въ пятныцю. Памьятаю тилькы, що балагула прыхала до зализныци, стала биля вокзала: жыдъ фурманъ и каже до мене:

— „Тутъ злазыть вамъ, швыдче берить билетъ, затого поиздъ рушыть... ось вашъ клуночокъ“.

— „Якый клуночокъ? у мене ничего не було“.

— „Ну, якъ не було! вашъ зять сами мени виддалы ёго до-рукъ; берить та йдить швыдче“.

Швыдче!... а я наче въ тумани, наче зъ просоння. Почынаю соби прыгадуваты, почынаю думаты: чи все те справди було, чи то бувъ сонъ? ой ни! не сонъ! онъ на рукахъ у мене сынякы; звидкиль бы имъ взятися, колы-бъ то бувъ сонъ!... то була дійстність! невымовна, гирка и тяжка.., колы-бъ іи забуты; такъ же на неи Богъ и забуття не давъ!

Иду я въ вагони и зновъ сама соби не йму виры: чи справди я вырвалася на волю, чи може я тилько омылена? На воли! на воли я! але що-жъ робытому зъ тією волею? — Мыгнула у мене думка. — Де я безпрытульна подинуся? Де навить я переночую? „Э! якось

воно буде!“ пидбадѣрувавъ мене на вухо хтось незрымый. И оти думкы не лякалы мене. Сама не тямлю видкиль набиралася въ моихъ жылахъ видвага и надія не знаты на кого и на що.

Х.

Недовго я вешталася по Кыиву, знайшла такую швачку, що взяла мене на выучку: умовылыся такъ: першый рикъ я вчытумусь шыты и робытыму ий усе по хазяйству, на другый рикъ тилькы шытыму; на третій вона положыть мени плату „якои заслужу“.

Швачка наймала дви свитлычки зъ прихожою та пекарню, въ одній свитлыци шылы,—приходило шо дня дви швачкы,—та прыймалы роботу, въ другій спала мой хазяйка зъ дытыною; а въ прихожій мени казали спаты на доливци. Перши два тыждни я и голкы въ руки не брала, тилькы „прывчалася“, встала вранци—заразъ въ свитлыци прыберу; самоваръ настановлю, проснеться дытына — дивчынка була — немовлятко ще, заразъ до неи, на руки ии: така та дытынка втишна була, тилькы—недобре призывчаина: зъ рукъ було не сходыть; та все ии хытай, докы и не засне; и такъ вона звыкла до хытання, що абы на годыночку перестала, заразъ и репетуе. Ажъ руки було онимиють, хытаючы. Спыть дытына—мени инче дило знайдеться; тилькы було и видпочыну, якъ поляжемо спаты, тай то колы Агафонъ Павловичъ — чоловикъ шваччынъ — вернеться до господы тверезымъ. Винъ бувъ коваль, служывъ при зализныци и вельмы любывъ чарку, найпаче було пидъ настаття мисяця. Прыйде, заразъ ёму—самоваръ; сяде на злогахъ билия столу и почне коверзуваты. Усе тоди не по ёго, усе не такъ; сердытьсѣ,

сварыться, та на лыхо ще недорика бувъ: якъ зупы-
нитыся було на якому слови, та почне — дыхаты, то
ажъ поси́ніе, докы вымовыть: „я вашъ дбаха!“ Страхъ,
якъ любывъ винъ ужываты сю фразу, вельмы подо-
балося ёму то слово „дбаха“, а воно саме и не дава-
лося ёму зразу вымовыты; абы дійшовъ до ёго, такъ
ёму наче языкъ до пиднебення прылыпъ, тилько д-д-д!
Напручується бидолаха такъ, що ажъ икаты почне —
тоди въ постиль; але икавка та така була голосна, що,
чуючы ии, не заснешъ.

Третёго тыжня Анна Устынивна дала мени шывто,
лыштву зарубыты. Подывылася на мою роботу и
каже:

— „Горобцивъ насадыла, треба распороты, та се
вже на завтра нехай, иды до дытыны“.

О такъ я трохы не цилый мисяць ту саму лыш-
тву — сёгодня робыла, а завтра порола. Трудный бувъ
першый той мисяць! потимъ вговталася, прывычалася
и до икавки Агафона Павловича и до сваркы ёго зъ
жинкою! не могла прывычайтыся тилькы до прычинокъ
Анны Устынивы: за все и про все було вона прыче-
пыться и грызе мою голову, та вже и очей не зводить,
щобъ не була я безъ дила. Черезъ таку ии вдачу—
швачкы довго не жылы у неи: якъ выбуде яка — тры
мисяци,—то се й багацько. Найбильшъ лыха зазнавала
я у неи въ осены, та зимою, колы вечори велькы и
робота йде пры свитли. Анна Устынивна була скупа
и пыльнувала, що-бъ яко мога меншъ выходыло кero-
сыну, хоча винъ тоди бувъ вельмы дешевый. Тому то
вона покупыла невелычки лямпы. Трудно було швач-
камъ зъ такимъ мызернымъ свитломъ, та ще якъ тра-
пыться шывты що темне або чорне! отъ воны поневоли
мусять пидкрутыты на бильше свитло; лямпа и почне

сяготиты. Анна Устынивна, абы вздрила, що огонь не по лампи, заразь до мене :

— „Чого лампа сяготыть! се твоя вына! не чытышь, гнить не обрзаный“.

Зваючы ии вдачу, я мовчу вже.

Ото-жь сякъ-такъ мынувь рикъ. Радію я: думка теперь по хазяйству не робытому; тилькы надъ шывомъ сыдитому; липше и легче буде; у вечери матыму вильну годуны, може и на себе що пошыю; хочъ бы облататыся трохы, а то одежда на мени сами порванци. Новои справыты ни за що. Одначе не геть то полегшало и полипшало мени: Анна Устынивна не вважала на нашу умову и що дня загадувала мени зробыты по хазяйству то се, то те; звисно черезъ те мусила я видрыватыся видъ шывта; а прыйде вечиръ, вона подывытыся, скилькы я напыла и почне сварытыся, що мало я зробыла. Я змовчувала, бо затылася: выдержаты умову и выжыты тры рокы. И выжыла-бъ була, колы-бъ не сталась одна вельмы чудна, не людська просто, прыгода. Якась селючка здалека виддала до Анны Устынивы свою пасербыцю - сыритку литъ 10, учытыся, виддала ии ажъ на шисъ рокивъ. Сыритка та, Онысею звалы ии, була така прыгноблена, худа, захарчована и полохлыва: тини своеи боялася. Вперше, якъ привелы ии до насъ, я и пытаю у неи:

— „Чы маешь охоту вчытыся шывту?“

Вона мовчыть; я вдруге до неи, — мовчыть: я ии по голивци глажу, любенько такъ до неи, а вона мовчыть, та зъ пидлоба оченятамы навкругы кыдае.

— „Що у неи пытатыся, — обизвалася мачуха, чи хоче, не хоче, а мусыть учытыся; колы-жь линуватыметься, або не слухняна буде, такъ на те е батигъ,

або лозына. Я прошу моею рукою, ничего їй не пропускаты, не даваты їй зледащиты“.

Якъ стала у насъ Оныся, я їй подумала:

—„Отеперь мени полекшае справди; треба тилько швыдше прывчыты дивча, и взялася до неи: усе їй любенько роскажу, що треба, гарненько покажу. Та отакъ зъ мисяць и прывыкла вона до мене; не боялася мене и навстижъ мени видчыняла свое молоде сердце.. я бачыла, що тамъ холодно: не зазнало воно ни матчыного голубиння, ни батькивськой ласки теплои и я пыльнувала хочъ краплю яку тепла пустыты въ сердце до Оныськы. Я помичала, що Оныська зо мною не така вже понура, якъ була, не така нима—якъ зъ Анною Устынивною; не така злюча, якъ зъ мачухою. И мое сердце що дня близшало до Оныськы, що дня бильше ставала вона мени мылійшою и дорожшою. И я-жъ була така сырота, така прыгноблена, така безпритульна, якъ и вона,—або ще гирше.

Ото-жъ на третій мисяць Оныщыного жыття у насъ, якось у вечери хватылыся мы скинчыты на ранокъ комусь винчальну билу сукню. Я та ще дви швачкы сьдиды билия неи; опивночи сукня була готова; швачкы розійшыся; я прылягла видпочыты на канапци, а Анна Устынивна лаштувалася выпрасуваты сукню; розислала їи на дошци и гукала на Онысю, що-бъ швыдче несла зализко. Та принесла, та зъ нетямкы швыдче зализко на стиль и прямисенько на рукавъ сукни... На рукави ажъ зашкварчало! такъ и выгорило пивъ рукава, — зализко було занадто нагрите!...

Ну вже-жъ и бучу скоила Анна Устынивна!! що тутъ, справди чыныты? шкода то не вельмы велька, та вся халепа въ тому, що раптомъ треба роботу вид-

несты; а тутъ ничъ надвори; усе крамныци позамыкани! Лютеу моя Анна Устынивна; а я заспокою ии, запевняю, що я встыгну завтра купыты и вшыты такий точнисенько новый рукавъ... Вгамувалася вона трохи, тоди до Оныськы:

— „Сѣго тоби не можна такъ простыты“.

Оныська мовчыть...

— „Я зъ тебе шкуру спущу“.

Мовчыть Оныська, не просытсья.

Анна Устынивна прожогомъ въ другу свитлыцю, за шырму; чую — будыть свого Агафѣона:

— „Встань мени заразъ“.

А той до неи: „чого тамъ?“.

— „Дило е“.

— „Яке тамъ середъ ночи дило?“

— „Вставай, кажу тоби, заразъ! пиды ризокъ прынесы зъ дровитни та высичы Оныську“.

— „Нехай вранци...“

Пишло у ныхъ змаганья. А Оныська якъ стояла обпершысь объ одвирокъ, такъ и стоить и не стенеться и тилькы очи горять у неи, та сорочка тремтыть.

Я заступылася за Оныську, стала благаты Анну Устынивну, щобъ выбачыла не тямущій дытени: вона якъ гуконе до мене, якъ затупотыть, я и прысила, — злякалася такъ; думала, що-бъ вона зо-зла не кынулася и мене быты...

По троху вгамувалыся на тому, що завтра у вечери Агафѣонъ высиче Оныську... Полягалы спаты; я и очей не зводыла, усе Оныську вкрывала, вона била мене спала! Ледви погасылы свитло, чую я, Оныська ажъ пидскакуе, такъ ии трясця бѣе; я ии вкрыла, прыгорнула до себе, умовляю ии, се и те кажу ии, а во-

на — буцимъ занимала; хочъ бы одно словечко, тилькы обнимае мене, цилуе та трясеться уся!

XI.

Ледви почало дниты, я до мѣста, до знаѣмой крамаркы, розбудыла, що треба, купыла, а колы пидвелася Анна Устынивна — сукня була зовсимъ готова. Понесла вона ї; а Оныська тоди до мене; прыпала до лоня (бильшь никого въ свитлыци не було, швачкы ще не приходылы) та тыхесенько и пытається:

— „Чи вельмы боляче, якъ ризкамы бьють?“

— „Запевне не скажу; мабуть що дуже боляче“.

— „Хиба васъ николы не сиклы?“

— „Богъ мылувавъ“.

— А мене у вечери сиктымуть; не знаю, якъ воно буде... мачуха хочъ часто мене была, вельмы была, та було лозыною, а не ризкамы, по плечахъ було нахвоськае, такъ що ажъ сорочка до тила прылыпне, а ризкамы не сикла... Ризкамы мабуть ще гирше... Ухъ! матинко-жъ моя ридна, якъ я боюся!...

Оныська зновъ почала трусытыся, такъ якъ и въ ночи трусылася. Якъ спромоглася, я їмъ заспокоювала, казала, що прохатыму Анну Устынивну, вона змылосердытыся, выбачыты.

— „Та й ты сама попросы у неї; отъ якъ вернется, ты заразъ и попросы“.

— „Ни, — каже Оныська, — я не попрошу“.

— „Чому? соромъ же буты такою упертою; колы нашкодyla, то и повынысь“.

— „Ни, не повынюсь, не вмю... Вже було якъ мачуха мене бье та прыговорюе: „просысь мени!“ а я не прошусь, и рада-бъ я просытыся, та не вмю“.

Прыйшовъ вечеръ. Я здалека зновъ до Анны Устынивны за Оныську.

— „Не ваше дило! — видповила вона, — не можна не высикты; просты ій разъ, вона и вдруге буде такою необачною“.

По работи я пишла зъ швачкамы погуляты, що-бъ не бачыты сикучыи. Агафонъ Павловичъ выготовывъ пучокъ ризокъ и поклавъ ёго на викни, на выдноци. Ой якъ тяжко мени було тоди за Оныську! але я бачыла, що ничего, я не поможу ій и зійшла зъ дому. Обгорнена сумомъ — годинъ зо дви вешталася я по мистгу. Вертаю до господы и думаю: певне-жъ докы не було мене, сикучыю ту справылы... и гадаю дали — чымъ и якъ мени втишыты Опыську? Ажъ дывлюся — очи у ней не заплакани. Полягалы спаты, — Оныська до мене тыхенько:

— „Чому-жъ отсе мене не сиклы?“.

— „Выбачыла Анна Устынивна, — видповила я радіючы“.

— „Э, ни! мабудъ тилькы видложылы; бо ризкы й доси на викни... Колыбъ вже швыдче воны мене былы, а то — такъ страшно сподиватыся“.

Другого дня Опыська була спокійнійшою, але сподивалася, що у вечери такы прыйде вона на чергу. Такои думкы и я була и зновъ по работи пишла зъ дому... Богъ мылувавъ, — не былы. Третього дня — те саме: стала я певна, що мынуло Оныську лыхо и дякую Богови. Отже четвертого дня помичаю, що Оныська трохы не та: ще бильше понура; на мене навить дывыться такъ, якъ дывылася першого дня, — колы іи прыведено; ничего не хоче исты, воду пье.

— „Що отсе зъ тобою? — пытаю я, — чому не исы? чого така хмарна? кажы.“

— „Такъ нудно мени, страшно! колы-бъ вже швыдче выбылы мене! Отъ вы—будьте ласкави: попросить за мене хазяйку: нехай швыдче сичуть мене“...

Слухаю я и власнымъ ушамъ нейму виры: чи се Оныська говориты? а вона — ну цилуваты мене въ руку та просить, що-бъ ии швыдче пидъ ризкы.

— „Та що се ты, Онысю! сказылася, чи що?“.

— „Ни, я не сказылася, а бильшъ не спроможна вже ждаты ризокъ... якъ бы я ихъ коштувала колы, то-бъ силькысь, а то не тямлю, якъ воно буде, — нехай вже сичуть! разъ переболыть и бильшъ недрочытыме мене сподивання: а то—абы я глянула на оти ризкы, що на викни, заразъ згадаю, що вони про мене; такъ мене въ жаръ и кыне, ажъ затрушуся! або нехай бьютъ, або ризкы выкынуть, занудылася вже я ждучы“...

Я почала мовыты Оныщи, — яка гыдота бійка, та ще ризкамы, якый соромъ, зневага. Якъ умила, сылкувалася выясныты ий моральну сторону, нарешти кажу ий, що довидалася видъ людей, що хазяйци не можна быты наймычкы.

— „Мене, — каже Оныська, — можна; я ий не наймычка; вона мени — за мачуху стала; а мачуси можна було мене быты, абы ии воля, отъ вона свою волю виддала зо мною Анни Устынивни; теперъ ии воля надомною... Та дарма! нехай бье, абы швыдче; знатыму, якъ тамъ воно пидъ ризкамы“...

Въ субботу завжды роботу кинчалы мы заразъ, якъ стемніе. Було се въ пылыпивку. Ледви въ субботу пишлы швачкы, Оныська въ ноги до Анны Устынивны:

— „Панійко, матинко! высичить вже мене сёгодня! годи мени ждаты“.

Та якъ зарегочеться! — „Отъ, каже чудасія — такъ чудасія! зроду вперше чую! сама просыться, що-бъ ии высикты! трывай, не втече твое“.

А Оныська руки ий цилуе.

— „Сёгодні высичете?“.

— „Ни“.

— „А колы-жь? хоть скажите!“

— „Колы захочу“.

— „Панійко — голубонько! хочъ ризкы зъ викна прыймить; нехай я ихъ небачытому; нехай вони мене не грызуть, не мучать. Згляньтеса: другый вже тыж-день шо дня сподиваюся! Выкыньте ихъ, — выкынете?“.

Де тамъ! не послухалася Анна Устынивна, та ще на другый день, ажъ трычи-поклыче Оныську, визме ризкы, та пидъ нисъ ий и пытае:

— „Чымъ вони пахнуть?“.

А Оныська зновъ въ ноги: „высичить мене вже швидче, не мучте“.

— „Добре, — каже, — сёгодні у вечери“.

У вечери, ще до свитла прыйшла Оныська, стала передъ Анны Устынивны и каже:

— „Бийте“.

Та за ризкы. Я хотила зъ хаты и не могла зъ стильця рушыты; наче прыкипила; чую тилько, шо нигъ у мене нема, — однялыся, и вся тремчу.

— „Лягай!“ — каже Анна Устынивна.

Оныська мовчки лягла на доливку, а мене такъ и рве кнутыся на Анну Устынивну, та не здужаю я встаты. Лютую тилькы, ажъ зубамы скрегочу.

Анна Устынивна постояла хвылыночку и зновъ на Оныську:

— „Вставай!“

Не была и; „нехай, — каже, — завтра“. Зновъ ризкы на викно. Оныська якъ прыпаде ий до нигъ, якъ заголосыть: „панійко — матинко! не видкладайте на завтра; быйте сёгодні! сылы не мае въ мене ждаты, не мучте мене, а то я бильшъ не вытерплю; сама на себе руки наложу“.

Чи те голосиння такъ вразыло мене, чи що инче надало мени сылы, що я прожогомъ кынулася до викна, вхопыла ризкы и не мовъ навижена, стала ихъ ламаты на шматочки.

— „Се ще що?“—гукнула на мене хазяйка.

— „Годи вамъ мордуваты бидну дивчыну!“ — не-самовыто крычала и я.

— „Ты що за заступныця! звидкиль взялася! Вонъ зъ моеи хаты! вонъ заразы! що-бъ и духу твого тутъ не було! бачъ яка баламутка! Вонъ!“

А я такы ризкы поламала, выкынула ихъ за двери, однимъ духомъ забрала свои манаткы и зъ того часу вже николы не стричалася зъ Анною Устынивною... Не довелося и Оныську бачыты.

ХІІ.

Наняла я соби кватыру у шевця, на самисенькому краю миста: платня „рубль съ четвертью“ що мисяця.

Що я кажу: „кватыру“, — властыво куточокъ у невеличкй кимнатци, де мистяться ще дви такыхъ якъ и я горопахы. Тай де-жь такы выдано, що-бъ за 1 руб. 25 коп. можна було наняты кватыру!... Куточокъ той потрибенъ бувъ мени, абы тилько переспаты ничъ. Рано въ сёмй годыни я йшла на роботу въ магазынъ; шыла тамъ цилисенькый день; тамъ и обидала, а въ годыни девятй у вечери верталася до своего ку-

точка: прыйду, швыдче впаду на лижко, — не счуюся, якъ и засну! за 12 годынъ наробылася досыть... Плата мени ишла видъ роботы, скильки встыгну за день попыты, стильки и зароблю. За день, було, хочъ якъ пыльную, а бильшь однеи сорочки не выставу: за сорочку хазяйка брала 80 коп., а зъ кого и рубля; мени давала зъ того половины: не меи одній, — усимъ швачкамъ, опричь майстерыць, такъ платыла вона, и не вона одна такъ платыть, — скрызъ такый звычай. Прыкро було: бачышь, що не на себе робышь, а ничего не вдіешъ; сама безъ хазяйки не розживешся на роботу, а колы и роздобудешъ який заказъ, такъ зробішь ёго, тай ждешъ цылый тыждень другога. Не обійдешся безъ посередництва. Господы, — думаю я соби теперь, — скильки людей говорятъ у насъ про отаку и инчу експлоатацію, скильки вболивають надъ нашыми мозолямы, що идуть другимъ жмыкруткамъ на корысть, а чомъ доси не знайдеться такой жвавои, заповзятой души, щобъ стала реально на дорози проты жмыкрутства и спорудыла яку-таку спилку, що-бъ запомогала биднымъ рукодильнымъ доставаты роботу зъ першыхъ рукъ и заробляты на себе! Скильки и якои-бъ велькой корысты надбала така організація велькый сылы робитныць!... Скильки робитныць вызволыла-бъ вона зъ тией неволи, що заганяе ихъ часто — густо въ невылазне багно!... Е-жъ усяки товариства, — чому-бъ не буты товариству швачокъ!...

За першый мисяць я заробыла 9 рубливъ! Се булы для мене таки вельки гроши, якихъ я до того и въ рукахъ не держала! але що-жъ лышылося у мене зъ тыхъ велькихъ грошей, колы я, ходячы шо дня такъ далеко, за мисяць стоптала черевыкы!... Та не въ тому була сыла!! я теперь знала, що я жыву на воли, ляжу

не лаяна, встану не гужена; якъ роблю, такъ и зароблю... Одно, що найбільшъ за все вражало мене не добре,—такъ моя квартира; властиво—товарышки мои; не спокійни вони були, сварылися часто. Гирпъ за все те, що у насъ на всіхъ трѣхъ бувъ одинъ тилько стиль, товарышки мои — якъ посядуть було били ёго чай пыты, то й чакують до пивночи, а мени й нигде примостытыся. А то траплялося, ще й гостей наведуть, та цилу ничъ и гомонять, не дають спаты...

Въ тому самому двори жыла молода акушерка; дивчына литъ може 22, та така-жъ жвава, говирка, весела; бидувала и вона, заробитку не вельмы було и у неи, та на те вона не вважала. Тато що мисяця посылавъ ий на прожытокъ 10 карбованцивъ. Готовылася вона на фершалку и думала потимъ—дистаты соби службу въ земстви, жыты на сели: запомогаты народови. Не знаю, що зъ ии думокъ выйшло, а дійсне по нашихъ селахъ велька потреба на ликарську запомогу, найпаче бидуе по селахъ жиноцтво; до ликаривъ жинкы вдаються не охоче и то хиба вже вельмы прыкрытыть недугъ, такъ тоди.

Ото и познаемылыся мы зъ нею: вона сама шыты не вмилла; а треба було ий щось пошыты; довидавшысь, що въ двори живе швачка, вона и прынесла до мене роботу. Тутъ мы и спизналыся и одна одній прыпалы до вподобы... Бидовання еднае людей.

И николы такъ добре не спизнаешъ чоловика, якъ въ недоли, въ годыну нещастя; вже-жъ не марне говорять люде: до щаслывого всякъ лыне, а нещасного и ридный братъ покыне.

Стала та акушерка—Оленою ии звалы, а на прозвыще Бабенкивна,—даваты мени потроху кныжки чытаты, та все заохочуе мене до чытання. Я й кажу ий.

— „Колы-бъ у мене було стількы вильного часу, скількы охоты читаты,—я-бъ уси книжки перечитала: тилькы-бъ те й робыла, що читала“.

Слово по слови вона и роспытала у мене про мое мынуле, про змагання мои й каже:

— „Вашъ викъ ще за водою не втикъ и ваша надія не въ ирій полетела, а тутъ вона бия вась. Отъ приставайте до нашого гурту, то якое дамо гуртомъ рады и поможемо вамъ выбытыся на свою бажану стежку“.

Тай розповила мени, якый у ныхъ гуртъ: все, каже, сама тилькы молодижъ: е й студенты, е й гимназисткы, е й швачкы; трычи що тыждня вони сходяться, учаться, чытають книжки, розмовляють; колы треба, запомогають одынъ одному, чи порадою, чи гришмы, чи знайдуть роботу, або службу. И такъ славно вона росповидае мени про ихъ гуртъ, що я чую, якъ зъ кожнымъ словомъ ии нальвается въ мои жылы жвависть, якъ зновъ оживае въ мене охота до просвиты, якъ зновъ воскресае моя надія — на учительку.

— „Що-жъ? — каже вона, — приставайте! сами знаете: бильше — громада, якъ одна баба: пристае?“

Ще-бъ не пристала!! Вона обицяла черезъ тыждень ввесты мене въ кружокъ той; а я за той тыждень земли не чула пидъ собою!... Мени здавалося, що мене выведено зъ темного лѣху на свить Божый и бачу я — сонечко прекрасне, бачу день ясный, чую на соби якоесь нове, тепле почуття и видъ людей и до людей! Серце мое якоесь не такъ былося увесь той тыждень, якоесь липше. — Усе и вси, — навить мои сусидкы въ хатыни нашій, стали мени не тымы прикрымы, якымы доси булы. Не тямлю, де подилася моя скорбота, котра

затемнювала часомъ мою свідомість, мій нерозважний сумъ, що густою хмарою огортавъ мене. Все те розвіялося наче туманъ и, мовъ ти хвыли на мори, одна на одну налиталы въ мойй голови нови думкы, та все таки ясни, весели, надійни.

ХІІІ.

Мынувъ той довгый тыждень ждання; прыйшовъ сподиваний вечеръ. Олена повела мене. Кружокъ збирався въ кватыри другои акушеркы. Кватыра та — одна невелычка свитлыця, а друга малесенька, зовсимъ темна, и така сыра, що цвиллю зъ нею пахло и въ другій хати. Людей хочъ и не багацько було въ тому кружку: пять дивчатъ, я шоста, та чоловика девять студентивъ; одначе було, якъ выпадє такой вечеръ, що зійдеться бильшь десяти, такъ въ хати й повернутыся нигде; то душно такъ, а ще було, якъ надымлять зъ папирось, въ инчого попадеться тютюнъ пьянкуватый, такъ просто — дыхаты трудно.

Та мы на те не геть-то вважалы. Зновъ же пры мени не завжды уси й сходылыся; може трычи й булы вси, а то почало ридшаты: той не прыйде тому, що въ оперу ходывъ, а та-де-инде була запрошена; третій — заспавъ; у четвергои — голова болила... Тилько мы зъ Оленою ни однисенького вечера не пропустилы.

Не велькои одначе корысты прыдбала я зъ тыхъ вечеривъ: и ти кныжки, що тамъ чытала и ти балачкы, що чула я тамъ, — не про мене булы; найпаче перши два — тры мисяци: — я сыдила тамъ, наче въ темному лиси. Звистно — людына зъ бильшою осьвитою вынесла-бъ звидгиль корысть, а для мене — неука траплялося таке чуты, що наче я де мижъ французамы,

або мижъ нимцямы. Звычайно балакалы мишаныною; тымъ жаргономъ, якый россійська школа сплodyла поміжъ интелігенцію на України; одно слово россійське, — два українськихъ; або навпаки! Колы-жъ дило доходило до якои ученои кныжки, або розмовы про неї, такъ тутъ ужывалы такую сылу доты невидомыхъ мени сливъ, що я ничего не розумила; сыжу було, ушыма хлопаю, а тварь моя наче передъ полумямъ, ажъ паше!... Другого вечера, якъ стала я ходыты, почалы чытаты кныжку Бокля „Исторія цивилизаціи въ Англіи“. Я сыдила, та тилько очыма лупала! Зъ третёго вечера Олена порадыла мени записыуваты ти слова, якыхъ я не тямлю; я цилый аркушъ спысала: обьективизмъ, индивидуализмъ, функция, социализмъ, націоналізація, раціоналізмъ, индустрія, абсолютизмъ, еволюція и т. ин. Не вси ти слова и Олена вмила мени выяснюваты, а вона вже другой рикъ ходыла по такихъ вечерахъ... Якосъ перегодомъ вже чыталы, не памятаю теперь, яку кныжку, пересыпану отакымы незрозумилымы мени словами, я зновъ записыувала. Пидходыть до мене одынъ изъ студентивъ; побачывъ и дывується:

— „Хиба вы сихъ сливъ не тямыте?“

— „Вперше чую ихъ. Отъ скажите мени, будьте ласкави, що отсе за слово „сенсимонизмъ?““

— „Се така наука одного чоловіка, що звався Сень-Симонъ“.

— „Чому-жъ винъ навчае?“

— „Ба! про се довго треба говорыты“.

— „А отсе що за слово; культура, еволюція?“

— „Господы! вы й сёго не знаете! се-жъ звычайни слова, азбука“.

— „Колы-жъ я ии не знаю“.

— „Гм! що-жъ вы доси читалы?“

— „Колы правду сказаты, такъ трохи шо ничего“.

— „А зъ белетрыстыкы? Толстого — читалы?“

— „Ни“.

— „А Короленка?“

— „Лѣсь шумить“ — читала“.

— „А Гончарова? Тургенева? Достоевскаго?“

— „Не читала“.

Дывується чоловікь!! Тутъ вмишалася Олена и розказала ёму усе про мене. А винъ и каже:

— „Колы такъ — такъ треба запомогты лыху: треба вамъ систематычно читаты. Хочете, я трычи на тыждень ходытому учыты васъ?“

— „Ще-бъ не хотиты сѣго!“

— „Де вы живете? пытае. Видповила.

— „У васъ окремна кимнатка?“

— „Де тамъ окремна! у трѣхъ въ одній“.

— „Ну, се не зручно. Вы-бъ нанялы окремно?“

— „Рада-бъ душа въ рай, такъ грихы не пускають“. Олена, спасыби їй, сама подала думку, що-бъ я учылася у неи въ кимнати.

Почавъ той студентъ учыты мене тому, зъ чого повинно здаваты испытъ на учительку. Добре, щыро винъ брався, та не довго; бо часу у мене зовсимъ бракувало: вернуся було зъ работы натомлена; прыйде винъ; годину поучыты мене; пиде, а сама вже я зъ утомы сылы не маю повчытыся; на другый день въ „кружокъ“ — треба; а на третій половину вже й забулося зъ того, що винъ мени проказувавъ.

Гадала я лышыты оти вечера въ кружку и кажу до свого вчытеля:

— „Чи не користнѣйше буде — якъ я дома сыдытому той часъ, та вчытому шо зъ книжки?“

— „Ә, ни каже! жыва розмова—велька ричь; зь ней бильше корысты про розвытокъ! Та отъ теперь чытаты мемо—вельмы цикаву ричь „Крейцерову Сонату“.

— „Що-жъ колы я ии не розумитыму?“

— „Зрозуміете; тамъ не буде отыхъ, якъ вы кажете „чуднихъ“ сливъ; тамъ звычайна ричь — про коханья, та про шлюбъ!“

„Ну вже-жъ и поспорылыся, докы чытали ту „Сонату!“ Та зновъ шкода мени було: не тямыла я: де правда? кому няты виры, — чи тимъ, що стоялы за Толстого, чи тимъ, що змагалыся зъ ными? Довго-предовго ще писля того я крутыла своимъ жиначымъ мозкомъ — шукаючы правды; шукаючы соби видповиди на ти пытанья, яки сплodyла у мойй голови „Соната“ и балачкы про ней нашого кружка: що таке коханья? яка ёго сыла? и т. ин. Зъ одного кинця було чую „коханьямъ держыться свить“, зъ другога — „коханья за для мужчыны—женщины; за для женщины—мужчына!“... О! не скоро знайшла я соби видповидь на ти пытанья!! Не скажу—якъ для кого, а для мене та видповидь зробылася истыною, въ котру я вирую и котру исповидую и исповидуватыму до вику!...

XIV.

Не судылося мени и на сей разъ довго повчытыся: одна зъ моихъ сусидокъ занепала на тифъ: я — доглядала ии, та й соби ёго прыдбала. Отутъ то нашъ кружокъ ставъ мени въ велькый прыгоди! безъ ёго може-бъ давно мои кисткы въ земли тлилы!...

Скоро я занедужала, Олена зъ моимъ учытелемъ перевезлы мене до миського шпыталю; грошей у мене, звистно, не було; ничымъ було заплаатыты; хочъ и

плата невелика: що дня 30 коп. Кружокъ скинувся; зібравъ десять рубливъ. Отожъ якъ лежала я въ шпытали, — воны, спасыби имъ, умовылыся, що-бъ по черзѣ хто не-будь провидувавъ мене. Якъ прыйшла я до пам'яты, стала по-троху одужувати, отуть то я и почувала и зрозумѣла, яку велику сылу и вагу моральну мае для мене кружокъ, ёго товарыськи видносныны до мене и ёго запомага! Не змиряты тѣи сылы, не зважыты тѣи вагы!! Кружокъ вернувъ мени жыття! и такы нхто якъ кружокъ той — пустывъ мене на ту стежку, що прывела мене учителькою въ школу. Ну отъ хочъ бы й те: куды-бъ я дилася, выйшовшы зъ шпыталю, колы бъ не прыняла до себе Олена? що-бъ я ила, колы-бъ кружокъ не давъ мени поэмы?

Выйшовшы зъ шпыталю, я за витромъ хылылася; про роботу яку — годи було й гадаты! я такъ выснажылася, що не було у мене сылы повернуты колесо кравецькой машины! куды-жъ мени було йты на роботу до швачкы!

Повагомъ набиралася я сылы: правду сказано, що здоровья лѣтомъ вылитае, а по воловому вертае.

— „Вамъ бы, — каже разъ студентъ — медикъ зъ останнього вже курсу, той, що писля шпыталю доглядавъ мене, — немынуче треба перебуты лито де на сели. Отъ батькы товариша нашего шукають соби бонну до трохлитнѣи дивчынкы, — чи не пишлы-бъ вы?

Я спершу не видважувалася: разъ — боялася, чи справлюся я за бонну; а въ друге батькы того студента — судячы по ёму (винъ належавъ до нашего гурту), здавалася мени панамы. Сынъ ихъ вельмы не подобався мени черезъ те, що чудна въ ёго вдача була: усихъ винъ ганьбывъ; въ розмови пыльнувавъ вколоты, знайты у кожного боляче мисце и сыпнуты туды прис-

комъ. Отсе було почне балакаты зо мною, та роспытуваты про мое мынуле, такъ нема у ёго того, що-бъ заспокоиты! ни! винъ бѣе на те, що-бъ бильше ще розъятрыты болячку, бильше збентежыты, бильше обурыты мене проты людей. Товарыши ёму за те вельмы дорикалы, та винъ не вважавъ. Усьмихнеться було и каже:

— „Годи вже перебуватися „модными“ фразамы та сантиментальнычаты; колы мы хочемо спека тыся болячки, треба гоиты и радыкально,—або выризаты ии, або огнемъ выпекты“.

Легко такъ говорыты, а попробувавъ бы на соби те справыты! не йму я и до вику не пійму виры, що-бъ огнемъ та ножемъ можна выгоиты людське лыхо!...

Умовылы мене йихаты за бонну. Найбильше такы за всихъ послушалася я свого учытеля.

— „У васъ,—казавъ винъ,—досыть буде вильного часу: дытына ляже спаты, а вы соби за кныжку и вчытаетеся; а кныжокъ, якъ треба, я вамъ постачу. Буде у васъ своя осибна кимната, ништо вамъ не перешкожатыме; нищо вамъ головы не турбуватыме; знатимете, що у васъ е що и исты й пыты“.

— „Зъ панамы,—змагаюся я,—зъ роду я не жыла; не знаю, якъ зъ нымы поводитыся; часомъ не вгожу на ихъ“.

— „Мои батькы,—тылько слава що паны, а дійсне воны люде прости, а сестра моя — маты тїен дытыны, до якои васъ беруть—тымъ паче, и охоче помагатыме вамъ учытыся; вона людына добра, молода; чотыри рокы якъ скинчыла гимназію... йидьте безпечно! ручу я вамъ, що добре буде,—дякуватымете“.

Послушалася, поихала.

XV.

Хутирь мого прынцыпала стоявъ середь степу. Стоявъ одыноко: опричь панського будынку та килькохъ хатокъ для робитныкивъ — ніякого людського жытла! найблызше село видъ хутора верстовъ за десять. Зъ першого разу Глобына — Балка не подобалася мени: ни ричкы, ни дерева нема! Правда, биля будынку бувъ садъ, але що то за садъ! десятокъ абрыкосовыхъ деревъ, та килька билыхъ акацій!... Безъ дерева, безъ гаю — якось сумно було мени. Я людына лисова: родылася, зросла и жыла я доси въ краини лисовій биля Днипра, та биля Тетерева; звыкла я до лису, до ёго рижностайного гомину, а тутъ на вкругы тилькы степъ, степъ и степъ! И степъ мае свою невымовно-гарну красу, свои чары, та тилькы на весни; отакъ въ кинци квітня, зъ початку мая, докы не скосять ёго; а вже якъ пустяты по ёму отары овечи, якъ зибье ёго вивця, — отакъ въ лыпни, — вже степъ здається сумною мертвою пустынею. А лись!... Лись не знае такого часу, колы-бъ винъ не прычарувавъ до себе чоловика? Згадайте, яка чаривныча картина, колы писля зымы весна починае повагомъ одягаты лись въ нове убрання, въ одежу нового жыття молодого! Згадаймо, якъ тоди оживае, молодіе, пышається старезный дубъ! А въ литку! колы дерева одягнени въ роскошну зелену одежу, тихенько розмовляють, нибы не хочуть голоснымъ гоминомъ своимъ, перебуваты пташыни письни!... А въ прогалыны помижъ густой лыствы зазырае небесна блакить!... Въ осены зновъ що инче, колы прырода роздягае лись, укладаючы ёго на зыму спаты! онъ стоить осыка и вся тремтыть, лыстя на ній по-

червонило, чи зь тремтиння, чи може видь змагання зь природою! Природа каже їй: „роздягайся! часъ спаты!“ а вона не хоче, змагається, шкода їй покыдаты литечко святе. А береза вже не змагається: вона покирливо спустыла до долу свои виття, хылыться и мовчки плаче! И хйба-жъ вона, якъ и та осыка не нагадують вамъ жыття людей и боротьбы ихъ проты дужчого? А клены оти розлоги, густо-лысти! Зъ якимъ высокымъ почуттямъ власной повагы скидають вони свои суто-золотїи шаты!... Тилькы дубъ не пиддається и зимуе вь одежи. Нашле на ёго природа витерь; сердыто винъ бижыть помижъ деревъ; шумыть, крычыть, гукае; сыломиць зрывае зь деревъ одежу; уси дерева—опричь дубивъ—хыляться, коряться, а дубы—велетни — байдуже! не дадутъ свого, не попустяты и скинуть свою стару, зношену одежу — тоди лышень, колы весна красна справыть имъ нову.

Вь степу найпаче вь лыпни—жадной боротьбы не помитышь: высмалена сонцемъ та витромъ, вытоптана отарама порудила земля, лежыть немовъ мрець... жадного жывого руху за такой годины вь степу нема; навить метелькивь не выдко; мухы не помитышь.

Выйду я було на белебень, дывлюся навкругы и бачу мертву пустыню безъ краю; скилькы окомъ сягнешь, скрызь однаково; щось скамениле пустынне округы. Тыша — наче вь могыли; повитря не колыхнеться. Ота тыша такъ було впливае на мене, що ажъ жахъ мене визьме: тремчу було уся и нехотя переймаюся думкою не про жыття, а про смерть! Здається було, що й зь земли выходять, и зь неба спускаються на мене тилькы недугы, туга та,—сумъ и такъ вони мене обгорнуть, стыснуть, прыголомшаты мене якоюсь невидомою сылою. Степови люде не зазнають такого

почуття; людямъ гаєвымъ въ степу и сумно й страшно! сама не тямышь, чого боишся, чого жахаєшся, — и чудна ричь! сподиваєшся чогось лютого и ничего благого! Земля и небо въ пивденну спеку въ лыпни въ степу здаються було мени жорстокымы, неублаганымы и та жорстокисть такъ дрочыть нервы, що нажене на мене розпуку! и дыво мени! чую я себе такъ прыгниченою, що не спроможуся зъ мисця рушыты. Рада-бъ я радисенька впасть на вколишки, зняты руки до неба; благаты мылосердя, — такъ-же й на те нема сылы; щось невидоме запевняе тебе, що уси твои молитвы марне пидуть, — не вблагаєшь! Утомленою, розбытою вертаюсь було до господы, а вернувшысь, швыдче въ садъ и що сылы е пыльную спекатыся того степового вражиння; вгамуваты нервы, прыты до спокою, до розуму; вставлю очи въ посмалени сонцемъ акаціи и довго-довго не видрываю погляду, ажъ докы не почую, що я трохы вгамовалася... Навить у вечери, литомъ, колы заходыть сонце и рожево — золотымъ колиромъ обилье навкругы землю, такъ и тоди не надававъ мени степъ того ласкавого прывиту, тїей спокїйной нижности и бажання жыты, яки почувала я, дывлячысь, якъ заходыть сонечко за лись! Въ степу въ литку и оксамытовый — мягкый проминь вечернїго сонця не помякшыть, не зменшуе дняного впливу жорстокосты.

Трохы не рикъ перебула я въ Глобыній-Балци, а не привычала до степу и, певна ричь, що степове вражиння чимало спрыяло тому, що я покынула Глобыну-Балку, не добувши року.

XVI.

Господарь хутора Гордїй Глоба — людына литъ 50, бувъ чоловикъ добрый, сердечный, невсыпущый хазя-

инъ, але чоловикъ безъ характеру, безъ силы воли. Жинка Марта Семеновна верховодыла надъ нимъ, якъ хотила. Вона була рокивъ на десять молодша за ёго; институтка, жвава, любила молодытыся; страхъ якъ боялася старосты; а старисть нагадувала про себе: визьме тай выбилыть на голови у Марты Семеновны то тамъ, то сямъ волосыну. Марта Семеновна шо-дня було, скоро проснеться, — першымъ диломъ до зеркала и шукае на голови въ косахъ; чи нема де сребной волосыны? абы знайшла—заразъ ии и выскубне. Не хотила вона видстаты видъ молодежи и думкамы; чытала одначе мало, тай-то—черезъ десяте пьате; пыльнувала бильшъ за все ужываты въ розмови новыхъ модныхъ сливъ. На слова, — якъ и на жиночи сукни и капелюхы,—е своя мода! Тымъ то таки слова, якъ культура, загальна людскысть и т. ин. булы у розмови Марты Семеновны чи не третимъ словомъ. Часомъ траплялося, — ужые яке ново слово и не до ладу... Сусиды не любылы за се и продражнылы ии культурою, та ще на глумъ и слово нове выгадалы „обкультурыть“; значыло воно, зробыты шо-будь недобре. Кажуть було: „жыдъ обкультурывъ отамъ того, або сёго на вовни“, — се значыло; жыдъ обшахрувавъ.

Свого чоловика Глобыха, кажу я, такъ держала въ рукахъ, шо винъ—сердешный,—було безъ ии воли зайвой шклянкы чаю не выпье, зайвой ложки борщу не зьысть. Выпье винъ дви шклянкы чаю и сыдыть мовчкы, жде, шо скаже Марта Семеновна. А вона, колы въ доброму дуси, той спытае: „може-бъ ты ще выпывъ?“

— „Та й самъ не знаю: выпывъ-бы, да колы-бъ не пошкодыло; якъ ты скажешъ?“

Иноди вона ласкаво видповисть ёму:

— „Пый на здоровье! що тамъ вода зашкодыть?“
А инколы—навпакы скаже:

— „Самъ добре тямышь, що твоему здоровью третя шклянка—отрута“.

За обидомъ було ще гиршъ: скильки якои стравы положить жинка Глоби на тарилку, тымъ винъ и по-выненъ вдовольнятыся, та ще мусыть и хвалыты страву; а колы яка страва трапытыся така, що ии исты не можна, повиненъ мовчаты. Ни на хвалу, ни на мовчанья Глоба не скупывся. Отсе було зъиствъ свѣй борщъ, а исты ёму ще хочеться, винъ и почне: „Ну, тай борщъ же сѣгодня! зроду ще такого смачного не ивъ... мабуть сама ты, Мартуню, заправляла?“

— „Тилькы постояла докы при мени Вивдя заправила“.

— „Отъ бачъ! а який-же бувъ-бы той борщъ, колы-бъ ты сама зварыла! на смерть-бы объився!“

— „Може-бъ ты ще зъивъ?“

— „Колы ласка! та чи не пошкодыть?“

Верховодыла Марта Семеновна надъ чоловикомъ, а надъ нею верховодыла—доня ихъ Палажка, жинка молодого ликаря Сельчука. Палажка, скинчышы гимназію въ Х., недовго дивувала, але побравшысь, не довго жыла зъ чоловикомъ; за рикъ—покинула ёго и перебралася до батькивъ. Якосъ пидъ годыну щыросты вона росповила мени, черезъ що вона покинула свого чоловика. „Беручысь зъ нымъ,—казала вона,—я була певнисеенька, що винъ дійсне такый моральный, якимъ выдававъ себе на словахъ; а скоро жыття показало мени, що у ёго жадныхъ моральныхъ прынцыпывъ нема, що винъ першъ за все невымовно велькый эгоиста,—я й розцуралася зъ нымъ. Ще якъ дивувала я, бувъ закоханий у мене одынь студентъ, була и въ мене до

ѣго симпатія; хотивъ винъ вже свататься, ажъ тутъ взялы ѣго та зашось и заслады. Я доты не видала, та й не скоро потимъ довидалася, що тоди саме и Сельчунъ кохавъ вже мене; але не признавався мени, гадаючи, що я закохана въ ѣго товарища Юрченка. Якъ заслады Юрченка, винъ почавъ тоди вже не манивцями, а прямо лыцятыся. Побралися мы, а за рикъ довидалася я, що винъ абы спекатыся конкурента, напысавъ анонимный доносъ на Юрченка. Вже й сѣго досыть-бы було, що-бъ я покынула ѣго; а тутъ довидалася ще бильше: що такъ само винъ зробывъ доносъ и на другого своего конкурента, що одночасне зъ нымъ пыльнувавъ добуты посаду земського ликаря... Я тоди, не кажучы ѣму ни слова, зибрала свои манаткы, та до батькивъ“.

Въ батькивъ уже повила вона дивчынку Инну. Звистно, — вона надъ усе кохала свою первисточку. Одначе Инна не була занадто вродлива: дытына була слухняна, щыра; я ии вельмы кохала и зъ щырого сердца пиклувалася, доглядаючи ии.

На лыхо Иннына маты сама не вмила ничего для неи зробыты; голкы не вмила въ руки взяты; черезъ те, — скоро я прыхала, заразы мене за роботу и заразы зъ брони зробылы швачку. Першый мисяць я мовчала и шыла зъ ранку — докы спаты, а дали бачу — и сутяжно и для себе часу зовсимъ нема у мене. Я й стала казаты, яка у мене була умова зъ Глобенкомъ: ляже дытына спаты — я соби вильна людына. Стара Глобыха, а ще бильше Палажка, скрывылыся, одначе не видмовылы.

— „Колы, — кажуть, така умова була — нехай такъ и буде“.

XVII.

Другого дня після такої розмови, скоро Інна лягла спати,—вона була привычена лягати завжди в 9 години — зараз я до скриньки, взяла історію Іловайського і сила учытыся. Палажка до мене. Глянула на книжку й каже:

— „Невидь, на що вы чась переводыте: вже колы чытаты, такъ чытаты що путяще, а не таку дурныцю“.

— Я,—кажу,—видаю, що ся історія не добра, але по ній я здаватому экзамень“.

Палажка моя зумылася, дывытыся на мене, наче виры не йме: чи правду я кажу.

— „Якый экзамень?“—пытається.

— „На учытельку“.

Видповила. Тоди вона до мене зъ іронією:

— „Отъ воно що! зъ швачкы на учытельку! и тамъ не легкий хлибъ!.. Що тамъ у тому учытельствы такъ васъ до себе вабыть?“

Я розповила їй усе щыро, а вона глумливо усмихнулася й каже:

— „Охъ—охъ! се все сами мріи! знаты, що вамъ той вашъ кружокъ набывъ голову мріямы та отымы моднымы фразамы: „служеніе народу“, „жизни для общественной пользы“ и т. ин. А я вамъ скажу, що се все, колы не нисенитныця, такъ тилькы слова гарни, прынадлыви, але все одно, що та трута, що повагомъ труить людей!.. Я по соби запевнылася: сама колысь такой-жъ спивала. И у насъ у Х. булы кружки и я до одного изъ ныхъ належала, та теперъ, якъ нагадаю соби, такъ жаль живой бере за змарнованный часъ... Зъ сорому й теперъ лице горыть, якъ нагадаю: яки у

нась булы замиры, яки мы будувалы заходы, яки давали обицянкы, а де те все? де та наша праця для народа? де подилыся ти энергычни борци за правду, за волю? де воны? слиду нема! оть одынь зь ныхъ— Сельчукъ—лышывъ на мени слидъ“.

Я стала змагатыся, доводыты, що вона помыляється, осужуючы кружкы въ загали. Коны одна людына въ кружку трапатыся лыходйна—то не значыть ще, що й цыльй кружокъ такый; коны навить бувъ-бы одынь якый кружокъ—лыхый, такъ не выходыть, кажу, зь того, що вси воны таки“.

— „А я вамъ кажу зь досвиду, що то дурныця,—оти кружкы и ихъ балачкы; тилькы заморочують недосвидныхъ людей. Теперь мене, кажу вамъ, жаль за ихъ бере. Я чую глыбоке до ихъ вболивання; не обывновачую ихъ, але-жь и не таю правды, що ти кружкы, яки я знаю, не вносылы въ жыття навить зерна того, що зоветься гуманизмомъ; навпакы—воны несвидомо сіялы люте озвирення... Воны въ тому не выновати: практычне жыття выплекало въ ныхъ заздрить; школа, коны можна такъ мовыты, захарчувала ихъ морально, знесылыла. Ни жыття, ни школа не давалы имъ певного кодексу гуманности и моральности, а зь кныжокъ воны выхоплювалы урывкы; переймалыся тымъ, що бильшь вражало, драгувало, обурювало... И йшлы потимъ ти збентежени, обурени люде въ жыття; запевнялыся, що воны цылкомъ не видають жыття практычного и часто—густо опускалы руки... а витерь, чи инколы й лыхо,—розносылы ти сылы безъ жадной корысты для народу... Оть коны-бъ у ныхъ, у отыхъ „кружковцивъ“—властыво у ватажкывъ ихъ—бувъ спокый власной души, воны-бъ ёго и другимъ надавалы. А то що було чуешъ по тыхъ кружкахъ? чуешъ, якъ зь наболилого сердца

плыне сама тилькы ганьба, докирѣ, и инче такє, що труйть молоде сердце... Може у васъ тамъ у Кйиви и не такъ було; але лєдвѣ, чи не такъ: я свого брата добре знаю, а винъ-же тамъ за ватажка“.

Я почала энергычно заступатыся за кружки, доводыла, якъ зумила, ихъ корысть, хоча тямыла, що въ словахъ Палажки не безъ зерна правды. Переспорыты й, звистно, я не спроможна була: вона геть бильшь за мене знала, а до того ще й промовыста була. Одыаче й вона мене не переконала въ тій думцѣ, що коженъ чоловікъ повиненъ прымырытыся зъ жыттыамъ и браты зъ ёго те, що можна взыты; черезъ що-бъ то и я повинна не кыдатыся зъ одней професіи до другой...

— „Ни вже,—кажу я,—хочъ вы мени що, а я, що сылы е, братымусь до учительства, а зъ професією швачкы або нянькы ни во вѣкъ не прымырюся“:

— „Бачу я, мовыла вона, що вы непремыренна; але колысь, якъ змарнуете свои сылы—такъ згадаете, що я добре вамъ радыла и правду казала“.

— „А отъ, ще кажу я,—чи не дозволыте вы мени браты зъ вашой шахвы кныжки чытаты? у васъ ихъ багато?“

— „Чытайте, колы матымете часъ, але про те треба спытатыся вамъ у мамы; бо то властыво кныжки не мои, а батькывъ. Та певна рѣчь—воны не боронытымуть“.

И дѣйсне не заборонылы.

XVIII.

У мене двѣ повнисенькыхъ шахвы кныжокъ! чуете!! та я зъ роду-вѣку стѣлько й не бачыла ихъ! а теперъ уси вони у моихъ у рукахъ: орудуѣ имы,

скільки хочъ! Э! ни! не скільки хочъ! наймыщци, лю-
дыни пидновидьній такъ не можна!

Бильша частына кныжокъ булы непереплетени,
доволи й не розризаныхъ, значыть и не чытаныхъ.
И яка-жь тутъ була мишанына! Тилькы за тры roky
1871 — 3 журналы „Вѣстникъ Европы“, „Отечествен.
Записки“, та за одынь рикъ „Знаніе“ булы переплетени.
Потимъ нема ничего до року 1878, а дали идуть
кныжки и журналы безъ оправы, мишанына: тутъ и
Спенсеръ и Миль, и Вундтъ, и одынь томъ Дрепера, и
Габорію, и Самарынъ и т. ин., але вельку бильшисть
займалы журналы и церекладови романы. Я не тямыла,
зъ чого початы чытаты? Въ одній шахви цила польцы
въ гори стоялы усе въ палитуркахъ рижноманитни
кныжки по вельчыни, починачы зъ доволи грубыхъ
и кинчаочы дрибнесенькымы. Я взяла першу зъ краю:
розгорнула, чытаю: „Основа“... Доси я й не чула про
ней... Уси кныжки, що булы на сій польци — булы
украинськи — новына для мене така несподивана и така
цикава!

Чытаючы „Основу“, я закмытыла на аркушахъ
багацько прыпысокъ оливцемъ: воны ще бильшъ мене
зацикавылы. Мижъ нымы булы таки пытання, що усю
мене збентежувалы; иноди цылымы годынами думала я
надъ нымы и ни до чого не додумувалася; бачыла
тилькы свою темноту, та тямыла, що треба шукаты, чи
не трапыться такой людыны выдющой, що-бъ дала
видповидь на ти пытання. Де-жь тутъ въ хутори взяты
такой людыны?... Глобенко не прыиздывъ на вакаціи.
Палажка, — сама не тямлю, чому, — стала проты мене
гороижлыва, а стара й поготивъ; зъ нею я й не вид-
важувалася зняты бесиду про ти пытання. Та й стала
я помичаты, що зъ того часу, якъ дозволылы мени

браты зъ ихъ бібліотеки кныжкы, обыдвѣ вони день скрызъ день ставалы до мене не такими, якымы булы: чымсь сухымъ, холоднымъ стало віяты видъ ныхъ на мене; а часомъ було тхне такимъ панськымъ духомъ, що у мене ажъ слёзы навернуться.

Тымъ часомъ жадоба видповиди на оти пытання зростала въ мойй голови все бильше. Вдача у мене чутка и вельмы перенятлива: скоро що справыть на мене глыбоке вражиння, я довго буду пидъ тымъ вражиннямъ; розбуджене бажання доты невгамується, доты не даватиме мени спокою, докы я або вдовольню ёго, або перебье ёго друге яке вражиння.

Я стала на тому, що-бъ спершу пры добрій годыни спытаты у Палажкы: чи видае вона, хто робывъ оти замиткы въ „Основи“? Спытала. А вона мени такъ невчлыво:

— „Я вже казала вамъ, що то кныжкы не мои, а батькови, у ёго й пытайте, а я ихъ не чытала. Та липше-бъ вы пыльнувалы бильшь бияя свого дила, ніжъ бия „Основы“.

Я ничого на те: такъ мени прыкро стало! Чи я-жъ не пыльнувала догодыты имъ!? мовчу, та слёзы ковтаю и сама себе прымила-бъ ущыпнула за те, що вдалася до Палажкы зъ такимъ пытаннямъ, не видповиднымъ няньци.

Палажка дали й каже:

— „Прыдывляючысь до того, чого няньци можна й не займаты, вы не бачыте, що въ Инны уси панчохи подиравилы: чые-жъ дило поштопаты ихъ“?

И пишла соби геть, а я дурна въ слёзы. Справди на двохъ панчишкахъ булы диркы и я забула ихъ поштопуваты, а Палажка й доглядилася.

Черезъ килька хвылынъ прыйшла стара и звелила мени одягты Инну въ гости: и вона килька разивъ докирлыво вказала мени на ти панчошкы. А тамъ коло тихъ панчошокъ и дила того було на пивъ годыны; ну, та, бачте, недоглядъ! я й сама тямыла свою выну, та хиба-жъ той недоглядъ стався зъ того, що я кныжки чытала? Просто—забула тай годи!

XIX.

Палажка зъ ненею и донею рушылы зъ двору въ гости; мене не взяли; я тому й раднйша була; заразы кынулася и поштопала панчошкы; а тоди „Кобзаря“, зъ шахвы и ну чытаты. Чытаю и сама чую, якъ слёзы выплывають зъ самого сердца, а вони пидймаються все вгору!... Нарешти—якъ стала чытаты „Доле! де ты?“ ледви промовыла: „колы доброй жалъ Боже! такъ дай злои“, та зъ сымъ словомъ, якъ заголошу на цилый будынокъ!... Старый Глоба, що бувъ тоди саме у своему кабинети, прожогомъ у свитлыцю, де я сыдила! швыдче дае мени воды пыты, та пытається:

— „Чого? Чого?“

А я й слова промовыты не спроможуся, тилькы голошу, наче по мертвому, та чую, що въ мене наче клубокъ котыться спидъ сердца до горла. Глоба мени воду дае пыты, порськае нею на мене въ лице; строго загадуе мени замовчаты, втыхомырытысь, а я й сама-бъ раднйша ёго послухатыся, такъ колы-жъ отой клубокъ не дае мени! Голошу... Та оттакъ може зъ годыну, або що!

Нарешти вгамувалася, выйшла на кганокъ, — повитре чисте пахнуло на мене и такъ наче усе оте збентеження—кто ёго зна, де й дилося, наче хто взявъ та рукою ёго зъ мене знявъ.

Тоди Глоба зновъ до мене роспытуваты. Я ёму усіей правды за панчошкы не сказала; думка така: по-могты винъ не поможе, а ще, якъ часомъ скаже жинци, або дочки, — такъ гирше выйде. Збрехала: такъ кажу, сама не тямлю, съ чого воно сталося; зроду вперше зо мною таке.

— „Вы, передъ тымъ, — пытається, — читалы?“

Ну, отъ зъ сѣго и знялася у насъ бесида про кныжкы; перейшла вона на „Основу“, на оти помиткы олівцемъ и т. ин. Глоба такъ прязно росповидае мени, а я такъ цикаво слухаю, такъ уважно; прымила-бъ, въ душу до ёго зализла. Потимъ того винъ розпытывавъ у мене мой думкы; я не таилася, розказала ёму щиро усе, наче батькови, якъ и про що я думаю; дали винъ каже до мене:

— „А нуте, прочытайте мени що небудь, и пры-
нисъ кныжку.

Я ёму зъ головы прочытала спершу „И молодой й золотой“, потимъ „Долю“, дали „Доле, де ты“. Не скажу, чому такъ, але й доси, якъ и завжды, чытаючи оти вирши, я переймаюся кожнымъ словомъ поэта и чую въ души и въ серци у себе те саме, що чытаю. Жадни вирши ни Шевченка, ни Лермонтова, ни Пушкина николы не робылы на мене такого глыбокого вражиння, якъ оти тры: щось трохы похоже на те вражиння выклекають у мене тилькы вирши Мицкевича — де яки сонеты ёго та „Do Matki Polki“.

Глоба ставъ хвалыты мое чытання и каже:

— „Отъ про ваши думкы и ваше чытання, якъ довидається Борысь Несторовычъ, то-то радитыме. Ёму й на думку зроду не впадало, яка вы патриотка! Тай не дыво! колы я що дня васъ бачу, а не спостеригъ“.

Глоба вставъ и почавъ ходыты по кганку. Потимъ розгорнувъ кныжку й каже: „а слухайте, я вамъ прочитаю, и прочытавъ:

„На рикахъ кругъ Вавылона,
Пидъ вербамы въ поли“!...

Якъ винъ чытавъ!! такого чытаннѣя никола вдруге не довелосѣ мени чуты! наче заразы бачу, якъ стоить Глоба середъ кганку: у ливши кныжка; очи горять, сыва борода тремтыть... чую якъ винъ, буцимъ зубамы скрегоче, вымовляючы: „А колы тебе забуду

Іерусалыме!

Забвенъ нехай повикъ буду“.

Видъ ёго голосу, интонаціи, найтаче видъ того: „забвенъ нехай буду“ у мене ажъ тило усё затремтило!... комашчы по ёму забигала...

„И языкъ мій онимивъ“

чытае Глоба, и я чую, що у мене нибы языкъ ниміе, прыростае до пиднебення.

— ...Треба неодминно, мовывъ нарешти Глоба, щобъ вы спивналыся зъ Борысомъ Несторовычемъ, та побалакалы зъ нымъ; отой вамъ усё роскаже й прокаже; а я шо!... „Бувъ голосокъ, та позычки зъили“... зарывся въ хазяйство, наче Рябко въ солону. Э-эхъ!“

Глоба махнувъ розпачливо рукою и пипшовъ. А я уся такъ и потонула въ тому, що чула видъ ёго, та въ тыхъ думкахъ, въ тому почуттю, яки сплodyла наша розмова. Такъ потонула, що й не спостерегла, якъ наши вернулыся! Колы чую Палажка гукае!

— „Таню! де воца, що не чхе... Таню“!...

Я схопылася та прожогомъ до неи.

— „Вы вже такъ прыросды до кныжокъ, що й не чуете, колы васъ клычуть“, — кольнула мене Палажка.

— „Дытыну спаты положить“.

XX.

Борысь Нестеровычъ Гало—бувъ найблизшымъ сусидою Глобы. Село Улянивка, де винъ живъ—верстовъ за десять видъ Глобыного хутора, — село чымале, але смутне якесь, невеселе, якъ и вси степови села: деревъ бракуе.

Що тыжня, а то иноди й двичи на тыждень Гало призывъ до Глобы; двичи за мене приздыла зъ нымъ и сестра ѳго Юлія Нестеровна, бездитна вдова, литъ на 10 старійша за брата; а Борысови було вже пидъ 50, бо борода була вже посриблена.

Зъ нымъ я двоухъ сливъ не промовыла; такимъ винъ мени здавався суворымъ, не прыступнымъ. Чи за обидомъ, чи за вечерею бильше було мовчыть, а колы й балакае, такъ переважно зъ старымъ Глобою про хазяйство, про урожай, про земство. (Глоба бувъ гласнымъ губерньскимъ). Глобыха й Палажка заводылы зъ нымъ ричъ про культуру то що, але винъ якось не охоче балакавъ зъ ными: отсе дасть коротку видповідь тай замовкне; зновъ жде, докы спытають ѳго. Колы-жъ було Палажка почне промовысто просторикуваты, винъ складе руки перехрестьемъ, та тилькы слухае. Николы я не чула, що-бъ винъ змагався; правда, що я рядывъ-годы була пры тыхъ розмовахъ; звистно, мое дило зъ дытыною: де Инна, тамъ и я.

Разъ якось пидъ кинець серпня Глобыха зъ донею поихала до повитового миста на ярмарокъ ажъ на тры дни. У вечери прыхавъ Гало. Сыдымо за чаемъ, — я мовчки наливаю, а воны балакають. Потимъ Глоба пишовъ, прынисъ кныжку й каже до мене:

— „А ну-те, Тытяно Олександривно! утиште Борыса! прочытайте ёму „Доле, де ты“. Нехай винъ запевныться власнымы ушыма въ тому, що чувъ видъ мене“.

И Гало ставъ прохаты.

Я засоромылась, а ще бильше боялася.

Прочытала. Чи справди я такъ добре прочытала, чи Гало хотивъ тилькы похвалыты мене, але винъ ставъ запевняты, що зъ роду ще не чувъ такого чытання.

— „Та колыбъ отгуть бувъ самъ авторъ,—додавъ Гало,—винъ бы задушывъ васъ, прытыскаючы до лоня та дякуючы за таке чытання“.

Поспихъ завжды пидіймае нервы, надае смылы-восты и я вже не прохана стала чытаты инчи вирши. И сама не видаю, не тямлю й теперь, чому я коженъ разъ здригну було усимъ тиломъ, якъ тилькы Гало протягне руку и визьме мою, що-бъ подякуваты за чытання! такъ у мене наче громовына по тилу пробижыть! и скильки я не сылкувалася,—жаднымъ усылованнямъ воли не спроможна була спыныты або вгамуваты отаке почуття.

До билого свита просыдили мы втрэхъ, балакаючы: звистно бильше говорылы Глоба зъ Галомъ, а я все слухала: але якъ слухала! духъ прытаившы, боячысь, що-бъ ниже едыне слово не пролетило повзъ мою памьять! Та чи й можна-жъ було мѣни не вслухуватыся, колы я чула теперь, якъ Глоба, найпаче Гало доводылы розумомъ, фактамы те, що я доси чула тилькы сердцемъ! Я слухала и сыдячы нерухомо, раювала: я чула въ соби щось нове; доси невидоме, бадьоре!... чула себе веселою, наче дытына! та що про мене казаты, колы старый Глоба такъ розвеселывся, розгово-

рывся, наче то бувъ зовсимъ не тойъ звычайный, сыво-
бородый Глоба, прыголомщенный, а молодой, жвавый
парубокъ, повныйъ вѣры въ свою идею; повныйъ надѣи
на ии велику миць и торжество!

Другого дня зновъ прихавъ Борысь Несторовычъ,
ще до обиду и сыдивъ у насъ до глухой ночи, та все
роспытувавъ у мене, якъ я жыла, що я знаю, що чы-
тала и до чого прямую?

— „Добре-жь,—мовывъ винъ прощаючысь,—бу-
демо пыльнуваты; може й доплывемо до берега“.

XXI.

Почавъ Гало привозыты мени кныжки все таки,
якыхъ не було у Глобы; и давъ меѣ пораду, якои
системы трыматися, чытаючы кныжки.

Насталы довги осинци ночи. Отуть-то думала я
часу у мене буде бадацько; буде коды й чытаты, и
вчытыся. Отъ-же не такъ сталося, якъ ждалося.

Того року пшепыця не добре вродыла, а лѣнъ по-
бывъ грядъ: се буды головни рѣчи Глобыныхъ дохо-
дивъ. Поменшалы доходы, значыть, натурально, треба
поменшыты и выдаткы. Глобыха почала зъ того, що по-
меншыла мени плату на карбованця що мѣсяця. Хочъ
умовлядыся на рикъ, на рикъ буда и плата умовлена—
сотня рублидъ, та я вже не стояла за того карбованця,
думаю: не далеко до року, думатыму, що тыхъ 6 руб.
загубыда... Дали зовсимъ видпустыла Глобыха покоивку,
а мого карбованця нақынула куховарци за те, що-бъ
вона прыбырала въ покоюхъ. Звистно—куховарка не всты-
гала, а я мусыла ий помагаты. На отсю запомогу ишло
у мене чымало часу, найпаче у вечери: треба послаты
усимъ постѣли; а куховарци треба вечерю варыты,—

отъ и мушу слаты. Переполовынылы и челядь; такъ що на цилый хутиръ у Глобы лышылося дви молодцы, та три парубкы. Якъ стало на холодахъ, ще бильше погиршало мени. Опричъ пекарни, усе шить грубъ въ доми топылы соломою: якъ не пыльной, а топлячы соломою, неможна одного часу топыты бильше двохъ грубъ; бо треба разъ-у-разъ стояты билия грубы: напхаешъ въ одну соломы; докы вона горыть, идешъ мишаты кочергою въ другий, та отакъ и ходы видъ грубы до грубы. Утомышся було такъ, що ни рукъ, ни нигъ не чуешъ. Все-бъ те дарма було, колы-бъ Глобыха не видбырала у мене спроможности чытаты и вчытыся хочъ тоди, якъ у вечери, колы вже зовсимъ оброблюся, усе попораю: а то ледви отсе сяду у свой кимнатци, вона заразь до мене:

— „Идить до одного свитла, що-бъ друге не горило ни за цапову душу! теперь не таки у насъ доходы, що-бъ марнуваты гроши“.

Мушу слухатыся. Сяду зъ кныжкой билия того столу, де вони вси сѣдили. Самъ Глоба сѣдыть мовчки; Глобыха пасъянсь розкладуе; Палажка плете що небудь зъ гарусу. Чи прочытаю сторинку, чи дви, Палашка заразь до мене:

— „Пидить, будьте ласкави — гляньте, якъ спыть Инна, чи не розкрылася? може одяло зсунулося зъ нею“.

Вернуся, сяду за кныжку, а Глобыха:

— „Таню! дайте мени воды“.

Або: „Яку то вы кныжку чытаете?“

Та отакъ разъ-у-разъ и перебивають. А ляжешъ спаты, — крий Боже! щобъ лежачы дала що прочытаты! — „Вы заснете, каже, забудете свитло потушыты, та ще пожежи наробыте: и димъ пиде прахомъ и вси мы ду-

шамы наложымо“. Навить и самъ Глоба ремствувавъ, побачывшы разъ, що я, лигшы спаты, чытала кныжку.

Сутяжно ставало мени: почала Глобыха загадуваты мени такую роботу, до якои я зовсимъ не прызвычаина була и черезъ те недотепна була справыти и до ладу.

Було разъ такэ: Гало запросывъ усихъ насъ до себе заговляты на Пылыпивку. Довидалася про се куховарка и соби выпросылася на село заговляты. Пустылы и, а друга молодыця, що на людей варыла и коривъ доила, пишла не пытаючыся. Якъ пишла—такъ цилыхъ пять день и очей не показувала. Никому у насъ на хутори ни стравы зварыты, ни хлиба спекты. Першый день перебылыся, а на другый каже мени Глобыха обидъ варыты и хлиба напекты. Я не видмовлялася, але, кажу, зроду джи не мисыла и певне не зумію гараздъ вымысыты, тилькы борошно понивечу.

— „Дурныця! не святы горшкы липлять,—мовыла Глобыха,—печить“.

Напекла, та такого удоныла, що закалець на цилый палець, за те обидъ зварыла до смаку. У вечери нова робота:

— „Клымъ—скотарь,—каже Глобыха до мене,—занедужавъ; а опричь ёго ниhto не вміе доиты коривъ! не можна-жъ ихъ лышыты недоенымы. Будьте ласкавы, иидить подоить“.

Пишла. Теплои одежныны у мене не було; докы въ одній кофточци подоила въ холодному загони чотырэхъ коривъ, такъ змерзла, такъ дрижа проняла у мене уси кисткы, що зъ роду я такъ не мерзла, зроду такъ не дрижала. Отъ же не то що подякы не чула я за свою працю, а стала помичаты, що Глобыха и Палажка не ти до мене, якымы перше булы: якымсь

холодомъ дышуть до мене. Дали а дали спостерегаю, що Палажка ни за що, ни прощо вѣидається; ничымъ на ней не вгодышь, за все ганьбыть, напосидається. И почула я, що въ души у мене прокыдається якась, доси невидома мени, злисть. Забирае мене думка пвдыче покынуты ихъ. Найбильшь лютувала я въ ти годыны, колы воны наумысне не давалы мени побалакаты зъ Галомъ! Винъ почавъ частійше прыиздыты. Прыиде— заразь до мене: — „Чи перечытала я ту, або инчу кныжку, що винъ давъ мени? яка думка моя про ней?“ Здійме розмову любу для мене, та мылу; прымила-бъ, я не ила, не пыла, не спала та все ёго слухала; Глобыха-жъ, а ще бильше Палажка заразь на мене: — „Заберите Инну та йдите пограйтеся зъ нею у ней въ свитлычци“.

Або ще инче таке выгадае, абы не сыдила я зъ нымы. Мушу я слухатыся, але-жъ якъ мени прыкро, якъ гирко! Мене такъ и тягне розмовляты зъ Галомъ, або хочъ слухаты поблызу ёго, якъ винъ говорыть!... Злисть все зростала, часомъ було ажъ клекотыть и довела мене до думкы: абы тилькы стало на весну, заразь видійду видъ Глобыхы: тямлю, що погано недодержаты умовы, не дожыты до року, та колыжъ сылы не стае бильше такъ терпиты.

XXII.

Вынялася разъ така зручна година, що-бъ побалакаты щыро зъ Галомъ: уся семъя поихала до церкви, Инну тежъ взяли, а Гало тоди саме й прыихавъ. Я невымовно зрадила, розповила ёму все, прощу порады у ёго, що дѣяты зъ собою.

— „Инколы, — кажу, — таки порыванія находятъ на мене, що я отій Палажци, прымила-бъ, голову скрутила“.

— „Порыванія, — видповивъ Борысь Несторовычъ, — треба здержуваты, треба правыты нымы такъ, якъ вмилий кучеръ правыть киньмы“.

— „Колы-жъ снагы моеи не стае... Така вже я безталанна вродылася! Уси и скривъ, де я була — охрестылы мене непрымыренною! И сама я бачу, що справди така я: нѣжкъ нѣвмию прымырытыся зъ тымъ, що округъ мене; усе мене тягне кудысь до чогось иншого... Навчить мене, що я мушу робыты, якимъ побытомъ повинна себе прыневолыты, щобъ прымырытыся зъ тымъ; що дае доля, щобъ не быты непрымыренною?“

— „Ба! а чи миркувалы вы: що то значыть прымырытыся? Се не мала ричъ! Можна такъ прымырытыся, що — дипше въ ополонку, або-жъ инакъ померты... Прымырытыся — на мою думку, не значыть зробытыся байдужымъ до всѣго лыхого — й — доброго! Таке „прымырення“ достойно не человека, а хйба годованого кабана. Люде зъ хыстомъ думаты и жыты думачы, повинни гыдуваты такимъ „прымыреннямъ“. Е инше прымырення... Я и духъ затаила та слухала Гала, а винь говорывъ дали:

— „На свити лыхыхъ людей бильшь, нйжъ добрыхъ. Янголивъ нема мйжъ людьмы... На лыхо людямъ, — якъ завжды й скривъ бачымо — человекъ бильшь хылытыся до вчынкивъ лыхыхъ, нйжъ до добрыхъ. Отъ тутъ и лежыть головне зерно роботы кожного человека, що бажае щастя людямъ, хоче по спромози працюваты, щобъ поменшыты лыхе, побильшыты добре, що хоче пидсобляты, дѣйты до идеала. Роботы сыла и про всйхъ ии стане, не треба тилькы гнатыся за велькою, выдат-

ною роботою; не треба и видъ другихъ вымагаты бильше за те, що вони спроможни дати й зробиты. Нехай коженъ робить, що вміе, якъ уміе и якъ спроможно ёму, абы робывъ винъ, абы робывъ чесно, зъ переконання... Не треба сподиватыся, щобъ зъ тїеи роботы заразы-же булы й добуткы видповидни; не треба злытыся й лютуваты за те, що праця не заразы дае плоды, не треба черезъ те перейматыся сумомъ. Нехай —хочъ-що! нехай злюкы клеплють; нехай недовиркы въ идеаль глумлятыся, наливають вамъ въ сердце труты, а вы на те не вважайте... „Да не смущається сердце ваше“. Робить и робить! лышайтыся собою и бережить власну повагу—переходячы черезъ терны, черезъ заздрить и клевету ворогивъ, черезъ огонь брехень самолюбивъ и страхополохивъ. Отъ засвоиты свидомо отси думкы, перенятыся ими, и не вважаючы на гирку отруту, робиты те, що наказуе сердце й розумъ, вира въ идею, надія на ии миць и повага до себе,—отсе на мою думку и значыть прымырытыся. Чи такъ?“

Я не тямыла, що видповидаты! Мени такъ мыло, любо було усе те почуты, що я трохы не кынулася обняты й поцилуваты Борыса Несторовыча! А винъ жваво ходывъ по свитлыци: ёго очи, уся тварь ёго, ёго рухы,—усе говорыло мени, що высловленными заразы думкамы винъ перенявся зъ головы до нигъ!

— „Що-жь мовчыте?“ —спытався винъ.

— „Не знаю, що казаты... Онъ у поэта, — впало мени на думку, — сказано „серцеви не потурай“. И такъ килькы разивъ середъ молодежи траплялося меңи чуты, що треба жыты не сердцемъ, а розумомъ; що сантиментальнисть“...

— „Брехня!—перебывъ мене Гало,— жыты треба усимъ, що властыво чоловикови; тилько божевильный

пыльнуватыме атрофіроваты серце. Жыты треба такъ, щобъ уси вчынкы наши, праця, работа видповидалы гармоніі серця, розуму и суминня“.

— „Трудна ричь“.

— „Не такъ-то! для людей щырыхъ, правдывыхъ не трудна: для ныхъ така гармонія—те саме, що повітря, воны нею дышуть, вона стыхія ихъ жыття“...

Мы такъ забалакалыся, що й не помитылы, якъ мои паны вернулыся зъ церкви и я зновъ не встыгла выйты на зустрічь Инни. Палажка и Марта Семенивна, побачывшы Гала, зумылыся и надулы губы. Я закмитыла, якымъ ворожымъ поглядомъ Палажка кынула на мене.

Гало просыдивъ до глупои ночи, але не трапылося вже такой зручної годины, щобъ можна було довести намъ до кинця перервану розмову и почуты мени видъ ёго пораду, що дияты дали, якъ полагадыты оти прыкри видносыны до мене Палажки и ии нени.

XXIII.

Бувъ кинець лютото; пахло вже весною. Старого Глобы не було въ господи; бувъ винъ на зборахъ земства въ губерському мисти. Я стояла бия викна и дывылася на шляхъ—якъ винъ увесь почорнивъ; дывылася якъ проминня весняного сонця проганяе снигъ... Душа порывалася зъ хаты, захотилося выйты на двиръ та, ставшы проты сонця, дыхнуты свижымъ повітрямъ. Я накынула на себе хустку й выйшла. Ледви ступыла я на сходы до кганку, ажъ чую кинь тупотыть; глянула на браму, ажъ Борысь Несторовычъ верхы. Винъ бильшь тыждня вже не бувъ у насъ. Я такъ зрадила, що прожогомъ кынулася до ёго на зустрічь. Повита-

лыся. Гало привязуе коня до рундука, погы прыйде Глобынъ кучеръ, та забере коня до стайни, а я стоу била коня, глажу ёго по шыи, а сама дывлюся на Борыса: перекидыаемося зъ нымъ словамы, — и такъ мени весело, що й не сказаты.

Скоро ввійшылы мы въ свитлыцю, скоро Палажка привиталася зъ Галомъ, заразъ казала мени взяты Инну и йты зъ нею геть зъ гостынной. По обиди и цилый вечиръ тежъ саме. Бачу я, що Палажка притьмомъ жене мене зъ тией свитлыци, де вона сыдила зъ Галомъ, та я вже не ввійшла туды и тоди, якъ Инна лягла спаты. Душа моя рвалася туды, але я памьятувала Галови слова, що порыванн्याмы треба правыты такъ, якъ вмилий кучеръ правыть киньмы.

Сыжу соби въ темноти, ажъ чую, — Гало клыче мене попрощатыся; я вылетила, наче громовыною мене выкынуло.

Гало такъ стысь мою руку, що я трохы не крыкнула; ажъ пальци злыплыся; боляче, але я хотила, щобъ той биль не мынавъ; я бажала, щобъ я разъ-уразъ чула ёго и марыла соби, що то Борысь Несторывычъ стыскае мою руку... Швыдче я лягла спаты; докы й заснула, все чула той биль, все Гало стоявъ передъ мене. И такъ спокійно, радисно якось проспала я до самого ранку; а вранци встала такою свижою, та веселою, якою давно-предавно не чула я себе.

Прыхожу зъ Инною до чаю. Била столу сыдыть Палажка.

— „Добрыи день вамъ!“ витаю ии такъ сердечно, весело.

А вона надулася, немовъ сова та, и одвернулася; руки мени не подае.

Що отсе зъ нею, — думаю соби, — зъ якои речи вона зкгедакалася на-тще?

Думаю такъ и сидаю соби поплитъ зъ Инною, до столу. Палажка подывылася на мене, наче пятака дала и каже:

— „Вы забулыся найпростійшою ввичливости“.

Озырнулася я, — нетямлю, до чого вона ричъ веде.

— „Де се выдано, щобъ нянька сидала, докы господня не скаже ий систы“! мовыла Палажка.

— „Доси, — видповила я, — сѣго не було“.

— „Бо доси и я и мама змовчувалы вамъ; думалы: сами вы догадаетесь; а вы, замисть того, починаете таке вытворяты, що непристойно й згадаты“.

— „Та що таке? — мовыла я, дывуючысь и все такы не тямлячы, за що Палажка сикається до мене.

— „Вы ще сміете пытаты: що таке? буцимъ справди не тямые, про що я кажу.

— „Дале-би не тямлю“...

— „А вчора?“...

— „Що?“

-- „Ще не тямые?... ой вы, бачу, продзыкглѣвана,“ — и такъ погано дывыться, такъ докирлыво хытае головою, такъ зневажно усмихається. — „Та соромъ людямъ сказаты: молода дивчына прожогомъ летыть стриваты нежонатого мужчыну!... Фу! гыдота! Нехай бы ще на самоти, а то прылюдно! Не вже у васъ сорому нема? Не вже вы не тямые, що вы порочыте нашъ димъ!“

Такъ отъ воно що! — подумала я. Зъ роду-вику я не сподивалася на таке видъ Палажки!! Я вся спалахнула, скочыла зъ стильця, пидбигла до Палажки и несамовыто скрыкнула:

— „За що вы мене такъ ображаєте!“ — А вона на те:

— Ха, ха, ха! яка тутъ образа! тутъ тилькы правда!... колы вамъ Гало до вюдобы, хочъ на шыю ёму вишайтеса, тилькы не въ нашому доми.“

— „Якъ вы сміете такъ говорыты!“—знову крыкнула я и чую, що вся кровь кынулася мени въ лице.

Палажка якъ скочыть зъ мисця, якъ тупне проты мене ногою, якъ крыкне:

— „Ахъ ты ледащо! ще й вона сміе отакъ зо мною говорыты!! та я тебе“... .

Тутъ де взялася стара; я думала, що заступытеса за мене, а вона стала мижъ нами, показуе на двери рукою, та до мене:

— „Геть! вонъ зъ мого дому! заразъ вонъ! щобъ твого й духу тутъ не було!“

И выпхала мене въ прыхожу.

И злисть и горе и почуття такой тяжкой ни за що, ни про що образы — усю мене обгорнулы и чорнымы крукамы выплыся до мене въ сердце! Я сама себе не тямыла. И теперь не прыгадаю соби, що було дали, що вони мени говорылы, а що я имъ! Очуняла я тилькы тоди, якъ була вже середъ поля и почувла, що витерь свыще въ мои уши, що я уся дрижу! Я зупынылася, озырнулася и тоди тилькы розибрала, що я на дорози въ село, де живъ Гало; що на мени опричь легенькой хусткы на голови — ничего нема. Гарячка, що доси гнала мене безъ моеи воли, втыхомырылася трохы; въ паморокахъ посвитлйшало. Я стояла середъ шляху наче божевильна, я не спроможна ще була зразу выразно зъясуваты самй-соби усе те, що скоилося! Не тямыла, куды й чого я бигла. Одначе село вже манячыло. Я рушыла и зновъ почала бигты. Бигла, ажъ докы не прыбигла въ двиръ до Гала и ввійшовшы въ пекарню, снопомъ упала на доливку...

XXIV.

Очунявши, прыйшовшы до пам'яты, я побачыла, що лежу на постели Борыса Несторовыча, бия мену сыдила сестра ёго. Вона мени росповила, що Гало учора вранци поихавъ до когось изъ знайомахъ и вернуться хйба завтра. Я стала прохаты, щобъ выбачыла мене за те, що я наробыла й такого клопоту.

— „Годи про се, — перебыла вона, — „клопоту жадного нема, а роскажыть мени, що отсе у васъ зъ Глобамы скоилося? Я посылала до ныхъ на хугиръ, щобъ тамъ довидалыся; та звидтыль прывезлы таку звистку, що годи й казаты про неи.“

— „Яку-жь?“

— „А-ть! — бачу сама, що сплелы нисенитныцю и не доглушаюся, зъ чого се все? По-гроху догадуюся та колыбъ не вклепатысь.“

Я росповила усе дчыста — якъ воно було. Тоди вона й каже:

— „Ну, такъ на мое й выходыть; я давно помитыла, що Палажка... А Борысь не нявъ мени виры!“

Бильшь ничего не схотыла сказаты.

Спомынки вчорашней прыгоды — зновъ выкыкалы въ моему серци гирке почуття тяжкой образы. Юля Несторивна се помитыла и заразъ звела ричъ на инше, почала росповидаты власне жыття.

Пидъ вечиръ вернувся Борысь Несторовычъ. Я лежала и не мала сылы встаты. Винъ зайшовъ, роспытався тилькы про мое здоровья, а про вчынокъ зи мною на хутори ни слова не промовывъ. Винъ сылкувався вдаты зъ себе веселого, навить жартлыво росповидавъ

про свою поизадку, але по твари у ёго ходылы такы густы та темни сутини, що легко було спостерегты, що діється у ёго на души.

Небавомъ винъ попрощався ви мною, сказавшы, що йде спаты; а Юлія Несторивна не видходила видъ мене, докы я не заснула.

За тыждень я зовсимъ поправылася, тилькы кашель лышывся. Стала я миркуваты, куды мени рушыты? Довидавшысь, що Глоба, вернувшысь до дому, самъ привязъ до Гала мой маматкы и вси гроши, яки я заслужыла, я гадала ихаты заравъ до Кыива. Та Борысь, а ще бильшь ёго сестра и слухаты про те не хотилы!

— „Ни вже, — мовыть Гало, — колы лыка доля за-кынула васъ отъ-сюды до мене, такъ я не выпущу васъ доты, докы не спожыву усихъ заходивъ на те, щобъ запомоты вамъ дійты до своей меты... Здоровья ваше ще не таке, щобъ можна було рушыты въ такую далеку дорогу, якъ до Кыива; але здоровье ваше, — каже винъ, — не таке лыхе, щобъ не можна було вчы-тыся. Отъ мы въ ёго й покорыствуемось. Жывить у насъ та будемо вчыться, а тоди поидемо до Х., тамъ ста-нете на испытъ.“

Де жъ мени було не згодытыся на се! Одначе мени нияково було опынытыся у Гала дармоидкою! зъ якои речи я истыму ёго хлибъ? Чымъ я виддячу ёму? Я сказала про се Борысови. Винъ усмихнувся и каже:

— „Другъ друга тяготу носыть... Я николы не вдававъ себе за якогось филантроша чи що, навить не думавъ про се; одначе завжды уважавъ за свій обяза-нокъ по спромози иты стежкой тией науки, що каже: у кого дви свытки — виддай одну тому, у кого нема ни одной. А отъ хиба друге лыхо: певна ричъ, що Палажка зъ ненею и инши сусидни Палажкы пустять

гоминь про васъ, що вы живете у чоловіка не женатого...

— „Се дурныця, дурныця и ще двичи дурныця! — Перебыла Юлія Несторивна братню ричь, — яке намъ дило до того“...

— „Не намъ; намъ байдуже; а отъ що думае про се Тетяна Александровна? се ии дило“.

Я видповила, що на пащыкування жадной увагы не звертаю; абы я була певна, що власной повагы до самой себе не зрушыла, не знехтувала, абы власне сумлиння було у мене спокійне, не докоряло мене.

Такимъ чыномъ лышылася я въ Улянивци. Щодня я працювала надъ власною освитою. Часу було доволи. И николи ще доты я не почувала себе такою спокійною, вильною и беркою до вчення, якъ теперь! Борысь Несторовычъ що дня працювавъ—учывъ мене. Юлія Несторивна такъ полюбыла мене и такъ вона сподобалася мени, такъ прыпала мени до сердца, що й не вымовыты того. Жыла я въ Улянивци наче, мовлявъ, у Бога за пазухою... Глобы ремствуvalы на Гала, за те, що захыстывъ мене и не прыиздылы; Борысь Несторовычъ и соби не издывъ до нихъ.

Мынувъ мисяць. Борысь Несторовычъ диставъ зъ X. программу испыту: зъ неи мы запевнылыся, що я знаю вже бильшь, ніжъ треба по тій программы. Прырадылы мы заразы по проводахъ ихаты на испытъ. Одначе я не кыдала вчытыся: хочъ якъ запевнявъ мене Борысь Несторовычъ, що я здамъ экзаменъ, але я боялася; ни ёму, ни соби не няла виры: все здавалося мени, що я чогось ще не знаю, и я зновъ брала пидручныкы и зновъ вчыла ихъ... здавалося мени, що ледви я стану на испытъ, такъ переполохъ обгорне мене, що я й слова не видповимъ. Часомъ такый

острахъ находывъ на мене, що я дрижала, немовъ зъ пропасныци.

И несчулася я, колы мынувъ той писть и прыйшовъ Велькдень! и за увесь той часъ не прыгадаю соби ниже единой смутной тяжкой дныны! Такъ мени гарно було жыты! Борысь Несторовычъ за увесь той часъ никуды съ господы въ гости ни разу не издывъ, —усе дома. Вранци ио хазайству, по обиди зи мною—учыть мене; у вечери уси мы въ трѣхъ сыдымо, та розмовляемо, або чи я, чи Борысь Несторовычъ чытаемо въ голось!... Гарно було! А все-жь думка, —чымъ я ихъ виддячу? — не выходыла зъ моеи головы; але марне; бо ничего я не могла соби й прыгадаты, тилькы встаючы й лягаючы, благала Создателя, щобъ Винъ за мене сторуцею виддячывъ моимъ добродіямъ!

XXV.

На першый день велькодныхъ святъ старый Глоба заихавъ до Гала заразь зъ церкви. Я привиталася и похрыстосовалася зъ нимъ, немаючы проты ёго ничего лыхого й на думци. Дійсне мени низащо було на ёго ремствувать. Борысь Несторовычъ заразь слидомъ за Глобою поихавъ до ёго на хутирь. Мы лышылыся вдвохъ зъ Юлією и натурально стали балакаты про Глобу: отгуть я довидалася, що прычыною ввйдання Палажки, а потимъ и тїей образы, яку вона мени заподіяла, було те, про що я й не гадала соби. Юлія Несторивна розповила мени, що Палажка закохана въ Борыса и спостеригшы, що Борысь стосується до мене уважно и часомъ привитнійше нижъ до неи, занялася ревностю. Вона гадала, що я стою ій на дорози, що

колыбъ не я, такъ Гало видповидавъ-бы коханнямъ на ии коханья.

Я не тямыла тоди, чому мени прыкро було довидатися, що Палажка кохае Борыса и чому та прыкрысть зныкла заразъ, якъ я почувала видъ Юліи Несторивны, що Борысь не кохае Палажки! Юлія Несторивна мабуць спостерегла мое серце; та я такы николы не вмила двоиты, не вмила ховаты того, що почувала: що почувало мое серце, те завжды лунало у мене и по твари и въ очахъ. Юлія взяла альбомъ фотографій и стала перегортуваты. Розгорнувшы одну жиночу фотографію и вказуючы на неи, вона спытала мене:

— „Подобається вона вамъ?“

Глянула я на фотографію: лице молоде, розумомъ тхне воно; очи велыки, чоло высоке, але выразъ якыйсь строгый, наче холодный, не симпатичный.

— „Трохы, трохы не стала моею братовою“, — мовыла Юлія Несторивна — „Борысь вельмы кохавъ ии, та не судылося имъ побратыся“...

— „Чому?—не вдержалася я, щобъ не спытаты и сама почервонила за свою цикавистъ.

— „Не було значыть на те воли Божой“, — видповила Юлія Несторивна. — Борысь тяжко вбывався, а я гришна людына, хочъ и шкода була дывытыся на ёго тугу, я радила, що воны не побралыся. Не такой треба ёму жинкы, а мени братовой... серце у неи якесь дэревьяне було“...

— „Такъ вона не кохала Борыса Несторовыча?“ — Зновъ зацикавыло мене и зновъ соромно мени стало за таке пытанья.

— „Вона казала, що кохае; Борысь нявъ виры, а я—ни; я бачыла, що Ганна Мыколаивна и не може кохаты такъ, якъ треба кохаты. Тай никого вона не

могла кохаты,--безсердечна вона була. Ну, правда: зъ себе вродлива, и розумна, и вчена... та що зъ тои вченосты! не зъ нею, а зъ серцемъ треба жыты. Було вона все каже мени: „Я всихъ людей однаково люблю“. Я николы не змагалася зъ нею, хочъ дуже добре тямыла, що се нисенитныця! якъ ёго въ свити усихъ людей однаково любыты...

— „Можна“,—кажу я.

— „Де такы!.. Отже хочъ бы й вы: не однаково вы любете и мене и Палажку?“

— „А вже-жъ не однаково“...

— „И зновъ не однаково вамъ, що той, чи инший чоловікъ“.

Я хотила высловыты, що се не та любовъ, яку мабуть розумила Ганна Мыколаивна, але въ прихожу ввійшлы попы и перебылы нашу розмову.

Скоро я зачыныла за попамы двери, Юлія Несторивна зновъ за свое:

— „Ни, ни! не було у неи, у тїеи Ганны Мыколаевны серця. Разъ якось у X—и йдемо мы у-трехъ въ театръ. Кватырували мы на одній глухій улыци; часомъ було перейдешъ ту улыцю въ кинця до кинця—живой души не стринешъ: идемо, — ажъ середъ улыци чоловікъ лежыть. Борысь до'ёго: бачыть—пьяный такый, що й языка не поверне. Борысь—ну метыкуваты, якъ-бы ёму запомогы? Колы-бъ,—каже,—квыкнуты „ваньку“, або полиціянта, нехай бы ёго забралы, а то ще наиде хто на ёго въ ночи“. А лыхтаривъ на тїй улыци не було. Стоимо. Ганна Мыколаивна и каже: „годи намъ стояты, ходимо, все одно—ничымъ не поможемо, а въ театръ спизнымося“. Такъ не можна,—кажу я,—театръ нигде не динеться, не втече, а чоловікови хто ноги переиде, — шкода велька“.—

„Вже-жъ не стерегты намъ ёго“, мовыла Ганна Мыколаивна такимъ голосомъ, що мене наче хто серпомъ по серцю ризнувъ. — Вы йдигь соби вдвохъ, — каже Борысь, — а якъ стринете „ваньку“, або полицянта, такъ пошлить сюды, а я тымъ часомъ постережу; а може хто йтыме, такъ поможе мени перенести ёго въ близькый двиръ“. Ганна Мыколаивна якъ фыркне!.. Ну та годи про неи! земля ий перомъ! а кажу вамъ не такой жинкы треба Борысови...

— „А якои-жъ?“—спытала я.

— „Сердечной, шырои, доброи, оттакон, якъ вы... оттаку-бъ братову я голубыла“..

Я почула, що у мене не тилько уся тваръ, уши, а навить шыя огнемъ горять, и мовчки спустила я очи на доливку. А Юлія Несторивна встала, обняла мене, цилуе въ голову и каже:

— „Серденько Таню! Колыбъ ты стала моею братовою! то-то-бъ була я и рада и щаслыва. Станешъ?“

Я мовчала! се була така для мене несподиванка, що я не тямыла, що й казаты.

— „Чогожъ мовчышъ?“—допытувалася Юлія Несторивна, — хйба Борысь тоби не по мысли, не по серцю? Ось подумай, та й скажы“.

— „Нехай подумаю“... видповила я несвидомо и побигла зъ хаты на рундукъ.

XXVI.

Мынуло бильшь тыждня. Юлія Несторивна не здіймала бильшь речи про свою думку, — зробыты мене своею братовою; а я тому була й рада; бо я недомиркувала, що мени видповидаты? Вже-жъ безъ любви не братыся, а чи кохае мене Борысь Несторовычъ? чи

кохаю я ёго?—Колы-бъ винъ мене кохавъ, то-бъ признався мени самій, або хочъ-бы давъ яку ознаку; атожъ николи ничымъ винъ не давъ знаты, що кохае мене. А я ёго? Я такъ шанувала ёго, такъ була вдячна ёму, що чого-бъ винъ видъ мене не побажавъ—я-бъ—усе—усе зробыла; жыття-бъ ёму свое виддала; але я не почувала, що кохаю ёго такъ, якъ, на мою думку, треба кохаты того, зъ кымъ стаешъ у пари на рушныку!.. Одначе, колы я подумала, що завтра повинна ихаты въ Х. на испытъ и навикы може лышыты Гала и ёго любу сестру, я почула, наче щось злавыло мое серце. „Чого-жъ мени шкода, чого ёго жалъ?“ — вырвалося у мене зъ грудей и я упала лыцемъ на подушку и змочыла ии теплыми слизъмы...

У вечери за чаемъ чую, що й Борысъ Несторовычъ иде зо мною.

— „Не можна,—каже,—пустыты васъ саму: мисто для васъ нове, вельке, трудно вамъ було-бъ безъ помочи, и дорога не близька; та, головна ричъ, у мене въ Х. е и свои особысти справы“.

Я зрадила, що Гало иде зо мною; та не на довго: заразы мою радистъ повыла смутна думка: значыть винъ не кохае мене!.. кохавъ-бы, то-бъ не сказавъ: „головна ричъ поиздки — мои особысти справы“ — значыть: не про мене винъ иде“.

Рано треба було выихаты, щобъ постыгты на парохидъ: я й не роздягалася; прылягла, якъ була въ одежи; але й очей не зводыла: недалекый испытъ тривожывъ мене, а ще бильшъ не покыдала думка про видносныны до Борыса Несторовыча,—властыво,—бентежыло мене пытання, чи я кохаю ёго. Замистъ видповиди вырынало друге пытання: — та зъ якои речи,—думала я, — пытаю я сама себе про те кохання? Хиба

Гало хочъ натякнувъ чымъ будь, що кохае мене?..
Годи про се... Такъ годи! Але черезъ хвылыну—двиги
—зновъ та сама думка, те саме питання—и на видповидь—ничого певного ..

Прощаючысь зъ Юлією Несторивною, я за слизьмы не спроможна була слова промовыты... И вона про „братову“ ни слова...

Отъ мы й на пароходи. Днипро! Якъ забылося у мене серце. Днипро! у мене въ памъяти воскреслы и живымы стоялы передъ мене мій на вики дорогой Кыивъ, моя симья, мои дытынни лита, мое горе; мій кыивський кружокъ... Спомынки перекинулыся на Глобу, на Палажку, на ии образу!.. Я такъ здригнула, що трохы не впала, колы-бъ Борысь Несторовычъ не пиддержавъ мене пидъ плече.

— „Вамъ не добре?—пытається винъ, усажуючы мене на лавци,—мабуть занудыло видъ плавбы? Такъ?

И винъ впывся въ мене своимы добрымы, яснымы очыма такъ, що я не мала снагы видповысты не по правди.

— „Выкыньте,—радыть винъ,—усе те зъ головы, липше гляньте на Днипро. Дывыться: якый ясноблакитный винъ! Онъ! якъ шпарко плывуть човны... вода блыщыть, ледви колышеться, тече, наче спокойне жыття подружжя... Гляньте! онъ якъ невелычки хвыли пилують берегъ, а винъ простягае до ихъ стари губы...

Парохидъ тыхо повагомъ плыве повзъ остривъ; зъ острова понахылялыся въ воду шыроки явори. Упавъ на воду лысточокъ и закрутився, заколыхався: де не взявся метелькъ, за нимъ другой, силы на той лысточокъ, наче на човенъ, а вода погнала ёго десь далеко... Де винъ прыстане? що буде зъ тымы метелькамы? чи не такъ и зо мною? де я прыстану? що мене

жде, що зустрине? чи допливу я до свого берега?—
Отакє роилося у мене въ голови...

Мымо воли выкотылыся у мене зъ очей слёзы.

— „Чого вы плачете?“—спытався Гало, помитыв-
шы ти слёзы.

Видповила.

— „Ә! слизьмы не поможете; не плакать треба
намъ, а жыты и працоваты! Бадёрить духа и энергия, —
отъ стерно и пидойма жыття! Про се мы вже балакалы
колысь зъ вами: памьятаете, яку обицянку вы тоди
дали? Трымайтеся-жъ ии. Хоть-бы що не зустрилося
вамъ,—головна ричь, не падайте духомъ; не пидля-
гайте вплыву розчаровання и нудьгы“.

Не памьятаю, що я промовыла на те. Але наче
теперь чую ёго слова:

— „Не шукаймо въ жыттю велычезной, якои вы-
датной праці! Жыття складається зъ дрибныхъ вчин-
кивъ и вымагае дрибною, але невсыпущою праці. Отся
праця и стане вамъ довичною утихою. Серце, розумъ
и власне суминня — отъ едыно певни судци вашого
жыття и праці, на яку спроможытесь“...

— „А люде?“

— „Люде!.. Люде,—я казавъ вамъ колысь,—люде
бильшь тягнуть до лыхого! прыслухатыся до людського
суду—не вадыть, але слухаты ёго—треба тоди тилькы,
колы винъ не стае въ ростичъ зъ совистнымы потре-
бамы вашого сердца, розуму, сумлиння и идеалу!.. Отъ
скажу вамъ про себе: що колы-бъ я послухався бувъ
людського суду и осуду! ба! мусывъ-бы цилый викъ
ничого не робыты, опричь того, що робыть кожний
звычайный хлиборобъ!.. Заздрить, мстывисть и лыхо-
сердие людей—чого не клешалы на мене, чого не роз-
носылы про мене,—прыкро и тяжко було мени!.. Отъ-

же не кынувъ я своей стежки и намиченои роботы. Пидъ дощемъ брехень, пидъ грядомъ поклепу, пидъ кулямы инсынуацій — я проводывъ свою працю, якъ умивъ и якъ спроможенъ бувъ. Дрибна була моя робота, але я диждавъ зъ неи швыдче добуткивъ бильшихъ нижъ сподивався! Я знавъ одынъ батькивськый заповить: „не вважай на врожай, сій жыто, — хлибъ буде“... я сiявъ, що мавъ, сiявъ, якъ умивъ... и бачу, ще за мого вику — жыто поспило и жнуть ёго люды, жнуть ти, що й не видають, хто його сiявъ!..

Зачарована спокойною, теплою и сьвидомою власной повагы и власной праці розмовою Борыса, я не счулася, якъ швыдко прыплылы мы до зализныци; пересилы въ вагонъ и въ 10-й годыни вечера булы въ Х.

XXVII.

Якъ я уся тремтила, идучы у вечери о 5-й годыни до испытowego комитету! и теперь морозомъ проймае мене, якъ згадаю той острахъ! ни, не острахъ, а сущый жажъ, що обгорнувъ усю мене, якъ взялася за клямку дверей тiеи зали, де бувъ испытъ! по зали ходыло вже два молодыхъ парубкы, що тежъ прыйшлы на испытъ. Я сила била викна; чула я, що ногы мои дрижать, що пучкы на рукахъ и на ногахъ холонуть, наче зъ морозу. Въ голови стояла нерухомо, немовъ прымерзла до мозку, одна думка: чи, здамъ я испытъ? Здавалося — ледви стану до испыту, ледви почнуть у мене пытаты,—такъ у мене й вылетять зъ головы уси знання мои, не дамъ я ни одной дотепной видповиди, языкъ стане руба и певне—не промовыть ни едыного слова... Ажъ ось двери зъ боковой свитлыци видчнено зъ такымъ скрипомъ, що я ажъ стонулася: ввій-

шовъ комитетъ, — ажъ пять чоловіка, — силы билия столу и заразь поклыкалы мене. Я якось нервово стрепенулася и пидійшла до столу.

— „Сидайте!“ — Промовывъ президентъ комитету, вказуючы мени на стилецъ, що стоявъ саме проты ёго.

Сила и чую: дыво дывнее! наче я не та стала, наче, я переродылася! жадной полохливосты въ соби не чую; навпаки — чую смилывисть, певнисть...

Першымъ начавъ пытаты священныкъ: ни на одному пытанни я навить и хвылыночку не запынылася. Бойко, выразно и наче зъ книжки читала я, даючы видповиди.

— „Прекрасно! прекрасно! — хвалыть мене пипъ. Досыть зъ васъ! Вы знаете геть бильше, ніжъ треба по программы. На сели думаете учителюваты?“

— „На сели“.

— „Да благословыть васъ Богъ!“

Дали задалы мени на письми задачу зъ арыхметыкы... Ледви, чи мынула й година, якъ моему экзаменови бувъ кинець.

— „Досыть!“ мовывъ президентъ.

— „Здала?“ — видважылася я спытаты.

— „Посыдыть оттамъ на стильци зъ пивъ-години, — видповивъ президентъ, — тоди довидаетесь“.

Почалы экзаменуваты другыхъ.

Якъ довго теперь тяглыся оти пивъ-години!... Якось зновъ по троху зъ мене выходыла смилывисть и натомисць прыходыла непевнисть! чи здала, чи не здала? Що якъ скажуть: — ни! пропало все тоди!... погыблы тоди уси мои надіи... зновъ, або до швачкы, або за няньку. И однимъ духомъ обхопылы мене спомынкы про Палажчыну образу... я зтысла губы...

— „Тетяно Олександривно! клыкнувъ мене президенгъ.

— „Отъ вамъ дипломъ, възьмить! дай Боже вамъ успиху“.

Я простягла руку, а вона такъ тремтила, що ледви змогла ухопыты ёго. Не знаю, чи я поклонилася комитету, чи ни; зъ радощивъ въ очахъ у мене потемнило, голова крутылася, я сама не няла виры, що дипломъ у мене въ рукахъ... Прожогомъ вылетела я на улыцю. Иты—не було у мене сылы, я сила на першого „ваньку“ и казала ёму швыдче ихаты... Дипломъ я держала обиручъ и, що сылы було, прытыскала ёго до грудей; я боялася, щобъ винъ не выпавъ у мене зъ рукъ. Коженъ разъ, де траплялося на неривній брукованій улыци пидскочыты дрожкамъ, коженъ такый разъ мени здавалося, що стряснувшысь, я упустыла зъ рукъ дипломъ и я, зъ жахомъ, мацала кинчыкамы пучокъ грубый папиръ мого диплому, щобъ запевнытысь, чи держу я ёго! Не дыво! я держала въ рукахъ те, що здавалося мени схованкою мого щастя...

Трудно, неможливо переказаты словами те становыще мого духа, яке тоди обгорнуло мене! Я чула, що въ души у мене ясни радости грають такъ безпечно и весело, наче пидлиткы на мурижку въ ясный весняный день, грають, радючы и новенькымъ лялькамъ и новенькый одежи! Я чула, що въ серци моему не помищається и льється черезъ край почуття вдячносты до Борыса Несторовыча! „усе отсе винъ, — думала я, — колыбъ не винъ, — не дистала-бъ я такъ швыдко диплому, одынъ винъ и бильшь нихто. Боже мій! — якъ невымовно я тоди радила! Колы-бъ стрилася мени тїей годины Палажка, я и ии обняла-бъ и поцилувала!...

Прийшовшы въ свитлычку, що займавъ Борысь Несторовычъ, я кинулася ёму на шыю, зъ усей сылы прытысла ёго до лоня и обсыпала ёго палкымы поцилункамы жывой, шырои подякы! Винъ догадався, чого я така рада, ничого не роспытувавъ, а мовчкы цилувавъ мене. Отоди я вперше зроду зазнала ласкы мужчыны. Доси ниhto, ниhto такъ не цилувавъ мене! ниhto мене не голубывъ; доси я не видала навить ничыей ласкы... Я прыпала лыцемъ до Борысвои шыи и чула, якъ зъ мѣихъ очей капають слёзы, — слёзы шырои подякы. Борысь Несторовычъ обвивъ рукамы мѣй станъ и каже:

— „Таню! серце мое! поберимося“.

У мене не було сылы слова вымовыты, губы мои буцимъ прырослы до шыи Борыса Несторовыча, а винъ все допытувався:

— „Що-жъ? що-жъ? поберемося?“

— „Боюся я,“ — видповила я якось невыразно.

— „Чого ты боишся?“

— „Щобъ не опьяниты, не збожеволиты зъ такогo щастя, якогo я теперь зазнаю... щобъ потимъ не потонуты въ своему щастю“.

— „Ты, Таню, кохаешъ мене?“

— „Кохаю, та не тямлю, чи стількы, скількы треба на те, щобъ ты бувъ щасливый зо мною? Чымъ дамъ я тоби хочъ частыну того щастя, якымъ ты мене надилывъ вже и хочешъ ще надилыты... „Отъ чого я боюся“.

— „Не бѣйся сѣго! мы будемо щасливымы“.

— „А зъ учительствомъ моимъ якъ буде?“ — Промовыла я.

Борысь трошкы задумався; по твари ёго мыгнула якась сутыня досадлива; але тилькы мыгнула и заразъ зныкла.

— „Дамо рады, — видповивъ винъ — и вчителькою будешъ“.

Мы стали на тому, щобъ заразы не братыся. Я знайду посаду учителькы на сели; учительоватому цильый рикъ, а тоди побачымо: колы за рикъ не переминуться почуття нашего коханья и обопильной повагы, тоди мы поберемося.

XXVII.

Не довго довелоя мени шукаты учительства: дякуючы Борысовымъ знайомымъ, мене взяли учителькою до сельской школы въ сели Корчоватому.

Село Корчовате — чимале село; тутъ и волость и земський ликаръ; але зъ панивъ ни духа, — и не було ихъ николы. Споконъ вику село було козаче; потимъ якось повернули булы ёго на „военное поселение“, але ще зъ самого початку 60-хъ рр. скасовано те „поселение“ и „поселенцивъ“ охрестылы „казенными крестьянами“. Не выдко було въ сели велькой заможности, але й злыдни вельки нигде не вызыралы: хаткы доволи чепурни, звычайно въ садкахъ; церква невеличка; але мурована. Мисцевисть доволи гарна; ще не ввійшла въ межу справжнього степу, хоча ввійшла зъ межи гаевой. Инде траплялыся гарненьки, хочъ и невелички гайкы молоденьки; знаты, що воны не споконвични, а понасажувани.

Я прыбула до Корчаватого ще до Спаса: хотила, щобъ задалегидь спизнаты село и потроху звычайи тией людности, дитей котрой теперъ зробылася вчителькою. Науку въ школи я гадала распчаты на Семена.

Шкильна будивля була просторна, пидъ школу — одна велька свитлыця, зъ чотырма викнамы на пив-

день; але въ свитлыци не було деревяного помосту, а головна ричь — не було другой хаты, де-бъ дитямъ роздягатыся зымою; мусилы воны роздягатыся въ синяхъ, а сины холодни. Про учителя знаты, що будовнычи бильшь пиклувалыся, нижь про школяривъ: глуха стина виддиляла школу видъ кватыри учителькы: тутъ було дви просторныхъ, обклееныхъ шпалерамы свитлыци и невеличка пекарня; въ пекарни-жь мистывся и сторожь.

Першымъ диломъ, звисна ричь, пишла я до попа. Молодой, литъ не бильшь 32, пипъ отецъ Макарий повитавъ мене ввичливо, але якось холодно, не мовъ якый начальныкъ: одначе не скажу, щобъ вынесла я зъ ёго хаты якесь не добре вражиння; винъ показався мени чоловикомъ байдужнымъ тилькы.

Земський ликаръ—зовсимъ молодой чоловикъ, тры роки якъ скинчывъ университетъ у Києви — зъ першого разу видтрукывъ мене видъ себе своею иронією до всёго: и школу и взагали пиклування земства про освіту народа уважавъ винъ не чымъ бильшь, якъ „забавкою модною“. На мои змагання винъ промовывъ:

— „Атъ! про мене нехай соби! чымъ бы диты не забавлялыся, абы не плакалы“.

Я бильшь не змагалася. Молода жинка ёго, опричь свого первисточка Васылька, ни про що бильшь не хотила й думаты! Вона була доволи освичена, — скинчыла гимназію. Обое воны, и чоловикъ и жинка, не были людьмы лыхымы; были тилькы тымы эгоистамы, якыхъ теперь багацько постачае намъ и школа и жыття, одягаючи ихъ въ одежду, пошыту зъ либеральныхъ фразъ.

Сторожь остеригъ мене, що груба въ шкильній свитлыци вельмы дымыть и першымъ диломъ треба и

полагодыты. Я велила ёму затопыты ту грубу: справди, дымъ такъ и щугае на свитлицю. Здалася я до старшыны. Прыстаркуватый чоловікъ, Панько Марковычъ — старшынувавъ на сели ще недавно и знаты було, що винъ ще не оговтався и ходыть наче у когось на поводи. Винъ обиявся „однымъ духомъ“ полагодыты грубу. Одначе мынуло бильшь тыждня, хоча двичи я нагадувала Паньку Марковычу про ёго обиянку, але дило не рушыло. Пишла до ёго втрете.

— „Отъ-се жъ яка бо вы марудна, — мовывъ винъ до мене! — и чого вамъ отта груба такъ кортыть... Зробымо, полагодымо, не втече“...

— „Та отже небавомъ распочнеться наука въ школи, а потимъ холодъ прыйде.“

— „Колы то ще той холодъ буде. Ще люды другои Пречыстои не бачылы, а вамъ уже холодъ выжається... Зробымо, не турбуйтеся. Крыльщыка нема, а тобъ заразь... По хуторахъ десь заробляе; нехай тилькы вернеться, мы заразь...“

— „Тутъ, — кажу, — не крыльщыка, а пичныка треба“.

— „Та винъ же у насъ и пичныкъ и крыльщыкъ, и маляръ, — на вси руки майстеръ.“

— „Колы-жъ то винъ вернеться! може бъ вы дали мени пидвидчыну до миста, я поиду и привезу пичныка“.

— „Та шожъ той пичныкъ вдіе, колы у насъ ще й цеглы нема“.

Сторожъ зновъ радыть мени вдатыся до пысаря; винъ, — каже, — у насъ всёму голова; безъ пысаря ничого не буде.

Пысарувавъ въ Корчоватому Степанъ Антоновичъ Боркунъ, парубокъ литъ 30-ты и чоловікъ, якъ винъ

самъ казавъ — „интеллигентный“. Дійсно винъ учывся въ гимназіи; дѣйшовъ до шестого класса; зачепывся бувъ за одынъ процесъ, ёго держалы цилый мисяцъ въ карцери, потимъ выпустилы и выгналы зъ гимназіи зъ „вовчымъ билетомъ“. Яко сынъ козака, винъ трохы, трохы не покуштувавъ ризокъ. Въ тому процесі винъ стававъ потимъ за свидка, дали бувъ въ вѣйсковій служби и, вѣйшовшы зъ неі, ставъ пысаремъ въ Корчоватому.

Степанъ Антоновичъ заразъ же прѣйшовъ до школы, якъ тилько я до ёго напысала лысть, обдывывся скрызъ и черезъ два дни взялыся лагодыты грубу, а за тыждень усе було въ школы полагажено, навить стины булы выбилени.

XXIX.

Зъ другого дня писля Семена почала я вчыты: до Покровы ходыло до школы тилькы трыдцятеро дитей и то бильшъ дивчатъ; а писля Покровы, якъ уже не було въ поли жадной роботы, прыбуло ще 20 хлопцивъ. Працоваты зъ 50 дитьмы ричъ не легка! Найпаче на першыхъ порахъ трудно мени було, докы и сама я не оговталася, не прызвычаилася до дитей, та не завела сякои-такои дисцыплыны.

Религии и молитвамъ— учывъ, ввычайно, священникъ; але винъ зъ пидъ руки контролювавъ и мене, и те, якъ и чому я учу. Винъ вважавъ себе моимъ „начальствомъ“.

„Начальства“ того, опричъ попа, була велька сыла: волосный пысарь, старшына, урядникъ, становый, исправникъ, маршалъ повитовый *), благочынный, зем-

*) Предводитель дворянства.

ська управа, шкільний інспекторъ... Коженъ зъ нихъ вважавъ себе такою особою, що повинна доглядаты школу, а, головна річъ, спостеригаты учительку. Та все те, колы въ учителя, чи въ учителькы е добра воля, не шкодыть весты школу стежкою просвѣты, а не забывання паморокивъ дитямъ. Звисно, не легка річъ разъ-у-разъ почуваты и знаты, що стоишь пидъ доглядомъ темного часто—густо пьяного писаря, або урядныка, але не треба тилькы даваты ихъ спостеригаты, що помичаешъ ихъ. Учителю липше въ сели; до учителькы на сели стосуються люде якось непрямно ще; дивляться на неи яко на „панночку, недотепну заробиты соби хлиба въ мисти. Отъ вона й знайшла насъ дурнивъ“... Найгирше шкода и школи и учительци, колы доводиться часто переходиты зъ одніей школы до другої. Не дадутъ ни тоби, ни людемъ добре спизнатися. Ледви почнешъ спизнаваты людей, а люде тебе—дывись выходить приказъ—перебыратыся до другого села, инколы се трапляється середъ шкільного року. Отъ якъ и зо мною було.

Степанъ Антоновичъ ставъ заходиты спершу до школы, а потимъ и до мене въ хату. Отсе було прійде, сяде соби, высидить цилу годину, слухаючи, якъ я учу; а потимъ почне мене хвалиты-рохваляваты, яка то я дотепна вчителька. А мени було ажъ гыдко те слухаты.

Я завела у себе такъ, що въ 10-й годины вже спаты лягала; а вставала въ 6-й. Докы зберуться диты въ школу, я й прыберу у себе въ хати и пичъ протоплю, усе, що треба на обидь выготовлю,—тоди въ школу.

Степанъ Антоновичъ — довидався у сторожа про мои звычай и ставъ заходиты до мене рано, иноди

заразъ по обиди. Мени не подобалося се, але я не тямыла, якъ спекатыся такого гостя. Нехай бы винъ приходывъ у недилю, въ свято, а то — въ будень — марнуваты мій часъ; не дававъ чытаты. Кныжокъ Бoryсь Несторовычъ надавалъ мени доволи. Хоча мижънымы булы й таки, що я ихъ вже чытала разъ, якъ була у Кывиві въ „кружку“, напр. де що зъ творивъ Спенсера, але теперь, коды я ихъ чытала вдруге, вони булы про мене цилкомъ новымы! зовсимъ инакше я розумила теперь ихъ змистъ и идеи и наверталы вони мои думкы зовсимъ уже не на ту стежку, на яку наверталы тоди, коды я, чытаючы ихъ, мало розумила и думкы мои йшли на поводи „проводыривъ“ кружка. Инакше й не могло быты.

Разъ якосъ Степанъ Антоновичъ, зайшовшы до мене, побачывъ на столи одну кныжечку, хочъ и „соціялистычного“ змисту, але надруковану зъ „дозволенія цензуры“.

— „Не радывъ-бы я вамъ, — каже, — чытаты отакои кныжки; вони баламутять головы, зъ пантелыку збывають, лыха багато коять“.

Я стала змагатыся, говорячы, що кныжка николы не забаламутыть тией головы, яка спроможна ии розумиты хочъ трохы крытычно. „Звисно, — кажу, — не можна малій дытыни даты на играшку ножа“.

XXX.

Боркунъ все частійше заходывъ до мене. Разъ зъ почарку Лыстопаду я постерегла, що видъ ёго тхне горильчанымъ духомъ, очи свитятыся не такъ, якъ звычайно и рухы ёго якись смилыви. Перегодомъ лочынае

винъ ричть про ассоціаціи, а я не розберу, — про яки ассоціаціи и до чого веде винъ ричть.

— „Що, — каже, — може буты краще въ свити надъ ассоціацію двохъ душъ? Правда моя?“

— „А вже-жъ правда!“

— „Вельмы радъ, що-й вы такой думкы. Та не тилькы зъ моральной стороны, а и зъ матеріяльной. Отъ примиромъ: одна людына мае заробитку 300 рубливъ, а друга 400—якъ отъ вы и я. Кожній сутяжно прожыты на свій заробитокъ; а склавшы ёго до купы, за любкы прожыты двомъ на сели. Чи такъ?“

— „Такъ!“ видповила я и чую, що мій Боркунъ шось не певне гадае.

— „А колы такъ, — каже винъ, — такъ чомъ бы и намъ зъ вами не скласты ассоціаціи?“

Я зумылась: дывлюся на ёго и пытаю:

— „Якой ассоціаціи?“

— „Гмъ... якои... звычайно якои!.. чомъ бы намъ не побратыся?“

Килько хвылынъ я мовчала: питання Боркунове було таке для мене несподиване и такъ здывувало мене, що я не сразу спромоглася на видповідь.

— „Щожъ вы скажете?“

— „Я заручена вже“.

Я гадала, що така проста и правдыва видповідь сразу скинчыть розмову, немовъ ножемъ видриже. Де тамъ! Боркунъ — почавъ, респытуваты: хто и де мій наречений, колы наше весилья, чи дуже я кохаю Борыса? Питання отей дратувалы мене; я сыдила наче на голкахъ и не тямыла, якъ мени спекатыся своего гостя. А Боркунъ не хотивъ ничего того помичаты и правывъ свое. Нарешти-й каже:

— „Чи знаете, що я вамъ скажу? Ничому тому, що вы говорылы, я не йму виры. Сказалы-бъ просто: не хочу, не пиду, тай годи, а то выгадалы: заручена!“

Я почервонила зъ серця, що винъ завдає мени брехню и хотила строго вымовыты Боркунови занадто чудну неввичливість. Винъ не давъ мини говорыты и мовывъ:

— „Вы на мене не сердьтесе: я по щыроты: Подобається вы мени — отъ и все! Осъ помиркуйте гарненько; та писля Риздва и пидь винець.“

Терпиння мое пропало! я встала и хочь чула, що у мене въ горли наче горошына бигае, одначе зибравшы сылу, промовыла:

— „Прошу васъ, Степанъ Антоновичъ, идить зъ моеи хаты“.

— „Хата не ваша, а громадська“.

— „Вонъ звидсиль! — гукнула я такъ несамовыто, що ажъ сторожъ прыбигъ зъ пекарни...“

Боркунъ пишовъ, а я—давай плакаты.

XXXI.

Другого дня суне въ школу старшына. Сивъ на лавци, слухае, якъ я дитей учу, ничего не тямьт, тилькы очыма-блымае. Якъ пишлы диты на обидь, старшына й каже до мене:

— „А я отсе, не во гнивъ вамъ, прыйшовъ до васъ сказаты... тее .. не гараздъ щось у насъ иде дило въ школи“.

— „Що таке?“

— „Та бачте, уси люде ремствують на васъ“.

— „За що?“

— „Кажуть — дитей вы вельмы розпустылы: и самъ я бачу, що се правда: пры васъ стали диты и неслухняни и пустотлыви таки, що крый Боже! якъ розпустуються, такъ не можна ёго и вгамуваты: отъ и мои вчора — Павло зъ Оленкою якъ пидняли въ хати сутанію, такъ ажъ дижку зъ рощыною перекинули... отъ-що!

— „Моеи-жъ выны тутъ нема“.

— „Ото-то й воно, що е! Страху не наганяете вы, отъ де вся сыла; а сказано: де страхъ — тамъ и Богъ. Не бьете вы ихъ — отъ що погано; и мало загадуєте имъ учыты дома“.

— „Быты не можна, тай не слидъ“.

— „Кажить вы, говорить — не можна! мы се чулы и знаемо: отъ же й тому, що передъ вамы бувъ за вчытеля, нехай ёму легко икнеться, не можна було, а винъ на те не вважавъ; колы треба, такъ поведе до себе въ пекарню, тай тее... звисно не вельмы, а по батькивській похвыськае, покропыть такъ, щобъ за тыж-день струпъ не спавъ, — отъ воно саме и въ пору: закортыть дѣтыни попустуваты, а струпъ у неи засвербыть и нагадае, що попустуваты не можна... воно й прынышкне... Отакъ и вамъ треба“.

Я мовыла, що нашколы и ни за що небытому дитей и стала доводыты огыдлывистъ ризокъ. Старшына згожувався, що ризкы „погань про dorosлыхъ, а „въ школи безъ ризокъ не можна“.

— „Вже-жъ якъ знаете, я не бытому“.

— „Значыть — вы намъ не вгодна, не хочете зъ нами по нашому... Се ваше дило...“

Намагання старшыны, щобъ я была дитей — не здавалося мени чуднымъ: я видала, що въ народи мижъ старшымы людьмы — е ще де инде вира въ ризку. Гы-

дуючы взагали бійкою и карою по тилу, инши люде, найпаче зъ помижъ тыхъ, що зрослы ще за крепацтва, зовсимъ певни, що „въ школи безъ ризкы не можна“. Знала й те, що е въ народи люде, що люблять, щобъ школа виховувала „острахъ“ у дитей; але я ни разу не вустричалася въ школи зъ такимъ вчынкомъ, щобъ збудывъ у мене думку про ужывання ризкы. Правда, въ школи у мене було чимало дитей пустотливыхъ, булы мижъ нмы и голинни, але не було такихъ, щобъ одного слова мого не послухалыся и не вгамувалыся: дитвора инстынктомъ чула, що я люблю ихъ и вони слухалыся мене! Хоть бы що було, а досить мени сказаты: „Визьмы шапку, та йды соби до господы, бо ты не даешъ другимъ вчытыся“—и заразы дытына прынышкне, повинытыся и сыдыть наче шовкова.

У вечери того-жъ дня сыдивъ у мене ликаръ зъ жинкою: я имъ росповила, якъ жарть, про визыть старшыны. Ликарь и каже:

— „Взагали тутъ въ сели звычай грубіянськи, та мени здається се визыть не зпроста. Се мабутъ чи не Боркунъ ёго пидстроивъ... Глядитъ лышень, чи не розгнивався на васъ винъ за що...“

Я росповила имъ про „ассоціацію“.

— „Эге! колы такъ, то не ждите соби добра! винъ васъ доиде! стережитесь!“

Сыдымо, жартуемо зъ тией „ассоціації“, ажъ чуемо на вулыци саме пидъ моймы викнамы спивае:

„Іи чорни очи, іи била грудь

Цылы ночи—спаты не дають“.

— „О! чуете?—озвався ликаръ,—се-жъ Боркунивъ голось, я ёго добре знаю... Отъ-же, кажу вамъ, що винъ щось коить проты васъ: вже не дурно винъ саме пидъ вашымы викнамы выпивуе. Скильки я живу въ

Корчоватому, не доводилося чути, щоб Боркунъ колы спивавъ на нашій вулиці“.

Прийшла субота. Звычайно по суботахъ отецъ Макарій не приходивъ до школы; а то ледви стало пидходиты къ кинцю вчення—сусиль винъ въ школу.

— „Мени треба,—каже до мене, якъ повыходылы диты въ школы,—побалакаты зъ вами самъ-на-самъ“.

— „Добре“,—кажу я и прошу ёго до себе.

— „Выбачте,—каже отецъ Макарій,—може вамъ и прыкро буде слухаты те, що почувете, та не можна мени не сказаты. Я пастыръ, я повиненъ доглядаты и оберигаты и паству и школу“.

— „Я слухаю васъ“,—видповила я и чую, що чогось наче комашня у мене по ногахъ и по спыни лазыть.

— „Отъ бачте—люде на васъ ремствують, нарикають, що вы дитей розпустылы“.

— „Се я чула вже видъ старшыны: винъ вимогае, щобъ я была дитей, а я сёго ни во викъ незроблю“.

— „Быты не треба; можна й не бывшы держаты ихъ въ страси; не то що наганяты на ихъ жахъ, ни! а такъ... щобъ тямылы воны „благоднамѣренный“ страхъ... Ну, зновъ отъ даете имъ чытаты невидъ яки кныжки, та ще й заборонени...“

Я ажъ не всыдила на мисци!

— „Яки таки кныжки я имъ даю?“

— „Та отъ хочъ бы й „Сира Кобыла““.

— „Такои кныжки я не могла навить даваты, бо у мене ии нема, а хочъ бы була, — тобъ не дала, бо не вважаю ии змисту видповиднымъ“.

— „Годи, годи!—перебывъ мене нигъ,—утихо,, мыртесь, се певна ричъ, що давалы; бо „Сиру Кобылу-Стѣпанъ Антоновичъ самъ у когось въ школяривъ видибравъ““.

— „Такъ самъ-же винъ и набрехавъ на мене; а я не давала. „Тополку“ дійсне давала“.

— „Се книжечка цензурна, не заборонена“.

— „Уси украинськи книжки въ школи забороне но читаты; се знаете?“—Спытавъ пиць вже строгымъ голосомъ.

— „Сѣго я не знаю; та все одно; я въ школи украинськихъ книжокъ дитямъ не читала“.

— „Гмъ! а говорыте зъ дитьмы по якому?“

— „По такому, по якому вони розуміють: звычайно скоро спостережу, що чого не розуміють, такъ и по неволи мушу выясняты имъ те народною мовою. Якъ-же инакше робыты? Навчить мене! Колы диты не розуміють слова, напр. „перистыя облака“, чи повинна я имъ сказаты, що то *млоди*?“

— „А вже-жъ треба сказаты; инакше й на можна, и я такъ роблю; се и въ мене разъ-у-разъ трапляється. Отъ и вчора: выяснюю въ школи заповиди блаженства; читаю: „блажени алчущіи...“ пытаю: чи тямьте, що значыть „алкаты“? — Уси мовчатъ. Я вдруге пытаю; Гыренко и Сало встаты: „мы знаемо“. А кажыть —колы знаете?—Отъ якъ нападе на кого икавка — чоловікъ икае, — ото и е „алкаты“. Я зъ реготу ажъ прысывъ... Ну добре жъ, що я догадався спытаты, а то бъ вони и затямьлы соби — „блаженни икающіи“.

— „Ну отъ бачете, отецъ Макарій,“ — мовыла я. От. Макарій швыдче перебуывъ мене:

— „Безъ комментаривъ сельскою мовою обійтысь не можна, але говорыты зъ дитьмы треба „рускимъ языкомъ“.

— „И такъ и роблю въ школи“.

— „И за школою такъ треба; треба учыты народъ —говорыты „благороднымъ языкомъ“, треба щобъ люде

розумилы никчемнисть мужыцькои мовы... Та се ще не все, а отъ що погано, такъ вже зовсимъ погано“.

Я насторожила уши.

— „Чого отсе, зъ якого приводу у васъ пидъ викнамы парубкы спивають, та ще такыхъ, якъ бы ёго сказаты... не зовсимъ добрыхъ писень?“

Пипъ пыльно вставывъ на мене свои очи, я ледви, ледви здержала слёзы, але не спромоглася на здержлыву видповидь, и скочывшы зъ стильця скрыкнула:

— „Се чыста брехня! Се набрехавъ вамъ той, хто спивавъ!“ и росповила попови якъ Боркунъ спивавъ.

Пипъ трохы почервонивъ; мугыкнувъ:

— „Чудно трохы“.

— „Щобъ не було вамъ чудно, — мовыла я, — послушайте, що я розповимъ вамъ про „ассоціацію“.

— „Гмъ. Отъ воно що... — промовывъ пипъ, якъ я скинчыла, — се инша ричъ; але все жъ такы поражу вамъ — не даваты дитямъ украинськихъ кныжокъ“.

XXXII.

Теперь вже я бачыла, де зерно всёго лыха и тямыла, що въ Корчоватому довго я не пробуду, що Боркунъ не лышыть допикаты мене всячыною. „Але-жъ добуду, — думала я, — до кинця шкильного року, хочъ бы тамъ що!“

А щобъ знаты було липше мою працю, я ще пильнице взялася до школы; загадала дитямъ прыходыты и по обиди и думала, що теперь и старшына заспокоитья, недорикатыме, що „мало учу“.

Колы ось саме пидъ новый рикъ — сусиль до мене въ хату старшына.

Привитався и каже:

— „Велька оце намъ шкода, що кыдаете насъ; хочъ и тее... а мы до васъ привычалися“.

— „Якъ кыдаю? — промовыла я дывуючыся, — у мене и думкы не було“.

— „Эге!.. ось вамъ бумага; перечытайте, та роспышыться, що чыталы“.

Чытаю... Ова!.. прыказъ, щобъ я перебиралася учителькою въ друге село, на самому кинци повиту, верстовъ за 60 видъ Корчоватого, а на мое мисце буде учителька зъ того села.

Балакаты зъ старшыною було ни про що! я все зрозумила... Кровъ запеклася у мене билия серця... чула я и несправедливість, и образу, и пановання пдклепу и доноса! Нервово схопыла я перо, роспысалася и мовчки вернула старшыни прыказъ... Винъ ёго ховае за пазуху и каже:

— „Погано! велька вамъ труднаця буде: така далека дорога и въ литку не медомъ пахне, а зимою й поготивъ; та ще пидъ такую зиму, якъ теперь: холодна, та забійна... До того-жъ и люде тамъ чужи, не наши; я знаю те село, бувавъ: сами чысто старовиры — кацапня... А воно бъ можна се все лыхо полагодыты; абы ваша охота та воля на те“.

Я слухала стилькы-жъ зъ увагою, скилькы зъ дывованнямъ, нарешти пытаю:

— „Якъ же ёго полагодыты? прыказъ же прыйшовъ!“

— „Дарма, що прыйшовъ, а Степанъ Антоновичъ поиде до миста — такъ прыйде и другый прыказъ... у ёго тамъ велька рука е. Ось послушайте, Тетяно Олександривно, моеи рады, роскыньте головою, — у васъ

вона не абы-яка... заразь-бы по водосвятю и тее... нехай-бы отець Макарий... „Исайя Ликуй“...

Я не тямыла, що видповисты: чи сердытыся, та прогнаты свата зъ хаты, чи повернуты ёго сватання на жарть? Ни,—подумала соби,—жартуваты гыдко, але-жь и сварытыся на старшыну не выпадае. Замисть прямой видповиди я спытала:

— „Колы-жь вы мени пидводу выставете?“

— „Се вже не наше дило; сами наймете соби... та—отъ вамъ хрестъ святой! завтра новый рикъ: нехай я до ёго не доживу, колы не выгоднише буде вамъ не зрыватыся зъ Корчоватого, а такы... знаете“...

— „Прошу васъ про се бильшь до мене ни слова! Чуєте?“—промовыла я строго.

— „Воля ваша!.. я щожъ... я ничего... посланця не бьютъ, не сичуть... Колы вы така непрымыренна, то й на здорвья вамъ... Прощавайте“...

XXXIII.

Хочъ я и сылкувалася розважыты себе, не податы й выду того, що вчынокъ инспектора и вразывъ и образывъ мене, та не можна було сховаты своей журбы; найпаче-жь у ночи проймалы мене и сумъ и злисть. Усе минуле лыхе якосъ безъ моеи воли оживало, ставало передъ моими очыма и допикало мене... и сестра и полковныкъ, и Ганна Устынивна, и Палажка, и на-решти Боркунъ зъ инспекторомъ, немовъ та густолыста кгрона, стоялы надо мною и прымушувалы мене зновъ переживаты,—зновъ чуты усе те, що мое сердце перечуло и пережыло. Стари выразкы не зажылы, тилькы заструпины и досыть було новои прыгоды, щобъ пидъ струпомъ прокынувся старый биль и пронявъ собою усю душу наболылу, усе сердце, покарбоване жыттямъ...

И пипъ и ликаръ, найпаче жинкы ихъ розважалы мене; выявлялы до мене свій жалъ, свое вболивання; але ни на крыхитку мени зъ того не лекшало: сердце мое чуло, що те ихъ спочування не щыре, роблене, сама тилькы формальна ввичливысть.

На голодну кутю поеднала я пидводу и думала: захожуся на другый день пакуваться. Ажъ ось вертаюся зъ Йордани и очамъ своимъ не йму виры! въ хати у мене Борысь зъ сестрою!..

Що було слизь, що було радощивъ—годи протѣ й казаты!!

Борысь, одержавшы мій лысть, замистъ видповиди, взявъ сестру и того-жъ дня поихавъ, щобъ забраты мене зъ Корчоватого...

Скоро спочылы и выкормылыся кони, мы заразъ рушылы зъ Корчоватого. Гирко мѣни було кыдаты школу. Не вже-жъ такъ швыдко скинчылося мое вчительство? — думала я соби, — чи на те-жъ я стилькы пыльнувала, стилько былася, щобъ, досягшы права буты вчителькою, и повчытелювавшы пивъ року, спочыты? Я не повидала Борысови своихъ думокъ и не дала ѣму знаты про ту боротьбу, що буяла въ мой души... Переважало пошанування, вдячність и кохання до Борыса,—значыть эгоизмъ, думала я, взявъ гору, значыть задоволення потребъ власного я и въ мене переважае потребу службыты народови!.. Вымовыты отси думкы Борысови — я не видважувалася и покорылася ѣго воли и порыванню власного сердца, въ котрому черезъ край было глыбоке кохання до Борыса.

Зупынылыся мы на тры дни въ повитовому мисти, та тутъ и звинчалыся.

Середъ ночи прыхалы мы въ Улянивку...

Охъ, колы-бъ хто знавъ-видавъ, якимъ чуттямъ переждалася я, ввійшовшы въ Борысивъ димъ, ввійшовшы до того кабинету Борысового, де я лежала хвора після Палажчыной образы!! чи давно я була нянька, наймычка, чи давно мене Глобыха зъ Палажкою выгналы зъ дому? чи давно я бигла зъ ихъ хутора по степу наче божевильна?—А теперь? Я пани, у мене власный прытулокъ, та ще який!! у мене дипломъ на вчительку! у мене е кохана сестра! я маю дорогошого за все на свити друга, мужа!! И чи вже-жъ все отсе не сонъ, не мара, а дійсність!?

XXXIV.

Такъ! дійсність, найреальнійша дійсність, та тилькы ще не вся вона. Другого дня вранци вона ще побильцала, ще больше налыла до мене въ душу радощивъ.

Глянула я въ выкно на улыцю. Проты нашихъ ворить, на Борысовому городи бачу стоить новый димъ, ще безъ выконъ, не выкинченый, не вкрытый, а тилькы прыкыданный кулями соломы. Пытаю у Юліи:

— „Що то за димъ?“

Юлія всьмихнулася и каже:

— „А ты не знаешъ? Борысь тоби не хвалывся хйба?“

— „Чымъ?“

— „То-жъ винъ буде димъ пидъ школу... Зъ осени школа буде у насъ, а ты учителькою“.

Я наче стерялася! ну бигаты зъ радощивъ, танцюваты та въ долони плескаты; потымъ до Борыса въ кабинетъ, обняла ёго та цилую, цилую, а зъ радощивъ и слова не вымовляю.

— „То,—каже Борысь,—на те школу я хочу завесты, щобъ твоя праця не пропала, що-бъ не було у тебе й на думци, що одружившысь зо мною, ты мусила покинуты те, до чого у тебе найбільше рветься душа. Отъ на весни добудуемо, а зъ Серпня и видчынымо власну школу“.

— „Ты ии земству виддасы?“

— „Ни! нехай вона буде церковно-приходською, але, зъ умовою, щобъ ты учителювала, доки схочешь... такъ лише и безпечнійше: у церковной школы менше начальства; а що до назвы, такъ се дурныця. Душу и вагу школы становить не вывиска, а вчитель! тутъ вже справди: яка пани, таки й сани...

И отъ третій рикъ вчителюю я въ нашій школи и добре бачу, якъ багацько можна зробити доброго въ школи, абы тилько була власна добра воля на те та охота... И за увесь отсей часъ ни разу не зазнала я жадной перешкоды въ свой роботы; ни разу не зазнала я такой прыкросты, щобъ хмарою заступыла сонце мого щастя!

Я працюю, я раю; я щаслива, але... Але бачу, що я все такы *непримыренна*. Свитоглядъ мій пошыривъ, идеаль побильшавъ; бажання мои стали глыбшыми, але се не шкодять мени роботы сьгодні те, що сьгодні можна и треба роботы на ридній ныви, на користь народови. Працюю, роблю, и свидома, що й помру вже *непримыренною* зъ тымъ лыхомъ, якого така велыка сыла у насъ скризь.....

1892.

БАБА ЯВДОХА.

Була неділя передъ Палыкопомъ. Люды вже обжалыся; почався коновизъ. Пидъ косовыцю хлиборобамъ не до того, щобъ празныкуваты, а найпаче за день до Палыкопа. Хочъ и неділя свята, а треба заразъ писля службы за возовыцю. Нехай возы рпылять; нехай и волы зъ утомы не ремыгають, а ничего не вдіешъ,—треба!.. По завтромау Палыкопа; тоди й спочынь... На Палыкопа не можна возыты; а сёгодні хочъ и неділя свята, а въ кого полукипкы на поли, тому Богъ простыть.

Мабуть и отецъ Сыдиръ такой думкы, бо до службы Божой подзвонывъ зъ сонцемъ и въ церкви не нагадувавъ людымъ про „помни день субботній“. Чоловикъ винъ зъ головою; тямыть, що „довліе днєви злоба його“; та и въ самого увесь ланъ въ полукипкахъ... Старенькый тестъ його отецъ Корній радыть саме на Палыкопа перевезты жыто зъ лану толокою. Отець Сыдиръ и самъ не видъ того; але-жъ попада змагається, не хоче; каже: „Тилькы почны возыты копы на Палыкопа, заразъ гримъ тоби гумно спалыть“. Отець Сыдиръ, чоловикъ зъ освітою, на забубоны не вважає и не йме виры, щобъ святой Пантелымонъ-ццлытель гниався за те, що люды въ день його возытымуть копы; його дило ликарське, а не хлиборобське... Та ще такъ гниватися, щобъ ажъ гримъ насылаты и палыты клуни, або возы зъ копами... Се и для простой людыны було-бъ дило не статечне... Такъ соби миркує отецъ Сыдиръ, а про

те не хоче на Палыкопа коповизъ толокою справыты; бо „якось воно ніяково“, — каже винъ, а самъ соби думае: „Якабудь зловорожа душа лыходійна визьме та й пидпалыть тоби стодолу, а на Палыкопа звернуть, скажуть: Божа воля“.

И отъ селяны-хлиборобы писля службы Божои, замисць снідаты, пообидалы раненько; спочылы, та, скоро сонечко розповнылось на все небо, взялысь до работы, яка кому мулыла. Выйшло справди добре: Боже Богови, а людямъ людське. Парубоцтво и чоловикы взялыся копы возыты; молодыци зъ дивчатамы хто конопли мочыть, хто лёнь прачуе, хто на городи порається; люды старого вику, правда, ничого не роблять. „Нагришышь, — кажуть воны, — а тутъ до тебе смертъ, не дасть и видмольты грихивъ“... Явдоха Жмурка и соби „сыдыть, згорнувшы руки“; вона и себе до старыхъ людей горне и тежъ гриха боиться. А дійсне — яка вона стара? Чи повернуло на пятый десятокъ, чи може й ни; зпидъ очипка срибна нитка у неи не свитыться; тварь — якъ огирочокъ, и вся вона така ще струнка, постатна, бадьора, що хочъ-бы й на рушнычокъ, такъ-бы не встыдъ було; а проте вона себе до бабивъ... Баба вона тому тилькы, що, повдовившы въ ту останню холеру, пишла бабуваты. Чоловикъ ии Прокипъ Жмурка за фершала въ сели бувъ; дитей имъ Богъ не давъ; отъ вдова, щобъ „мухъ зъ стели не зганяты“, и прымиркувала соби бабуваты. По чоловику люды ии фершалкою й доси зовуть. Е у бабы Явдохы ще й друге прызвище: „по вулычному“ люды Квочкою ии продражнылы. Ще дивкою такъ ии „охрестылы“. Прызвище справди наче смола до дратвы: гортань у Явдохы така якась, що якъ говорыть, наче та квочка била курчатъ квочке.

Не скажешъ, щобъ селяны любылы бабу Жмурку: вдача у неи занозыста; иначе и не шураются и: вона, кажуть, замышлянка и голова у неи не зъ морквы; вдайся до неи за порадою, вона тебе наче маты ридна напутыть. За те-жь не доведы Господы и зачепыты и! Репгяхомъ увязне до тебе; натягачемъ жылы зъ тебе тяттыме, докы до свого берега не дотягне.

Заличышы себе до бабывъ, Явдоха въ свято або въ недидю и за холодную воду не визьметься: така-бъ то вона свята та Божа. Скоро заблаговистать до церкви, Явдоха заразъ у себе въ хати лампадку передъ образомъ засвтитыть, набере въ покрывку жару, насыпле туды ладану; повну хату надымыть „во славу Божу“, а тоди до церкви; подасть на часточку, свичку передъ Иваномъ Воиномъ обмыныть, стане въ бабынцы и на повну губу вычытуе, стоячы на вколишкахъ: „Царыце моя преблагая“... Вернется зъ церкви, зновъ налада-ныть; проскурку зъйиеть, пообидае, спочыне, а вставшы, чи до кого зъ богатыривъ на бесиду, чи еде била своего двору на колоди та соняхы або насиння лузае.

Отець Корній бабу Явдоху якось нехтуе; сухо до неи, непрывитливо; а молодой „батьюшка“ — такъ прыязно до неи и зъ шанобою. „Батьюшчына“ попада на самому покути и сажае; за те и баба Явдоха лысточкомъ до неи... Колы не повисемо лѣну, такъ клунокъ шеретованого борошна пшѣнычного прымчыть, або тамъ ягтычку прыжене, чи инымъ, чымъ Богъ пошле; „всякое даяніе благо“.

Сѣгодня, спочышы своимъ звычайемъ по обиди, баба Жмурка вбралася въ кубову корсетку (картастой пляхты вона, спочываючы, не скыдала), выывалася каймыстою хусткою и пишла спершу на городъ: выломыла здоровый, наче той пидрешетокъ, соняхъ, обчы-

стыла його, заложыла за пазуху и рушыла за браму. Тутъ въ затинку пидъ розлогою вѣрбою сила Жмурчыха на колоду, лускае соби соняхы та позырае по вулыци на обыдва бокы... Никого нема...

И де ти люды въ Бога подилыся, — каже Явдоха соби на думци: „молодижь... ну, та вже звистно... виру святу загубыла и про Бога забула... Молодижь!.. охъ, охъ!.. Довготерпелывый есы, владыко!.. Въ иншого матерне молоко на губахъ не обсохло, а воно верзе: „пекла нема“... А дежь отсе стари? Подуматы-бъ, що й вони за роботою, такъ невжежь и вони Бога въ животи не мають, щобъ у недиленьку святу робыты? Чи багацько-жь и наробышь! Тилькы гриха заробышь... Розпустывъ людей нашихъ отецъ Корній; та не довго воно такъ буде: батюшка Сыдиръ пидтягне имъ через сидельныка“...

Дзѣобае баба Явдоха соняха, а зъ твары ии знаты, що нудьга ии бере, що языкъ у неи свербыте; хочеться ий перекинутысь словомъ, пиднебення языкомъ почухаты, та ни зъ кымъ... Сама едына. Вона скинула очи на супротылежный двиръ Якова Орлюка и голосно мовыла:

„Добрячу лису спорудывъ Якивъ, та шкода, що загату повузывъ, на солому поскупывся; що-бъ було на одну пядь пустыты шырше, була-бъ загата хочъ куды! А то, гляньтеся, яка вузька, наче штаны у нашого Мыколы москаля... Сказано: погань... Онъ и прысохы... Хиба таки-бъ треба прысохы пидъ таку лису!.. Якись каряви та погнути, покручени... Може хапани... Каже — „купывъ“. Може!.. Тилькы-жь добрый хазяинъ такого покруччя и на топливо-бъ не купывъ... Ачь! клята душнына! Взяла та въ губы и завязла. Тѣфу!..

Не выпала катаржна!.. Тьфу!.. Не подается вража лычына; треба пучкою“...

Вынявши зъ зубивъ лупшину, баба Явдоха зновъ очи на Орлюкивъ двиръ и зновъ каже: Купывъ! А чи було-жь у його купыло? Може, а може й ни; де-бъ воно у його взялося? Телычку збувъ на проводахъ; се правда... „Двадцятку, каже, взявъ“;—се брехня! Наче я не знаю тѣи телычки! Не така вона захарчована була! Шерсть повылазыла. Може десятку хто дурный й давъ; такъ же на ти гроши треба було симью до нового прохарчуваты... Сама бачыла, якъ борошно куповавъ; а зъ чого-жь на прысохы?“...

Тымъ часомъ зъ Орлюкового двору выйшовъ рудый, волохатый кундель. Ставши середъ вулицы саме проты бабы Явдохы, кундель глянувъ вгору, позихнувъ, погрибъ лапою землю и лигъ проты сонця, згорнувшысь клубкомъ.

Явдошны думкы зъ загагы та зъ прысохивъ перелетили на кунделя.

„Якый старый отсей кундель“ — думала Явдоха, лузаючы соняхы: И чому винъ доси не здыхае? И чымъ винъ живе? Тежь мабуть хапанцями... Не тямлю, на що Якову здався отакый беззубый дармоидъ? На хвистъ йому наступы, такъ и то не гавкне... У самого диты трохы зъ голоду не пухнуть, а винъ беззубого собаку годует... На мене — я-бъ йому давно-бъ вже губкы зъ проторгомъ дала; а йому мабуть старого урывка шкода, щобъ на суху гыллю. Говоры-жь!... Чудни люды! Онъ и въ старои Грывыхы два коты-дармоиды. Колысь воны справди на предыво булы коты, наче ти хорты; устережутъ було и садовыну и городыну; не дадутъ горобцямъ ни соняхивъ, ни конопель повыпываты; такъ колы-жь то те въ Бога було! Я ще

дивувала; а теперъ—що зъ нихъ? Яка корысть? Зимую на печи, въ литку на сонци кисткы гріють, а голопуцька —мышеняты не піймають. Часъ-бы давно ихъ або зашморгомъ на осыку, або зъ печыною въ ополонку; а вона—дурненька Уляся—доглядае ихъ, годуе; часомъ сама до рота не донесе та имъ виддасть. Здытынила баба, у слидъ старои попади йде; та, бачъ, тежъ сама не доидае, та годуе дармоидку, — кульгаву и нему Кулынку. Ну, такъ у Кулынкы-жъ, хочъ вона й нима, и калика, а душа все такы хрыстьянська, мырована; за неи Богу на прыёмъ пиде; знае, що не марно годуе... На тимъ свити згодыться“...

Явдоха згадавши про „той свить“, такъ замыслылась, що й не спостерегла, звидкиль взялася биля неи красуня-дивчына Параска Максыменкивна. А колы дивчына промовыла до неи: „Добрый день, бабо Явдохо, зъ недилею!“ такъ Жмурчыха такъ здригнулася, що трохы-трохы не впустила зъ рукъ соняха. Перегодомъ вона мовыла:

— „Магай Бигъ, небого! А куды се? На вызырци?“

— „Ни, до попади лёнъ прачуваты“...

— „А я думала... на вызырци“...,

— „Никого мини вызыраты“.

— „Говоры такы: „никого“,—наче я така дурна, що ничего не бачу, не чую и не знаю...

— „А кого-жъ я вызыратыму?“ —спыталася Параска. Тварь її зашарылася, немовъ проты полумъя въ печи.

— „Вже-жъ никого бильшь, якъ не отого клышногого горобця Хоменка! Знаемо! Охъ, стережысь, дивко! Лабузныкъ винь! Щобъ не довелося русу косу безъ винця пидъ хустку сховаты“...

Параска спустыла очи на свій мережаный подиль, ще бильшь почервонила, стыснула легенько плечемъ и мовыла!

— „Нихто того не дижде“...

— „И дай Боже!.. А то знаешть... теперь парубкы гаспыды... Звистно дило дивоче... До дивовання треба и мыловання... Винть парубчына—не взявъ його катъ!—замирыстый, зъ кленкою въ голови... Але-жь самымъ жениханнямъ не наисыся... Голый винть, якъ лепуцѣкъ“.

Параска, не пидводячы очей, наструньчыла уши.

— „Голый, кажу, та ще й заплутався. Ось на лышень соняха! Прысядь та лузай; попадынъ лёнъ не втече“.

Явдоха видломыла шматокъ соняха и подала Парасци.

— „Дякуваты вамъ, дядыно! У мене и свій е за пазухою“.

— „Мое не въ ладъ, такъ я зъ своимъ назадъ. Такъ сидай... Хлопець винть, кажу, не повстаный, а проте, мабутъ, не буты кози на торзи. Шынкарьска нитка вже йому луснула, лусне й друга; бо не вмѣ старшыхъ людей пошануваты“...

— „Кого се, дядыно?“

— „Та отъ хочъ мене першу. Якосъ на проводахъ —йду я зъ мѣста, а парубкы юрбою проты мене: уси розступылыся, дорогу дады и вклонылыся; а винть —клышеногий горобецъ, — наче його стоѣма поставыло; хочъ бы тоби руку до шапки прыложывъ... Ну, я жъ йому сѣго не подарую... Илли вже мынуло, а винть про позыку и забувъ; грошей не несе... Я позычала йому, знаючы, що винть шынкуе; а теперь, колы його зъ шынкарства беркыць въ помыйныцю, я не то пидъ вексель, а й пидъ застанову шага не дамъ. А що взявъ, те верны; а то въ судъ... Та чомъ ты не сидашть? Бильше вже не пидростешть; прысядь“...

— „Никола, дядыно! Треба до попади, а потимъ на выгинъ зъ дивчатамы проты череды“...

— „До попади!.. На выгинъ... А нема щобъ батьку—матери помогты“.

— „Я й сама хотила ихаты зъ батькамы по копы, а вони кажутъ: „Не треба, йды погуляй; ты й такъ за жныва затруднылася“. Я й пишла та думаю, що погуляю, а що й попади видпрачую“.

— „И гуляй на здоровья; проты воли батькивъ, звистно, не йты; а проте не треба зъ думкы спускаты и прыказку,—знаешъ?—„Гули не одного въ постолы обулы“. „Молодому що! Копы й погуляты, якъ не замолоду, та ще въ недилю... Отъ я й стара вже, а тежъ не видъ того, щобъ погавыты... Та ну бо, присядь!“

— „Ни, дядыно! Отъ, якъ Бигъ святъ, никола“.

— „То йды, здорovenька... Я отсе прысила; вызраю—стережу свого харцыза; та самий якось нудно; а люды, наче середъ ночи, не выдно ихъ и не чутно“.

— „Якого се харцыза, дядыно?“

— „Та не кого-жъ бильшь, якъ не отого Мытрыка Походенка; що то у насъ зъ нымъ будэ, такъ и сама соби не скажу. Мабуть зварымо пиво людямъ на дыво... Ну, такъ йды вже, дивко, йды; не гай часу!...“

Але-жъ Парасци теперь саме и закортило не йты, а систы: вона забула и попадаю, и выгинъ, и череду. Походенко ии зацикавывъ. Коло якого тамъ „пыва“ захожуеться баба Явдоха? Походенко про Параску людына не чужа: вона хочъ и мытыкуе про рушныкы зъ шынкаремъ Хоменкомъ, а серце ии тягне до Походенка. Походенко и безбатченко, и голота, и наймытъ, за те красюкъ; а Хоменко хочъ и клышоногий, такъ у його худобы и поля, и грошей на всю губу.

Мнется Параска ни въ сухъ, ни въ тыхъ... Систы хочеться билия Явдохы, та ніяково систы; сама-жъ тилькы що казала: „николы“... Баба Явдоха зъ Парасчыной твари добре бачыла, що кортыть дивци и навмысне дрочыла и:

— „Иды-жъ, небого, йды вже; не гай ни себе, ни людей; попада тебе ждатыме“.

Параска скривылася и трохы що не плачучы, мовыла:

— „Треба йты!... Прощайте, дядыно!“

— „Щасты Боже, небого!“

Баба Явдоха провела Параску ажъ докы та не повернула повзъ церкву до попового двору.

* * *

„Гарна дивка отся Параска, — говорыла *соби на думци фершалка, дзьобаючы соняхы: „вродлыва, краля, наче намальована. Отаку-бъ моему диверови, такъ була-бъ пара, хочъ передъ царя; ничого-жъ не вдіешъ зъ злыднямы. Колы-бъ хочъ землыця була; а то що тамъ у батькивъ у неи? Чи буде на чотыри упругы? Ледви! А у дивера тежъ зайцю на пивъ гоней. Винъ то на мои земли зоріе, наче китъ на сало; але-жъ ще не вгадаты, де того чабака диваты: чи въ борщъ, чи засмажыты... Схочу: запышу на ёго; звистно, зъ собою въ труну не заберу; а не схочу: на храмъ Божый лекую... Колы-бъ винъ не диверъ мини бувъ... гм! Побачымо... Якъ винъ коло мене, такъ и я коло його... Гарный винъ козарлюга! Якъ цмокне, такъ наче на тебе хто прыскомъ сыпне и разомъ медомъ по губахъ помаже... и пече воно, и солодко... Тъфу! Лушпына зновъ завязла; мабуть за те, що я таке подумала, та ще проты

ночи... Тьфу!... И не введы насъ во искушеніе... Кля-
тый сатана! Лизе на думку, наче злодій до скрыни...
Ослабы, оставы, выждь моя помышленя... Зновъ лущ-
пына въ зубы. Чи не покынуты-бъ мини соняхы?
Колы-жъ и такъ нудно сыдиты... Такъ отсе-бъ то Па-
расци зъ клышноногымъ „Исайю“ проспивають! Поба-
чимо! И яка йому зъ неи корысть? Тилькы що кра-
сочка; такъ-же „красы не зъ исы“... А Походенко—
безштанько; ледви на пару воливъ збывся... Заходывся
бувъ до „монополю“; тамъ-бы йому добре було, такъ
же учителька перебыла; а бувъ-бы зибравъ копійчыну.
Шынкарєви все одно, що кобыли на отави въ пастовни:
пасысь до схочу, та тилькы и про вовка не забувай...
Та Походенкова голова тямьть, якъ поводитыся зъ
акцызнымы вовками! И очи у його прозорі. Отъ колы-бъ
було не прынесло отсёго монополю; розташувався-бъ
винъ власнымъ шынкомъ! За рикъ, за два булабъ у
його и хата, и кимната, и гайокъ, и пастовень, и ле-
вада!... Воно хочъ и клышноноге, а метке... Що то воно
буде зъ сёго монополю? Чи на добро людямъ, чи на
лыхо? Мабуть якъ на кого: доброму на добро, а лыхому
скризъ лыхо... Горилка, кажутъ, посмашнійшала... Мо-
же й такъ; самій не доводылося коштуваты; у Лейбы
на розторжю взяла соби видерко, то воно и протягне
у мене черезъ усю зиму. Яка зъ мене пытуха? Така,
якъ зъ Божой коривкы; едыне про людей держу: безъ
чаркы не можна; а колы-бъ не люды, такъ про мене—
хочъ бы ии й викъ не було!...”

Тієи самой хвылыны баба Явдоха почула: хтось
вулыцею йде й спиває:

„Якъ гулявь, такъ гулявь
У чоботяхъ безъ халявь“...

— „Се мабуть Терешко Кучменко? — промовыла Явдоха. А писня все близшала:

„Десь халявы погубывъ,
Закаблукы покрывывъ,
А пидошвы хтось укравъ,
Лышылыся переды...
Переды-жъ вы, переды,
Не доводьте до биды“.

— „Се ты, Терешку! Магай Бигъ“! — озвалася Явдоха. А Терешко, буцимъ не до його, свое веде:

„Онъ, генъ, на горбочку
Сыдыть дидько въ черепочку“...

— Отъ, чоловікъ! Отъ, пекельна душа!“ — говорять собі на думци Явдоха: „Я йому Бога, а винъ мини дидько!... Терешку, се ты?“

— „Чи я, чи не я, спытай кого иншого“, — видповивъ Терешко, спынывшысь проты Явдохи. На ногахъ у Терешка дійсне якисъ шкарбаны безъ халявъ; на хребти латана свытына на опашку: розхристана сорочка чорна та й та безъ застяжки; на голови вылысила шапка, але на бакирь.

— „Ось ну, лышень, ягидко моя, благословы попличъ систы; биля тебе и я помолодію“.

— „Сидай, — мисця стане“.

Терешко, сидаючи, якосъ не вгадавъ, та замисць на колодку, сивъ Явдоси на колина; вона пхнула його межы плечи и мовыла:

— „Цуръ тобі, пъяне барыло! Отсе ще выгадавъ! Що мои колина—ослинъ про тебе, чи що? Геть!“...

— „Хиба я на колина тобі?... Гадавъ на колоду!... Та хочъ бы й на колина, шкоды тобі не буде“.

— „Важко, дурню! Таке опудало! Глянься! Ще колино роздавышть“.

Терешко сивъ до ладу, облизавъ губы и, выскалившы зубы, мовывъ:

— „Чую, що молодію бияля тебе“...

— „Стара вже“.

— „Ба, колы-бъ у мене така стара!“...

— „Твоя Маруся молодша за мене“.

— „Не бувъ я у неї на родынахъ, не скажу... Та хочъ-бы й молодша, що зъ того! Не чепурна та сухоребра“.

— „На що-жъ брався зъ нею, колы вона тоби не до смаку?“

— „Тоди, якъ брався, вона була пухка, наче тисто на опари, и моторна, наче грушка краснобока; а теперь!... Отъ, колы-бъ така, якъ ты, поздоровъ тебе Боже!“

Явдоха стулыла губы, всмихнулася и мовыла:

— „Лита хочъ кого высушать... Се ты обжынкы справляешть?“

— „Вгадала, якъ въ око влипыла: обжынкы... На печи оравъ, на прыпичку сіявъ; у Лейбы зажынавъ, въ монополи обжався... Чысто обжався, останнього пятака дожавъ... Все черезъ неї“...

— „Черезъ Марусю?“

— „А то-жъ черезъ кого?“

— „Ой чи такъ воно! Була-бъ я твоею Марусею, не пывъ-бы ты у мене“.

— „Може-бъ и не пывъ... Вона почала, а я за нею: вона въ горохъ, а я въ сочевыцю! Колы вона чвертку, такъ мини й Богъ веливъ пывъ кварта! Колы-бъ вона не така неслухняна!... ге-ге!... Спершу було

якось воно и тее, а потимь!... Хтось ий дуру въ тимья якъ впустывъ, ну, вона и згедзкалась!... Сказано!...

— „А вже-жъ сказано: „за ледачымъ чоловикомъ жинка пропадае“...

— „Се не до мене... Чымъ я ледачий?... Колы-бъ у мене така жинка, ну, отъ якъ ты, Явдохо! Нивроку тоби! Ге! Я ще выбрыкувавъ-бы такъ, що ажъ искры зъ очей сыпалыся-бъ... Отъ воно що! А то!... Та лишше люльку запалю та помовчу“.

Терешко вытягъ заа пояса саквы, де звичайно була у його люлька, тютюнъ и сирныкы. Явдоха спынула йому руку и мовыла:

— „Ни вже! Биля мене не дымы; я дыму не выношу; заразъ: бухы-бухы! Було и небижчыкъ скоро захоче оту погань въ хати смоктаты, я йому люльку зъ зубивъ та въ помыйныцю, або въ пичъ!“

— „Яка-жъ бо ты сердыта! Отъ не сподивався такой; та нехай я й перетерплю; тилькы ты вже зглянься на мене та зарадь мини коповычка*).

— „На пропий?“

— „Теперь пропою нема; теперь монополь ставъ.“

• — „Не вмеръ Даныло: болячка вдавыла. Не дамъ; скупю въ мене на гроши“.

— „Чи скупю, чи не скупю, а позычь; вельмы треба. Учора переборщывъ, а сѣгодня й риска въ роти не була, ажъ въ горли пересохло; въ голови ковали кують... Колы-бъ не монополь... на виру-бъ похмелывся; а то-жъ все на готовыка! Позычь! За мною не пропаде, видроблю; тры дни молотытому“.

— „Поденного молотныка мини не треба; у поденного треба надъ душею стояты; я сѣго не люблю... Я

*) Коповыкъ—50 копйковъ.

по Божому: яка робота, така й плата; у мене — видь копы“.

— „Я и видь копы не видказенъ; за день копу зибью; ну, за коповыка—тры копы не обыдно“...

— „Багато буде“...

— „Нехай и чотыри; ще самъ и перевію“.

— „А зъ току въ комору перенесты, хйба се чые дило, якъ не молотныцьке? Вже-жъ не самій мини клункамы плечи обдыраты“.

— „Звистно, у тебе плечыци пухки, не до того... Нехай я й переношу. Давай вже швидче коповыка, а то ажъ-ажъ кортыть, такъ и тягне до учителькы въ монополь“.

— „А не зрешешъ-же ты?“

— „Отсе такы! Ще що выгадай! Наче ты колы ловыла мене на брехни! Наче я не Терешко! Отъ тоби хрестъ святой: заразъ писля другои Пречыстои и змолочу тоби чотыри копы жыта“.

— „А харчи чьи будуть?“

— „Вже-жъ твои, бо у мене нема; ще й почаствуешъ“.

— „Колы такъ, такъ щобъ не обыдно й на мене було, накынь ще копу ячменю“.

— „Коло`ячменю багато заходивъ: його треба колосуваты. Нехай вже—копу вивса“...

— „Цсь! колы вивса, такъ не грихъ пивторы копы“.

— „А бый тебе сыла небесна! Нехай вже й такъ; давай тилькы швидче, не драгуй!“

— „Поспіешъ, не втече“.

Явдоха повагомъ достала зза пазухы гаманецъ, розшморгнула його, выняла коповыка и, подаючи Терешкови, мовыла:

— „Бачъ, якый новенькый, ажъ сяе! Шкода й зъ рукъ выпускаты; якъ-бы кому другому, то-бъ и не дала такого лыскунця. Бачышь?“

У Терешка забигалы очи на лыскунця.

— „Давай швыдче, не драгуй!“

Явдоха стысла лыскунця въ долони и мовыла:

— „Невже самъ усёго й положишь?“

— „Та яке тоби дило до того? Давай, а не то будь ты не ладна,—плюну та й пиду до Берка! Утроба у мене не прирва; колы самъ усёго не подужаю, людей почастью... Ну, ке!“

Явдоха розгорнула долоню.

— „Ай, якъ блыщыть... любо!“...

— „Про мене все одно: чи блыщыть, чи цвиллю пало, абы його взяла учителька въ монополь. Давай!“

Взявши коповыка, Терешко рушывъ дали, спиваючы: „И учора пыла, и сёгодня пыла“...

А баба Явдоха наче засмутнила чогось и, хытаючы журлыво головою, говорыла соби на думци: „Нещасный отсей Терешко! Роботяга зъ його на все село, а нещасныкъ на цилый свить: до чого не визьметься, не пайдыть йому, и люды до його якось не по людськи; а що винъ кому лыхого заподиявъ? Що впадае до Зинькы покрыткы, такъ яке кому до того дило?... Мабуть безъ того вже не можна людыни прожыты; у всякого Грыця е своя птыця; у кого видъ Бога, у кого видъ сатаны, якъ кому на роду напысано... Колы-бъ ще у його така жинка, якъ у людей, а то... прбсты Господы, та й годи. Такъ бачъ: вона хочъ и хльорка, а про ней мовчать, бо вона передъ усякымъ трохы не въ ноги падае. А винъ языкатый, не змовчыть; отъ про його й плещуть Хоменкы, и Гусаченкы, и Паньченкы... Ать! Про кого у насъ не клеплютъ! Будь чыстый якъ

лидъ, билый якъ снигъ: обнесуть тебе зъ головы до нигъ“...

Явдоха поклала руки на колина, скинула очи на небо и загадалась. Перегодомъ зновъ каже соби: „Що-бъ воно було, колы-бъ мы були зъ Терешкомъ побралыся? Бидувалы-бъ... Винъ то до коханья щыра душа, и я його кохала такъ, що й людей за нымъ не бачыла; було у ночи пры мисяцю въ садку пидъ вышнею якъ прыгорне мене до серденька, якъ цмокне, такъ я й земли пидъ собою не чую; чую тилькы, якось поза шкурою у мене горыть!... И теперь гарно згадаты. Отже й добре, що батькы не дали намъ побратыся; тоди я нарикала на ихъ, а теперь тямлю свій грихъ. Що-бъ зъ насъ було? Старци. А коханьямъ та мылованьямъ не наисыся. Вже якъ я за фершаломъ була, такъ було скоро побачу Терешка, такъ мене й потягне до його; тямлю було, що и я-бъ його до себе духомъ прытягла, та не можна—законъ боронить. Отъ колы-бъ винъ бувъ не брався зъ Марусею, теперь бы... Я людына вольна, е що пыты и исты... Такъ стала-жъ вона намъ на дорози... и смерть ии не бере... За фершаломъ прожыла не голодуючы, за те й не кохаючы. Сваркы та лайкы багацько у насъ було. Колы-бъ винъ не бувъ такимъ потульнымъ, а я не була такою настырною, то може-бъ и любылыся. Та вже нехай царствуе; спасыбигъ, що не покынувъ мене безъ хлиба; надбавъ и хлиба и до хлиба; а спожываты ни зъ кымъ. Дитьмы Господь насъ не благословывъ; не скажу: за чый грихъ и хто тому выненъ? Здається, не моя душа тому спрычынылася; нашъ ридъ сименыстый; онъ у сестры Орышкы: що годокъ, то й сынокъ. А може безъ дитей чи не лучше. Самотою, звистно, нудьга бере; але-жъ и диты чужа корысть, а клопоту зъ ными, клопоту

того скільки!... Богъ розумнійшій за насъ; знае, що кому прыпадае. Та ще яки й диты выйдуть?... Онъ соловей тилькы доты й спивае, докы дитей не выведе! Теперъ моя голова побывається сама за для себе; сама соби пани и господиня! Ляжу не гужена, встану не сужена; усёго у мене вдостачъ, ще й людымъ помагаю. Отъ и Терешкови: колы-бъ не я, хто-бъ його поратувавъ... А прыйде часъ подушного: до кого, якъ не до мене? Спробувалы-бъ кинуться до кого иншого! Отъ хочъ бы до Палыводенка: винъ бы зъ нихъ самый процентъ такый здеръ, що стовпа до вику — суду не выплатылы б; а я процентивъ не беру, а по Божому: „другъ друга тяготу носить“. Знаю, що люды наши вбоги, але воны добри и по хрыстыянському сами чужого не хочуть. Я поможу грошыма, а мини виддячать роботою: хто позычыть карбованчыка, той подякуе молотнычкомъ на день; кому два, той деньокъ покосыть; а за пять — тры дни попозже; прыйде свій часъ, и позыку верне. Отакъ треба зъ людьмы“...

Хто зна: чи довго-бъ баба Явдоха порынала въ своихъ спомынкахъ и куды-бъ ии занесли ии думкы—гадкы, колы-бъ вона не почула, що поблызу скрыпыть визъ и знайомый голосъ гукае: „Гей, Соловый! Гей!... Гей, Перистенька!“

Явдоха скынула очи туды, де рыпило, и мовыла: — „Винъ, винъ! Його периста корова, його й голось. А ну, везы, везы; та куды то ты привезешъ? Якои ты мени заспиваешъ, пане Походенко!“

Походенко визъ жыто. Порывнявшысь зъ Явдохою, винъ жадной увагы на неи не звернувъ, немовъ и не бачыть ии. Собкаючы на Солового та хвыськаючы по витру пугою, Походенко нибы наумысне видвернувся, щобъ не бачыты бабы Явдохы.

— „Чи бачь! Чортова хамыза“, — подумала Явдоха: „наче мене й не бачыть и на добрый-день не скаже! На вики-бъ тоби повылазылы!“

— „Здоровъ бувъ, батькивъ сыну!“ — озвалася Явдоха, умысне говорячы замисць ймення „батькивъ сыну“, щобъ нагадаты Походенкови, що винъ без-батченко.

Походенко, повернувшись трохи до Явдохи, мовчки кывнувъ їй головою. Зъ такой неввичливосты баба Явдоха ажъ затремтила; одначе й выду того не подала. Здержливо, навить ласкаво мовыла:

— „Ось спыныся на часыночку, батькивъ сыну! Щось маю тоби сказаты“.

— „Тпру!... Кажить швидче, не гайте мене“.

— „Звидкиль, батькивъ сыну, жытце везешъ? Поможы тоби Боже!“

— „Спасыбигъ! Зъ Харьковского пидмету“.

— „Такъ я й думала: жыто, якъ те золото; разъ знаты, що зъ Харьковского пидмету. А скильки нажавъ?“

— „Тры копы та десять снопивъ“.

— „Добренько! Тамъ того й пидмету на пивъ упруга чи буде... Що-жъ ты не клыкавъ мене розтыкаты копы и теперь двиръ мій мынаешъ? Хиба не тямышъ, чый то пидметъ?“

— „Я бравъ його у Шведченка! Прощавайте! Гей, Соловий!“

— „Ни, батькивъ сыну, не гей, а тпру!“... Зъ отсымъ словомъ Явдоха стала проты вийя и розчепырившы руки, говорыла: „Або верны до моеи клуни, або тутъ стоятымешъ; а дали не пуцу. Пидметъ мій, Шведченко не мавъ права видаваты чужу землю. Я

мовчала, якъ ты оравъ; уповала, що ты людына чесна, мого не схочешъ и привезешъ мини половыну!“

— „Зъ якои речи?“

— „Пидметъ мій! А не хочешъ половыны, такъ и все видпозываю... Чуешъ? Чый пидметъ?“

— „Звистно, чый!“

— „Не твій?“

— „Такъ що, що не мій?“

— „Колы не твій, то й жыто зъ його не твое“...

— „Жыто мое, бо воно моя заслуженына; я оравъ, я сїявъ, я и жавъ“...

— „Нехай! А земля, кажу, чья?“

— „Божа.“

— „И ты Божый, и я Божа и все и вся на свити Боже; а Винъ Святый, якъ хотивъ, такъ и подилывъ мижъ людьмы... Земля моя зъ дида, зъ прадида, споконвична моя“...

— „Я про те не вистенъ; я знаю, що я заслужывъ соби“...

— „Не въ мене заслужывъ... Зашынкувавъ“...

— „Хочъ бы й такъ... Яке вамъ до мене дило!“

— „Не до тебе, а до моеи земли... Пидметъ мій, а ты взявъ та й зорудовавъ нымъ; думка у васъ зъ шынкаремъ така: Явдоха людына стара, бездитна, вдова; на що їй! Позываты не пиде, за неи ни хто не вступытсья. Отже брешете, вражи диты! Богъ за мене заступытсья, та святый угодникъ його Иванъ Воинъ! Позыватыся я не охоча, а колы треба, позыватыму. Сама дійду хочъ бы й до царя. Зъ лыхымы и я лыха, а зъ добрымы добра; и кажу тоби, и прошу, наче яку добру батькову дытыну: верны воливъ до брамы, та скидай половыну въ мой клуни, а половыну везы соби на здо-

ровья; отъ воно й буде безъ сваркы, безъ лайкы, по Божому, добренько“.

Походенко хвыснувъ пугою по витру и смыкнувъ за налыгачъ; потимъ, наче щось прымиркувавъ соби и, повернувшысь до Явдохы, мовывъ:

— „Годи! Не зводьте часу ни соби, ни мини! Вы ка-зна що хымерыте; замудрувалы зъ нечевья, а мини николы. Хоть-бы той пидметъ и вашъ бувъ, на що-жь вы його покынули пустуваты? Гуляючы, винъ бы бурьянувавъ, выснажувався-бъ“.

— „И нехай-бы соби гулявъ! Мое! Тоби до того зась! Свята земля нехай хочъ скилькы гуляе: не струхлявие, — вона не дереvына; и не зледащие такъ, якъ оти гультаи, що по шынкахъ волочаться. Ну, рушай! Я сама й браму тоби видчыню“.

Походенко свыснувъ.

— „Гей Соловый! Гей, Периста!“

Явдоха стала саме проты вийи и мовыла:

— „Верны до брамы!“

— „Не поверну!“

— „Не повернешъ? Ни? Такъ и стоятымешъ отутъ; не пущу!“

— „Геть-же, бабо Квочко!“

Явдоха зъ сего слова спалахнула, наче сухой хмызъ видъ пидпалу и гукнула:

— „Бодай-бы ты на живить день и ничъ квоктавъ та й не перестававъ!... Не пущу!“

— „Отъ прысикалася, наче оса! Пристала, наче шевська смола! Бабо! не мордуйте ни себе, ни мене; не загорожуйте воламъ дороги. Чого вы лизете? Яке се ваше жыто? Позывайте, колы воно ваше, а середъ вулыци не грабуйте; бешкету не заводьте!... Кто землю оравъ? Я!“ — вызъвирывся Походенко.

- „Бодай бы тобі виспа тварь поорала!“
- „Сіявть хто?... Я!“...
- „Бодай бы тебе короста обсіяла!“...
- „Жавть хто? Я!“
- „Бодай бы тобі печія утробу жала!“...
- „Гей!...“
- „Не гей, а“...

Явдоха не договорила, Походенко зъ сердца оперезавъ пугою Солового! Соловый рушывъ; вїя вдарила Явдоху пидъ сердце, и вона покотылась на землю.

— „Ой, ой, ой!“ — голосыла Явдоха: „Ратуйте, люды добри, ратуйте! Убывъ мене, убывъ!“...

— „Тпру, тпру!—гукавъ Походенко на воливъ.

Зъ Явдошыного двору выбигъ наймытъ зъ наймычкою, небавомъ повыбигалы на квалтъ и сусиды и обступылы Явдоху: вона стогнала...

* * *

Закымъ люды розпытувались, Походенко схаменився и рушывъ зъ возомъ, озыраючысь инколы назадъ.

— „Держить його, душогуба, держить, а то винъ утече; держить!“—стогнала Явдоха.

Нихто зъ людей не рушавъ; стоялы округы Явдохы; знаты: никому и въ гадкахъ не було спыняты Походенка.

Наймытъ зъ наймычкою пидвели Явдоху зъ земли, взяли пидъ плечи и повелы въ госпуду. Зъ твары знаты було, що Явдоси справди не гараздъ. Вона казала положиы себе на лижко, а хлопцеви що духу бигты до попа, щобъ прыйшовъ сповидаты и запрычастыты.

Було вже пидь вечирь; сонечко цилувало вже верхы высокыхъ осокоривъ и лагодылося сказаты людянь „на добра-ничь“.

Отець Сыдирь порався въ клуни на засторонку.

— „Кыдайте, батюшечко, все — заторохтило Явдошыне наймытча Оверко: „та берить швидчѣ дары святи та до насъ... У насъ не гараздъ... Охъ, та й утомився-жъ, бижучы до васъ! Ходить швидчѣ... Походенко фѣршалку вбывъ!“...

— „На смерть убывъ? Коны се саме? Якъ? За що?“ — пытався здывованный отець Сыдирь.

— „Ще не вгадаты, чи на смерть, чи ни на смерть... Я побигъ, такъ ще жыва була; а може вже доси й простяглася... Ходимо: тамъ вже про все довидаетесь“...

Отець Сыдирь трохы скривився, почухавъ за вухомъ, одначе, не гаявся и зараздъ пишовъ.

— „Що отсе такѣ зъ вами, Явдохо? спытався пипъ, прыйшовшы до фѣршалкы въ хату.

— „Охъ! И рада-бъ же я, батюшечко, усе до крыхты розказаты, та не спроможуся. Не скажу, чи стане у мене сылы молитвы за вами вычитаты. Дыхаты мини тяжко! Хоть-бы сповидъ прыняты, хоть-бы безъ прычастя не вмерты“...

Отець-Сыдирь пыльно подывився въ вичи недужий, прыложывъ до чола и свою долоню; подержавъ живчыка, стыснувъ плечемъ, промовывъ: „гм“, выповидавъ и запычастывъ.

— „Отсе винъ, такъ мене вйемъ за мое жыто... зъ моеи батькившыны... пидь саме сердце якъ зацидывъ, я й не стямылася! Убывъ!... До свита не доживу“...

— „Дастъ Бигъ, мынеться!“ — заспокоювавъ отець Сыдирь, прощаючысь: „Благость Божа велыка, а чудѣ

Його по всякъ часъ!... Щыра вира та тепла молитва и не такихъ хорыхъ зъ одра пидіймають!... Молитесь! Рука Всевышняго одверне смерть“.

Явдоха казала Оверкови бигты и поклыкаты диверивъ; перегодомъ озвалася до наймычкы:

— „Дочко, Кулынка! Ты тутъ?“

— „А то-жъ де?.. тутъ“.

— „Добренько! На двори смеркло вже?“

— „Темно“...

— „Засвиты-жъ лямпадку; нехай горыть Богови на прыйомъ.. Охъ-охъ! Прыходыть мій кинець! Ничого не бачу, не розберу. Ты-бъ мини подушку поправыла, а то онъ-якъ скотысто... Эге! Отакъ дочко! Отакъ... добре. Отсе мини трошкы видпустыло; Господь хоче, щобъ людына до памьяты прыйшла та зъ людьмы попрощалася. Такъ отъ-що, донечко! Сповидалася я попови; теперь ты мени якъ на сповиди скажы: якый за тобою е такой грихъ, що отсе я його покутую?“

Кулынка здывувалася и мовчала. Спершу ій здалося, що Явдоха вже не пры соби, конае вже; вона хотила вже бигты зъ хаты, але Явдоха зновъ мовыла:

— Чую, дытыно моя, чую, що душа моя покидыае мене; а за якый мій грихъ така кара тяжка, не тямлю. Чи не прогришыла ты, дытыно? Чи не робыла чого въ свято або въ недилу? Може пряла?“

— „Ни, не пряла! Колы мини було за вашымъ диломъ на себе прясты!“

— „Не на себе, такъ на мене може що робыла? Ось подумай! Охъ, охъ, охъ!“

— „Що-жъ я робыла? Звычайно ваше дило справляла; и въ свята, и въ недилу нагодую и напою свыней, кабанови занесу, дробыни посыплю: пичъ топлю, обидъ варю“...

— „Се не дило; се таке, безъ чого и въ свято не можна; за се гриха нема“.

— „Хиба ото: въ Пылыпивку пидъ Варвару пирья додырала, щобъ не засвятковало.

— „Отъ бачъ, бачъ дытыно! Я такъ и думала, шо не за мій грихъ я отсю кару прытерпила зъ Походенковыхъ рукъ. Такъ воно и е. Що-жъ дѣяты! Його свята воля на все, а я тоби, дытыно, прощаю и твій грихъ спокутую... А поклычъ до мене Оверочка!“

Показалось, що й Оверко „не безъ гриха“. Винъ згадавъ, що „въ ту недилю дрова рубавъ и до церкви не ходывъ“.

— „Охъ, лыхо зъ вами!“ стогнала Явдоха: „Де-жъ я тоди була? Мабуть въ церкви. И на що-жъ ты рубавъ?“

— „Вы были въ господи, до церкви тоди ще не дзвонили. Не нарубавъ-бы бувъ, такъ ни на чому-бъ було хлиба спекты, и вы-бъ сварылысь на мене и Кулынка-бъ лаялася“.

— „Чомъ-же ты, сыночку, въ субботу не нарубавъ?“

— „Часу не було въ субботу: вы-жъ загадали усе сино на пастовни згребты и покопыты, такъ я до пивночи його въ копыци кыдавъ“.

Явдоха и Оверкивъ „грихъ“ простыла и на себе прыняла.

Небавомъ прыйшовъ и диверъ зъ жинкою. Явдоха ледви голосъ подавала; скаже слово, два, та й замовкне: „Убывъ... печинки видбывъ... пидъ саме сердце вйемъ зацидывъ... Всю утробу перевернувъ... Умру“...

— „На все Божа воля!“ — говорывъ диверъ: „Видъ смерти ништо не втече; видъ неи и зилля нема... Уси пидемо туды: и въ пысаніи сказано: „Земный одъ

земли создахомся и въ землю тую-жъ пидемо“... Та дасть Бигъ, мынется“...

--- „А що винъ вражый парубокъ поглумывся“...

— „Найважнійша, сестро, ричъ — покаяные!“ — вставыла свое слово диверыха: „Сподобывъ васъ Господь прыняты святы дары, отъ и хвала Йому! Теперьъ вмираты не страшно... Теперьъ вамъ що: вся земная суета суеть... Здається такъ въ пысаньи, Федоре?“ — спытала вона въ чоловика; а той замисць видповиди, прысившы близенько до недужои, нахылывся и нышкомъ мовывъ:

— „Жывый, сестрычка, мусыть живе гадаты... Якъ у васъ тее? Де грошенята?“

Диверове пытанья не здывувало Явдоху, вона спокійно видмовыла:

— „Осьдечкы-отъ; у гаманци... Охъ, охъ! Натe, берить; и на подзвиння, и на псалтырь, и на похороны стане .. Охъ, болыть!... А дошки на труну... охъ... на горици“...

Диверьъ взявъ гаманецъ, подержавъ його въ руди, и подавъ жинци. Ольга розшморгнула и зазырнула въ середыну.

— „Охъ! А де-жъ Дмытро (другый диверьъ)?“ — спытала Явдоха.

— „На Быстрыкъ поихавъ по копы; хйба къ свиту вернется“.

— „Охъ, колы-бъ винъ до моеи кончыны вернув-ся; хочъ бы встыгла зъ нымъ попрощатыся!“

-- „Та не турбуйся, сестро! Усе буде гараздъ; хоча, звистно, „не висте ни дня ни часа“... Тымъ-то я про всякъ случай... Видъ слова ничего не станеться. Я, сестрычко, пытався не про ти, що въ гаманци. По-

кійный братъ не безъ копійчыны бувъ... Земля йому перомъ! Грошовыта людына, —усе село знае“...

Явдоха тяжко застогнала и передыхуючы, мовыла:

— „Копійчына... охъ... звистно, перепадала, такъ мы-жъ зъ нымъ... наче сѣго не знаете... охъ... не поганцямы жылы: що нажывалы, те й прожывалы... Людямъ помагали; отъ и теперъ по людяхъ може зъ сотню буде... Помру, такъ позбираете; розпысокъ я не брала, у кого душа не зъ лычака, той верне; а хто не верне, Богъ зъ нымъ, —нехай йому на подзвиння“...

— „Повынно-бъ у васъ и не безъ готовыка; дещыця въ запаси“... мовывъ Федиръ.

— „Симъ карбованцивъ безъ семьигрывенного“... сказала Ольга, зашморгуючы гаманецъ.

— „Ото и все!“ — мовыла Явдоха, охнула, перекрестылася и повела рукавомъ по очахъ.

Уси мовчали.

Перегодомъ Ольга позихнула на цилу хату, перекрестыла своего рота и промовыла:

— „До сну клонить“...

— „Ишлы-бъ вы, голубята, до господы, та спочылы“, — простогнала Явдоха: „а я тутъ зъ Кулынкою. Колы що, — Оверочко прыбжыть до васъ... И мене сонъ бере. Колы-бъ заснуты, може воно сномъ перейде. Идить, голубята!“

— „Воно такы й справди такъ; у мене товаръ ще не пораный... Я пиду, а ты, Ольго, ночуй у сестры... Дастъ Бигъ, все буде гараздъ!“ — говорывъ диверъ и, взявшы въ руки брыля, спытавъ: „А де ваши ключи, сестро Явдохо?“

— „Тутъ десь... Нигде не динуться!“ видповила недужа и непомитно помацала рукою била пояса; ключи булы пры пояси.

— „Треба-бъ знайти ихъ!“ — мовывъ диверъ: „пошукай, Ольго!“

— „Не шукай, Ольго! Ось воны у мене на пояси; я-бъ и зняла ихъ вамъ, такъ не розперизуючысь не можна, а розперизуватыся не спроможна; тяжко поворухнутыся. Нехай вже; якъ дійду, такъ обмываючы, здіймете“.

Зновъ уси замовкы; тилькы глухый стогинъ бабы Явдохы инколы лунавъ по хати.

— „Щось наче пивни спивають!“ — озвалася Ольга: „чи се мени вчувається?“

— „Може... Я не чую... Затого може й свитатыме. Идить, голубятка, не тревожте себе; а скоро вернется Дмытро, нехай прыйде попрощатыся... Колы-жъ вже що, такъ по дорози скажить баби Олени, нехай прыйде доглядиты моеи смерты!“

— „Олена глуха, ничего не чуе“...

— „А що їй и чуты? Абы жыва душа була!“

— „Ни; ты, Ольго, ночуй тутъ... Отамъ на лежанци прымостыся; до свита недалеко... А я пиду... Треба...“

Федиръ пишовъ; за нымъ выйшла зъ хаты и Ольга, щось нышкомъ побалакала зъ чоловикомъ за двермы и, вернувшысь, послалася на лежанци и небавомъ спала сномъ праведныка.

А баба Явдоха тымъ часомъ говорила соби на думци: „Отъ яки люды, а ще й кривнякы! И вмерты не дадутъ... Прыйшлы доглядаты не души моеи, а грошей моихъ. Така-бъ то я дурна була, щобъ взяла та такъ и прызналася, де мои гроши... Я чую, що писля святого прычастя Господь видвернувъ смерть видъ мене... Не порадую ще моихъ ворогивъ... А колы-бъ и преставылася, такъ до моихъ замозольованыхъ —

дзуськы! Уси мышачи ниркы перенышпорить, такъ не найдете; не такивська я... Ажъ въ гаманецъ полизла... Отъ грошолобна душа у неи! Господы помылуй, та й годи!“

Баба Явдоха блынула очыма. Лямпадка мыготила, Ольга хропила. Явдоха кынула очыма на стиль; тамъ лежавъ гаманецъ. „Бачъ,—такъ и покынулы, до рукъ не виддалы; хто хочъ, той и беры; чужого имъ не жаль... А може спорожнылы“... Вона тыхцемъ до столу, струснула гаманецъ. „Ни, щось е; може переполовынылы“... Лигшы, вона высыпала гроши на долню и переличыла: „Ни, уси; дурно тилькы согришыла... А хиба воны обое не зъ такыхъ?... Ова! Просты имъ Маты Божа! Радисеньки булы-бъ укоротыты мени вику; та не буде по вапому, буде по Божому; не вмру; не попустыть Господъ Походенковымъ рукамъ поганымъ засыпаты мене землею... А воны обыд-ва,—и Федиръ и Дмытро отсе вже делять мои злыдни, сподиваються, що къ свиту ноги простягну... Сподивайтесь!... Сподивався дидъ на обидъ, та й такъ лигъ спаты... Одначе-жъ не теперь, такъ въ четвергъ, а вмерты треба; якъ же воно тоди буде? Яка-жъ отсе у мене голова, що я доси про се й не помиркувала? Хто справди спожыве мои гроши, колы ниhto й не вида-тыме, де воны прыховани? Ой, голово моя, голово! Якажъ ты заклопотана! Може-бъ отцю Сыдору сказаты про мою схованку?... Боязко... У його инколы языкъ телипається; пидъ якый часъ бовкне попади, а та на все село рознесе... Хиба такъ натякнуты тилькы йому: медъ, мовлявъ, у дупли на пастовни, дывиться, шукаючы зорямы, яка лыпа, яке дупло проты Волосожара, тамъ и медокъ... Такъ що-жъ! Не догадается такъ; та й те: чи мало-жъ тамъ и лыпъ, а въ лыпахъ ду-

пелъ проты Волосожара! А на иншій лыпи; отъ якъ и на тій, не одно дупло. Ни! Марна ричъ натякаты, тилькы голову йому заморочу... А сказаты просто—не можна, не можна! Голиванька-жъ моя бидна! Що мини сыроти дјаты? Такѣ дило, що и порадытысь ни зъ кымъ. Гроши—ричъ ласа; онъ бачъ: въ гаманецъ полизла.. Нехай докы що такъ буде, якъ и доси було, а тамъ якось побачымо“.

* * *

Мынула ничъ. Баба Явдоха жывисенька.

А по селу скризь литала гутирка, що Походенко загнавъ фершалку на той свитъ, що вжѣ й домовыну на ней тешуть и яму копають. Дехто чувъ, якъ и по души Явдошыній въ уси дзвоны трычи на „Помылуй мя“ дзвонылы.

Люды старійши уси въ одно жалкували: „Хочъ вона кажуть и занозыста людына була, а нехай бы ще була жыла; вона ни чыйого вику не зайидала, а часомъ було и заратуге и проценту не дерла; все було за видробитокъ“.

Походенка старійши люды ганьбылы: „Безъ спросу чужу землю пооравъ, засіявъ, пожавъ, та за ии-жъ въ землю загнавъ! Не добре! Не минуты йому кары... Ледача душа у його... Зневажливый парубика; просторикуватый такый! Стари люды йому и за вухомъ не сверблять... Въ пынкари бувъ пошывся, а пынкарство недалеко видъ душогубства. Бачъ, быты заходывся!“...

— „Хиба-жъ винъ ии бывъ?“—змагався Походенкивъ ровесныкъ Мыкола Голинный: „Не винъ, а вийе ии вдарыло!“

Молодижъ взагали хочъ и стояла за Походенка, а про те розбылася на двое: хто казавъ, що хоча Квочка и „невелька цяця“, жмыкрутка, видробитками дерешкуру гиришь, нижь процентамы, а все-жъ такы быты и не годылося; други казали: „Колы вже й быты, такъ бывъ-бы такъ, що-бъ не то люды не бачылы, а й сама вона не тямыла, хто иа бье“... Трети, — отъ якъ и Голинный Мыкола, — гомонили, що Квочка сама спрычынылася свой смерти; бо „чого вона проты вийя ставала? Чого сикалася до Походенка? Колы винъ иа землю пооравъ, такъ позывай його! Ще не знаты, що-бъ судъ сказавъ, якъ-бы люды посвидчылы, чья то земля: чи богатырчына Квоччына, чи голотына Походенкова? У його, опричь двору та городу, земли нема; а чымъ винъ выненъ, що батькы його дурци булы та видреклыся браты надилъ, абы швыдче спекатыся панивъ?“

Самъ Походенко спершу вагы велькой не надававъ Квоччыній прыгоди, ажъ докы не почувъ, що винъ „Квочку вбывъ и за се не мынуты йому на симъ свити каторгы, а на тимъ — пекла“. Прывизшы жыто до дому и скыдаючы його въ засторонкъ, Походенко навить всмихався, згадуючы, якъ Квочка „полетила беркыць до горы ногамы“. Потимъ винъ думавъ: „Яка моя вына? Вийе иа пхнулю; а що до земли... Голинный казавъ, що и винъ, и Прокиць Лабза и Терешко Моторный запрысягнуть, що та земля не Квоччына, а обчеська наша... Шынкарь сказавъ мини: „Беры, орудуй!“ — я й оборудувавъ. А вона розквокталася, прытьмомъ, наче оса та у вичи лизе: „Половыну нажыну виддай!“... Не на такого напала... Стари люды, — Кнышь, Вугай та Чмилъ, — гудуть, що земля Квоччына; ну, нехай позывае! Ихъ тры, а у мене шість стане пидъ

присягу, що земля не Квоччына; Голинный голова тямуща“...

Колы саме Походенко отакъ миркувавъ, до його прийшовъ Голинный зъ недоброю звисткою, що винъ „убывъ на смерть бабу Явдоху и вона вже на столи, а винъ нехай лаштується кайдаками по шляху дзвониты“. Походенко зразу прыныпкъ ажъ прысивъ, сплотнивъ и такъ перенявся жахомъ, що наче винъ вже справди бувъ або въ каторзи, або въ пекли! Килька хвылынъ винъ стоявъ, наче його стовма поставыло, наче винъ обезглуздивъ, рипывся ума и не тямивъ ничего; тилькы нимо стоявъ та лупавъ очыма. Голинный и соби мовчавъ, неначе винъ спостерегавъ те вражиння, що на Походенка справыла його звистка. Перегодомъ винъ озвася:

— „Ты умысне чи не умысне убывъ и?“

Походенко здригнувъ; чорни вусы його настовбурчылсы въ гору; винъ хытнувъ головою и глухо мовывъ:

— „Я до неи й пучкою не доторкався: само вйе и пхнуло“.

— „А люды кажуть, що ты ии въ груды ногамы мисывъ“.

— „Брешуть гаспыдськы люды! Я й заприсягну! Нехай мене на отсимъ мисци гримъ побье, колы я займавъ ии!“

— „Чи займавъ, чи не займавъ, а выйшло воно не гараздъ... Уже й те сказаты: людына стара, поважана, а ты до неи зневажливо!“

Походенко якось нервово стрельнувъ очыма на Голинного, стрепенувся, буцимъ його що вкололо мижъ лопаткамы и скрызъ зубы процидывъ:

— „Чи се ты, Мыколо, говорышь, чи твоя тинь?“

— „Се-бъ то про що?“

— „То хочъ бы про повагу до старыхъ людей!“

— „Бачъ, на все свій часъ... Не такъ бы гостро; тутъ не въ земли дило; треба-бъ якомь инакше... Фершалка, звистно, баба язуката, прогноzysta; але-жъ усе село за неи; уси зъ поклономъ“.

— „А чи не ты наструньчувавъ мене проты неи?“

— „Жартома, звистно, чога не скажешъ!“

— „А проты дида Евмена, те жъ жартома?“

Голинный дывывся въ землю и выводывъ пужалномъ везерунки по писку.

— „Хиба не ты глумывся на громади и зъ Евмена и зъ Васыля Кныленка? Дратувавъ ихъ; глумливи прызвища дававъ имъ; а теперъ бачъ: „повага до старыхъ людей!“... Онъ воно куды йде!“...

— „Та не про те ричъ!“—перебывъ Голинный, не пидводячы очей: „Жартома або зо зла чога инколы не скажешъ! Не все-жъ те перейматы, що на води плыве... А я кажу, що побигъ-бы ты до Квочки; може ще й не вмерла вона, та перепрохавъ-бы ии... Нехай бы хочъ грихъ зъ тебе зняла... Нехай бы вже передъ людмы стававъ въ одвити, та не передъ Богомъ“...

Походенко лупавъ очыма. Його занадто дывувало, що Мыкола Голинный, ватажокъ парубоцтва, радыть йому зовсимъ що инше, нижъ доси правывъ! Страханя пекломъ та Сыбиромъ, немовъ вода зъ цебра, лылося зъ Мыколыныхъ вустъ: по троху все бильшъ та бильшъ воно переймало и Походенка. Нарешти винъ выхопывъ зъ ярма занозу, шпурнувъ ии на вулицю, влучывъ ею Сирка, що спавъ соби пидъ лисою и, скрегочучы зубамы, мовывъ:

— „Таки вы вси... Але... але... я...“ — та й заплакавъ.

* * *

На другый день Маковія Явдоха Жмурчыха рано до схидъ сонця выйиздыла зъ Оверкомъ зъ своего двору. Прощаючысь зъ диверомъ Дмитромъ, що ще зъ вечора прыйшовъ іи вырядыты, вона и йому и Кулынці казала, що йиде до паняньського монастыря, щобъ тамъ подякуваты Пречыстій за те, що смръть видъ неи видвернула, и разомъ видговитыся къ Спасу, а тоди вже визьметься позываты Походенка.

Выйихавшы за село, Явдоха спытала Оверка: „Чи не чувъ, що думае соби Походенко?“

— „Не чувъ, бо зъ того дня и не бачывъ його“.

— „А люды що кажуть?“

— „Люды всяково кажуть: одно каже, що колы-бъ вы булы вмерлы, такъ Походенко не мывувъ-бы Сывиру; друге каже, що й теперь, колы вы його позыватымете такъ земскый утре йому носа; а трете каже: байдуже! Походенко іи не бувъ; вйе вдарыло“...

— „Бачъ, яки люды!“—зитхнула Явдоха: „Вйе, а не винъ!“...

— „Кажуть: у неи... се-бъ то у васъ, свидкивъ нема, що винъ бувъ, а у його е, що не бувъ“...

— „Що не бувъ!... Объ суку дорогу побыло-бъ його... Та я на тебе, Оверочку, здамся, ты-жъ бачывъ?“

— „Я пры тому не бувъ, я вже на кивалтъ прыбигъ“.

— „Кажешъ, не бувъ... Хиба щд, що не бувъ; а може ты черезъ лису бачывъ, або въ щилыну у брами?...

— „Здається, я тоди саме на сини въ клунці спавъ“.

— „Бачъ, здається!... То ты забувъ... Яка въ тебе сорочка замыкана! Чомъ-бы було тобі билои не надягты?“

— „Кулынка не выпрала; та у мене ихъ тилькы дви“.

— „Тилькы дви!“

— „Хиба сѣго не знаете?“

— „Може й знала, та забула; паморокы мини клятый Походенко забывъ. Онъ видколы то, ще передъ Иллею, думала, що треба тобі справыты гаптовану сорочку парубочу зъ мережанымъ комиромъ, та на застижку червону стричку... Ты вже не хлопець, а парубокъ; затого й на вечерныци... Була-бъ невидминно къ Маковію справыла; такъ бачъ-же забывъ паморокы, такъ що й забула; отсе теперъ тилькы й нагадала. Бачъ, черезъ його, пса, и тобі выйшла шкода... Вже-жъ треба тобі таку сорочку?“

Оверко облызався и видновивъ;

— „А вже-жъ треба“...

— „И поясъ червоний?“

— „Звистно“...

— „Буде, все буде; тилькы-бъ мое та твое здоровья; отъ ихавщы черезъ мисто, заразъ поясъ куплю; до пояса и шапку не завадыть. Тобі яка до лыця: сыва чи чорна?“

— „Мабуть чорна!“

— „А зъ верхомъ зъ якимъ?“

— „Верхъ... верхъ колы-бъ червоний“...

— „Буде, все буде, колы-бъ тилькы мини зъ Походенкомъ впоратыся!“

— „А що тамъ зъ нымъ поратыся; абы схотили: земський його заразъ въ острогъ“...

— „Такъ бы то требь по Божому; але хто його знае, хто кого переможе... Свидкы якъ скажуть... Отъ ты й бачывъ, а кажешъ, пры тому не бувъ“...

— „Я кажу, що на вулицы не бувъ тоди; але я згадавъ теперъ, що бачывъ, якъ винъ на васъ вїе направывъ, та тоди й гей на воливъ, а вїе васъ пидъ сердце“...

— „Такъ, голубоньку мій, такъ! Такъ ты и въ суди кажи!“

— „А вже-жъ не якъ, а такъ“...

— „Чомъ ты босый? Забувъ чоботы надиты?“

— „Не забудъ, а розлизлыся вони; пидошвы по-видпадали“...

— „Эге! Се не гараздъ; чомъ-же ты до шевця не виднись? Не гараздъ! Та вже, правда й те, чи варто й лагодыты ихъ? На мою думку, лише нови справыты; ось нагадай мини передъ тымъ, якъ покличуть тебе въ судъ, такъ я нови тоби куплю... Не забудешъ?“

— „Ни, не забуду... Колы-бъ тилькы швыдче, щобъ його, отого отчайдуху Походенка, швыдче въ острогъ... Якъ такы такъ: вїемъ штовхнувъ васъ пидъ сердце та ще, якъ упалы вы, такъ винъ тоди васъ ногою пидъ ребро... Я все бачывъ черезъ лису“...

— „А Кулынка бачыла?“

— „Мабуть не повылазыло ій... А якъ намъ, дядыно, скажуть присягаты, чи такъ?“

— „Не видаю“...

— „Воно-бъ зручнійшъ не присягаты; швыдче-бъ справа“...

— „Не видаю. Отъ зайидемо до брехунця; якъ винъ скаже, такъ воно й буде... Винъ все знае“...

— „Такъ мы отсе до брехунця, а не говиты?“

— „И до брехунця и говиты... Треба молебень видслужыты та помолытыся. И отъ, Оверочку, молись Ивану Воину; просы, щобъ помигъ твой господыни... Выграю справу, такъ и тоби перепеде... Ты-жъ мини не чужый“...

— „Розумію... Колы-бъ тилькы швыдче“...

Парубоча сорочка, червона стѣжка, червоный поясъ, нови чоботы, — все те такъ и стояло передъ Оверковыми очыма, такъ маячило йому, що винъ часомъ и шляху не бачывъ: вижки выпалы йому зъ рукъ; пуга лежала на передку спокійно; Галка везла, якъ хотила. Явдоха все те помичала, але мовчала, щобъ не зрушыты Оверковыхъ мрій, щобъ даты имъ по воли розростатыся, и вздовжъ и впоперекъ. А Оверко марывъ соби! Часомъ высовувавъ зпидъ сина свою ногу, щобъ подывытыся на нови юхтови чоботы! Ова, боса нога казала, що до чобить ще далеко: а проте воны будуть... Та тилькы колы то воны будуть? Чи не збреше ще баба Явдоха? Схоче—збреше; що ты їй зробишь? Позываты не пидешъ. Обицянка—ричь не надійна, докы вона не въ рукахъ у тебе. . Та зъ якои-жъ речи и яка корысть Явдоси брехаты!... Закымъ думка: чи збреше, чи не збреше баба Явдоха,—морочыла Оверкови голову, мрії про стѣжку, сорочку, поясъ та про шапку и чоботы такъ и лизлы до його въ голову, въ вичи... Та й яки-жъ воны оти мрії пьянкувати! Оверкови ввыжається, що вся та бабына обицянка вже на йому! Шапка ёму на бакирь; червоный верхъ такъ и мае... Иде винъ на вечорныци... Чоботы на рыпахъ; дивчата очыма идять його, а винъ, взявшысь въ боки, стоять та тилькы усмихається... Нарешти — такъ йому захмелило въ голови, що винъ, повернувшысь до Явдохи, безъ сорома спытавъ їи:

— „Чи вы-жъ, дядыно, не збрешете?“

Явдоха не образылась; вона добре тямыла, що діється въ души наймытнаты, але й выду того не показала и спытала:

— „Про що се ты, Оверочку, кажешъ?“

— „Та про те-жъ, що вы казали“...

— „Не вгадаю!“

— „Бачте, вже й забулы! Отаки вы, дядыно! Наобицялы повну торбу, а теперь и назадъ“... Оверко трохи не заплакавъ.

— „Се ты про сорочку, про шапку, то що?“

— „Эге-жъ, эге!“ — зрадивъ Оверко: „такъ не збрешете?“

— „Що се ты, Оверочку! Зроду—вику никому и ни въ чому я не пробрехалася, а то-бъ тоби отсе! Крый Боже!“

— „А ну-те забожиться, що не збрешете?“

— „Отъ тоби хрестъ святой!“

— „Ну, добре!... Ньо! Галко! Чого стаешъ! Не про тебе ричъ! Ньо!... А колы-жъ вы, дядыно, те справыте?“

— „Кажу-жъ тоби, — заразъ якъ упораемось зъ Походенкомъ“...

— „Добре... Мы його упораемо“... Оверко гризно крутнувъ головою, а Явдоха йому:

— „Та отъ, колы хочъ, такъ и теперь ихатымемо черезъ Плыску, я тоби й справлю застяжку“...

— „Що зъ тѣи застяжкы, колы нема до неи сорочки. До чого я ии прыткну, хиба до отсіей дьогтянкы... Вже колы такъ, такъ поясъ справте“...

— „У Плысци добрыхъ поясивъ нема; а абы-якого я й сама не хочу! Мини самій буде соромно передъ

людьмы, що у мого наймыта та абы-яке поясча... Поясъ и шапку треба куповаты въ Ични“....

— „Ну, добре; нехай до Ични... Нью!... Берысь, Галонько, швыдче! Берысь!“...

* * *

Ныконъ Ивановычъ Гонкый сядивъ на прысьби пидъ своею хатою; на йому бувъ чорный „цинджакъ“; передъ нимъ стоявъ простый, билый, ничымъ не закрытый, невеличкый стиль; на столи лежала невеличка переплетена кныжка — „Уставъ Уголовнаго Судопроизводства“, знаты: Гонкый, начытавшысь тией кныжки, загрузъ своимъ мозкомъ въ розуминня тыхъ „истынь“ „Устава“ и шукавъ, яки зъ нихъ можна розтягаты, немовъ ту гутаперчу, и вертиты всимы сторонамы, „якъ кому Господь Богъ на душу положить“. „Истыны“ зъ „Устава“ не булы таки легеньки, що наче пушына плавалы поверхъ воды, не тонучы, куды витерь жене. Ни, „истыны“ булы звычайно, якъ и вси на свити карноправничи истыны, але Гонкый бувъ „адвокатъ“ ще вельмы молодой, зъ освітою элементарной школы. Винъ хочъ и „бувавъ въ бувальцяхъ“, бо тры roky видбувавъ службу вийськову, а про те кныжна мовя становыла йому часомъ таки „заковыкы“, передъ якими винъ тилькы оцыма дупавъ. Позаторикъ, выйшовшы зъ службы, винъ зъ пивроку „для практыкы“ пысарювавъ въ одного мийського адвоката и, хоча вывчывъ у його уси „порядкы дѣлопроизводства“ и самъ выйшовъ на ныву тией „брехачкы“, що носыть у насъ ймення „адвокатуры“, одначе за такый короткый часъ винъ не встыгъ, ганяючысь бильшь за все за „порядкамы“, зрозумиты правнычу кныжку мову такъ, щобъ

часомъ не спынятыся на „всестороннему“ розумінню тией чи иншой фразы. Тымъ то въ гулящу годуны Ныконъ уважно чытавъ, перечытувавъ и выучувавъ „Уставы“ судивныцтва та „кассационныя рѣшенія сената“.

Пидъихавшы до двору Гонкого, баба Явдоха казала Оверкови спынытыся проты брамы и питы въ двирь розпытаты, чи тутъ живе Гонкый и чи въ господи винь? Баба Явдоха сама—дякуваты Богови—на власни очи николы не бачыла Гонкого; люды порадылы до його. Тымъ то вона хочъ и бачыла черезъ тынь, що „щось“ сыдыть на прысьби, але не видала, чи те „щось“ самъ Гонкый, чи хто иншый.

Оверко, знявшы каблучку зъ брамы, видхылывъ и троxy и, просунувшы голову, мовывъ:

— „Добрый день вамъ зъ сымъ днемъ, що сѣгодні!“

Волохатый собака, що лежавъ била Гонкого пидъ столомъ, пидвивъ голову и гавкнувъ на браму. Оверко швыдче голову назадъ, каблучку на браму.

— „А чого тоби, хлопче?“ — озався Гонкый: „Иды, не бійся; собака не займе, иды!“

Оверко одначе не рушывъ и спытавъ черезъ браму:

— „Чи тутъ живе брехунецъ Гонкый?“

Гонкый суворо глянувъ на хлопця и сердытымъ голосомъ видповивъ:

— „Якого тоби въ биса брехунця треба? Брехундивъ тутъ нема; геть соби, шукай ихъ деінде!“

Баба Явдоха, почувшы таку розмову, не стямлася, почѣрвонила; повернула коняку голоблямы до тыну, злизла швыдче зъ воза и мовыла до Оверка.

— „Яка-жъ бо дурна въ тебе голова! Отъ дурна дытына! Ще до лыха доведе... Геть соби! Геть до воза, я вже сама... Сказано: пошлы дурного, а за имъ другого... Геть!“

Оверко насупывся, бо не тямывъ, за що Явдоха ганьбыть, и мовчки пишовъ до воза; а Явдоха, знявши зъ брамы каблучку и прочыняючи ии, такъ щобъ можна було пройты въ двиръ, стысла ливый кулакъ и тыхенько говорыла: „Помяны, Господы, царя Давыда и всю кротость його! Иду до тебе, рабъ Божый Ныконе, зъ дарныкомъ и зъ паскою, щобъ бувъ до мене ласкавъ“...

Гонкый сидивъ не пидводячысь и гордовыто дывывся на незнайому його молодыцю.

Скоро баба Явдоха, привитавшысь, сказала йому, що вона до його „за великымъ та страшнымъ диломъ“, Гонкый глянувъ на неи ласкавийше и прохавъ сидаты на прысьби.

— „Сады, Боже, все добре вамъ и въ хати, и въ комори, и на двори, и въ доми, и въ поли, и въ дорози, и въ суди и де вы не повернетесь!“

— „Спасыбигъ, спасыбигъ! Такъ отъ сидайте та й кажить, яке тамъ у васъ дило?“

— „Кажу-жъ вамъ: и велике и страшне; самъ батюшка отецъ Сыдиръ запрысягне“...

— „Попамъ не можна прысягаты: воны по іерейській совисти“...

— „Нехай и по іерейській совисти, а все-жъ скаже, що я була пры смерты; на волосыну видъ смерты; та святе прычастя и Маты Божа одвелы, не попустылы... Убывъ бувъ мене... Землю мою забравъ; жыта мини не давъ, та ще й убывъ... Люды мертвою мене внеслы въ хату“...

— „Та хто-жъ се такъ?“

— „Та ништо-жъ, якъ не оте байстрия Походенко! Може чулы про його? На всю околицю другого такого голинного душогуба нема“...

— „Що-жъ винъ вамъ?“

Баба Явдоха розповила свою прыгоду зъ Походенкомъ, а потимъ спытала:

— „Чи се-жъ можна такъ?“

— „Що й казаты!“ — видповивъ дипломатычно Гонкый: „Дило справди не абы яке .. За се його“...

— „Кажуть люды: за се його въ Сыбирь“... перебыла Явдоха

— „Въ Сыбирь—не въ Сыбирь, а въ острогъ закънуть!..“

Явдоха не всыдила на прысьби.

— „Що йому острогъ! Винъ тому раднйшый буде! Хату не найматы; топыла не купуваты; въ тепли та въ добри сыдиты, дурно исты-пыты, ничего не робыты! Се про його не кара, а ласка Божя! Ни, въ острогъ я не хочу! Я отсе була въ монастыри, говила, такъ тамъ чернычкы мене до васъ направины и казала, що можна такъ повесты, що тому байстрюковн и штанци спустяты... Такъ йому и треба по Божому... Отъ вы, Ныконе Ивановычу, и заступитесь за мене сыроту“...

— „Та я-жъ не видъ того... Се-жъ мый хлибъ, зъ того живу! Я раднйшый! Не хочете въ острогъ, — можна його и березовою кашою погодувати середъ села на майдани“...

— „Ото-то, ото воно саме, чого я й хочу!“ — Заторохтила Явдоха: „Нехай йому носа утрутъ, а то винъ... Хлосту йому! Пидъ ризкы його на майдани середъ села, щобъ уси бачылы... Такъ и отецъ Сыдиръ радыть“...

— „Се можна... Звистно, не я, а судъ“...

— „Се вже якъ вы знаете; мини абы не гаялы часу, щобъ швидче, щобъ винъ не встыгъ мого жыта перемолотыты, а нехай мини въ снопахъ верне; въ

клубю до мене привезе... Чи не можна такъ, щобъ на симъ тыждни“...

— „Яки вы швыдкы! Такъ не можна, на все свій часъ. Треба-жъ спершу усе якъ слидъ напысаты“...

— „Такъ и напышитъ; за тымъ же я до васъ и приехала!“

— „Якъ що сёгодня поєднаемось, я завтра й почну“...

— „Хиба довго намъ поеднатися... Я людина не багата, але ничого не пожалю; останню коривку збуду“...

Гонкый одначе носомъ чувъ, що Явдоха бреше и що поживытыся зъ нею можна.

— „Що-жъ вы дасте мини? Якъ на вашу думку?“ — спытавъ винъ.

— „Звистно; по спромози; я рада-бъ хочъ и тысячу, колы-бъ було зъ чого... Але-жъ достаткы мои таки мизерни, просто злыдни!“

— „Тысячу тутъ ни за що!“ — велькодушно говорывъ Ныконъ: а сотню треба... Дасте?“

— „Ой, де-жъ мини сотню взяты! Ни! И рада-бъ, та не спроможусь... Берить меншъ! Уважте и на мои лита и на мое вдовыне сырительство! Берить 25“.

Адвокатъ зневажно глянувъ и мовывъ:

— „Може знайдеться хто й за 25, та тилькы не я! Шукайте, — щасты Боже!“

— „Де тамъ мени и кого вже шукаты, колы на васъ сама Маты Божа устами святыхъ чернычокъ мени вказала! Згляньтесь на мое сырительство!“

Баба Явдоха пидперла долонею зажурене лице свое и сумно хытала злегенька головою. Гонкый мовчавъ.

— „Уважте, Ныконе Ивановичу, уважте; берить 25! Останни вамъ за мене Маты Божа сторыцею заплачтыть, такъ що вы й сами не помитыте того... Уважте; — дило не вельке“...

Гонкый ажъ пидскачывъ.

— „Якъ то не велике! Що вы кажете? И въ волость и до земського, а може ще й до прокурора, може и въ окружный судъ... И апелляция и касация... Все пышы. А я абы-якъ пысаты не вмю: у мене, колы вже пысаты, такъ такъ, щобъ ажъ искры сыпалыся!“

Зъ сымъ словомъ брехунецъ пиднявъ до горы стысненый кулакъ ливши и трусывъ имъ въ повитри, нибы ждучы, що зъ кулака у його такъ искры и посыплються на предыво баби Явдоси.

Почалы потроху мякшаты: баба Явдоха „накыдала“ по тры карбованци, а брехунецъ „скыдавъ“ по пять, ажъ покы не дійшлы до пятидесяты; на сѣму и поедналыся. Баба Явдоха выняла зза пазухы гаманецъ и хотила вже даваты Гонкому „задаточку“, ажъ ось наче вона згадала щось таке, що примусыло и спынытыся зъ „задаточкомъ“. Вона зашморгнула гаманецъ, засунула його зновъ за пазуху и спытала у Гонкого:

— „Такъ не острогъ, а певне ризкы йому будуть?“

— „Сказано: ризкы“...

— „Добренько! А скилькы-жъ йому ихъ высыплють?“

— „Се вже не видъ мене; якъ тамъ судъ скаже“.

— „Добренько! Такъ чи не липше-бъ мы зъ вами такъ поедналысь: скилькы йому ризокъ, стилькы я вамъ карбованцивъ? И на васъ и на мене-бъ такъ не обыдно було“.

— „Такъ не можна, бо бильшь якъ двадцять ризокъ йому ни въ якому рази не дадутъ“...

— „Двадцять! Тилькы двадцять? Я думала хочъ-бы зъ пивъ сотенькы“...

— „По закону бильшь не можна“.

— „Тилькы двадцять... Що-жъ йому двадцять! Все одно, що блоха вкусыть; воно посвербыть, а винъ

почухае“... Явдоха замыслылася, мовчала, тилькы пучкамы перебирала. Перегодомъ мовыла: „Выходьт за одну ризку бильше двоухъ карбованцивъ; дорого“...

— „А земля?“—перебывъ Гонкый.

— „Що тамъ тѣи земли; та я и черныцямъ вже лекговала“.

— „Ну, зновъ же и жыто“...

— „Жыто! Тилькы слава, що жыто! Копа й десять снопивъ. Я його Кулынци подарую. Треба-бъ, треба, Ныконе Ивановичу, скинуты хочъ десяточку! Нехай буде сорокъ“ ..

Гонкый мовчки покрутивъ головою.

— „Нехай и такъ!“—мовыла Явдоха и зновъ достала гаманецъ. Вынявши звидтиль десять карбованцивъ, вона спытала: „А якъ-же його порсыкатымутъ, прылюдно?“

— „Вже не якъ“...

— „То-то! Нехай вже и двадцять, абы прылюдно; абы вси люды знали и бачылы“...

Зъєдналыся и попрощалыся.

* * *

Мынувъ тыждень. По селу покотылася звистка, що баба Явдоха позывае Походенка, що завтра Походенка потягнуть до волосты на судъ, а Явдоха повенъ визъ свидкивъ: и Орлюка, и Оверка, й Кулынку и ще тамъ когось...

У вечери другого дня Походенко сыдивъ у себе пидъ повиткою, немовъ зъ воды выкрученый. Биля його сыдило килька парубкивъ — товаришивъ його и мижъ ными Гылястый и Прокипъ Перехватъ. Обыдва останни, найпаче Гылястый, бадьорылы Походенка.

— „Не сумуй дурно, парубче!“—говоривъ Гылястый: „Се ще не судь! Якый се судь у волости! Знайдемо судь иншый! Вона повезла своихъ свидкивъ, пидкупыла ихъ, а твоихъ никого не було .. Мы за тебе вси станемо и заприсягнемо, що ты ии не бывъ и не займавъ... Побачымо, що скаже земський... Ты до земського наймы и видъ себе брехунця!“...

— „За якого я биса його найму!“—глухо озвався Походенко: „Звистно, колы-бъ и у мене стоявъ брехунецъ, то воно-бъ не такъ выйшло... Багатому, сказано, чортъ дитей колыше“...

— „Позычь де!“—радивъ Перехвать.

— „Хиба у тебе?“

— „У мене нема“...

— „Та земський и безъ брехунця тебе выведе“...—бадьоривъ Гылястый: „Не журысь; выправдыть“.

— „А якъ ни?“ — журливо и трохы не плачучы спытавъ Походенко.

— „Ну, тоди дали“...

— „Куды дали?“

— „Треба розпытатыся у людей; языкъ до Кыива доводить“...

— „А колы и „дали“ те-жъ саме,—тоди що?“

— „Тоди? Тоди звистно, що“...

— „Эге... Що? Скидыай штаны, та й годи!“ — Походенко ажъ зубамы заскреготивъ.

— „Де жъ такы се выдано! Ни, ни, ни во викъ сѣго не буде... Мы вси заприсягнемо, що ты ии не бывъ!“

— „Не кажы такъ, Мыколо!“—озвався Перехвать: „Якъ-же мы заприсягнемо, колы тоди саме насъ и въ сели не було; я копы возывъ, а ты бувъ десь инде, въ Ичню ходывъ, чи що“...

— „Ходывъ и вернувся“...

Нихто зъ Гылястымъ не змагався.

Перехвать кыдавъ очыма по стриси, а Походенко, насупывшы бровы, смоктавъ цыгарку та несамовыто сплѣвувавъ. Гылястый трохы згодя мовывъ:

— „Журбою тутъ ничего не вдіешъ; та й журытыся справди ничего. Ніяково воно, — се правда; але веды лынїю до самого краю... Якосъ воно буде... Дастъ Бигъ, переживемо“...

— „А вже-жъ! Зъ двадцяты ризокъ не вмирають!“—озвався Евменъ Телычка.

Походенко мовчавъ, тилькы зубамы скреготивъ; а Перехвать мовывъ:

— „Хиба тутъ дило въ тому: чи двадцять, чи десять, чи одинъ разъ? Неслава, отъ що! На все село неслава!“

— „Ни! Сѣго не буде!“—гукнувъ несамовыто Походенко: „Швядче повишуся, втоплюся... волость спалю... Квочку задушу... Въ каторгу, на шыбѣныцю пиду, а пидъ ризкы не ляжу... Чуєте, хлопци! Не ляжу!“—Винъ выхопывъ зъ ярма занизокъ и шпурнувъ його на витерьъ. „Не ляжу... Я соби рады дійду“...

*
*
*

Мынула зима.

У Походенка одибралы и жыто и землю и виддалы баби Явдоси. Свидкивъ и Явдоха и Походенко становылы багацько; та не въ одно воны свидчылы. Явдошныи свидкы, люды старого вику, въ одно твердылы: „Скилькы й зазнаемо, такъ той пидметъ у Явдохы зъ батька, зъ дида предкивъськый“. Телычка, Гылястый, Перехвать и инши заприсягали, що „чулы

видъ когось, — а не скажемо, видъ кого саме, — що та земля обчеська, а зъ якои речі орудувавъ нею шинкаръ, а потимъ и Походенко, того не видаемо“...

Про ризки якось вже й забулы: „то тилькы лякалы ризкамы, а воно такъ и прысохне оте вйе. Звистно, колы-бъ воно було справди вбыло Квочку, тоди-бъ безъ ризокъ не обйшлось-бы“. Про ризки намотувалы тилькы Оверко та Кулынка, та й то колы-не-колы; хйба тоди згадувалы про ныхъ, якъ стричалы де-небудь Походенка. За те у Походенка ризкы мабутъ зъ головы не выходылы. Писля прысуду волостного суду винъ збувся Солового, нанявъ „брехунця“ и „повивъ лыню“ дали; водывъ своихъ свидкивъ до земського; водывъ и до миста, та ничого не помогло: „ризокъ не видвернули“. Брехунецъ подавъ касацію; отамъ десь вь тй „касаціи ризкы и пропалы“, — говорылы товаришы Походенкови, заспокоючы його. Але самъ винъ мабутъ не вельмы уповавъ на брехунцеву касацію; мабутъ черезъ те, що Явдошынъ брехунецъ Гонкый комуь и десь хвалывся, що „хочъ умру, а положу Походенка пидъ ризкы“. Тымъ то выдно Походенко и почавъ лагодытыся, щобъ на весни „чысто спродатыся, та колы, не дай Маты Божа, тее.... такъ ноги на плечи та свить за очыма, хочъ на Кубань, хочъ на Амуръ, хочъ на край свита; а вь своему сели писля хлосты жыты не можна; дивчата очи высміють“.

Старйиши люды помитылы, що Походенко не той ставъ: якось помякшавъ, до старыхъ людей не такою комезою. Навить отецъ Сыдиръ спостеригъ, що Походенко „прилѣпился къ Богу“: то було хйба на яке вельке свято навидаецься до церкви, а отсе стало такъ, що не було ни свята, ни недили, щобъ його не було

въ церкви, та все на вколишкахъ передъ образами такъ молыться!

* * *

На третій день велькодныхъ святъ баба Явдоха своимъ звычайемъ по обиди сыдыть бия брамы пидъ вербою, дзѣбае гарбузове насиння, то въ думкахъ перебирае соби людей, хто повзъ неи чи йде, чи иде.

Ось зъ двору ии выйшла Кулынка зъ Оверкомъ.

— „Пустить, дядыно, на гаивку!“ — пытае Оверко.

— „Идить, диточки, идить; на те Богъ и свято давъ... А свое-жъ попоралы?“

— „У мене все, якъ слидъ!“ — каже Оверко: „Худоби позаносывъ, понапувавъ; клуня и возивня на замку“.

— „И за мною нема ничего: посуду всю перемыла, на мысnyку уся; гуска зъ гусынятамы на зад-вирку пасуться; а бильше-жъ що? Усе“...

— „То йдить, идить зъ Богомъ; та не пизниться; сонечко за вербы, а вы до двору“.

— „А вже-жъ, — наче не знаемо!“

Пишлы.

Кулынка не йде, а плыве та скыдае очыма на свою плахту то зъ сѣго, то зъ того боку. Та чи не плахта-жъ! Наче зъ самой Ахтырки! Вже такъ, що плахта! А хустка на голови! А намыста повна шыя, наче въ дочки якого доброго хазяина! Правда: намыстечко те вельмы дешево, може його всѣго на сорокывку; за те багацько його! А Оверко! Йде, зъ боку на бикъ перехыляється, наче качуръ той. Поясъ червоный; шапка зъ решетыливськихъ смушкывъ; червона стричка такъ и сѣе.

Баба Явдоха дывытыся у сльдъ ихъ, весело усмихається и думае соби: „Отъ якъ ходять мои наймыты! Хто не знае, зъ роду-вику не подумае, що воны наймыты, а не хазяйськи диты; та й хазяйськыхъ дитей не багато такъ одягненихъ, якъ мои наймыты! Эге, баба Явдоха вміе дякуваты; хто до неї щырымъ серцемъ, тому вона зъ души выйме та подилытыся останнимъ. . Гарна плахта на Кулынці: онъ якъ проты сонця ажъ горыть! Ну и гроши-жъ не абы-яки за неї! Тры карбованци зъ четвертакомъ!... И Оверко ставъ мини не дешево; за сами чоботы дала два зъ половиною, та шапка, та поясъ, стричка, сорочка. . За шість карбованцивъ перескочыло; а що то воно зъ усёго сёго буде? Не чутно щось ничого; може правду люды кажуть, що такъ и прысохне! Але-жъ Гонкый божытыся, клянетыся, що воно не пропаде, що воно вь воду не кануло, тилькы загалялось... Та хйба Гонкому дорого и брехаты? Онъ у вербну недилю якъ почавъ слезезоваты; такъ и такъ; „Велыкдень иде, а у мене и борошна на паску ни за що купыты, Сяка-така Явдохо Максимивно! поратуйте, виддайте останни!“ Якъ разъ на таку напавъ! Така-бъ то Явдоха Максимивна була дурна, щобъ взяла тай послухала... Ни, „договоръ паче грошей:“ умовылыся половиною заразъ писля суду, а другу половиною саме передъ ризкамы. Половину взявъ, и жды другої; прыйдуть ризкы, визьмешъ и другу половиною; за мною не пропаде; у мене е зъ чого взыты! А отъ, колы,—не дай Боже,—справди ризкы не выйдуть, а я гроши оддамъ; тоди що? Тоби байдуже; брехатымешъ, якъ и брехавъ, а мое пропало“...

Баба Явдоха задумалася; на твари у неї мыгнула сутинь якоїсь тревогы, чи може непевности тилькы. . Ажъ ось заторохтылы на гребли по мистку колеса и

за вербъ показала таранковата коняка Гонкого. За килька хвылынъ Гонкый сыдивъ на покути въ Явдошынй свитлычци и вычитувавъ баби: „По указу Его Императорскаго Величества NN губернскаго присутствіе слушали кассационную жалобу крестьянина Походенка на приговоръ N суда о наказаніи его 20 ударами розогъ за нанесеніе побоевъ и оскорбленіе дѣйствіемъ вдовы“... Фершалка уся стала увагою; вона слухала усима своими нервами; та на жалъ мало тямыла и розумила. Гонкый читавъ монотонно, не пидводячы, не поныжаючы голосу, читавъ довго, докы то вычитавъ цилыхъ два аркуши не вельмы буйного писання; а Явдоха все слухала та мало розумила. Нарешти Гонкый дуже голосно, твердо и зъ протягомъ прочытавъ: „Приказали: кассационную жалобу Походенка оставить безъ уваженія“... „Отъ воно якъ!“—додавъ Гонкый: „якъ я казавъ, такъ и сталося!“

— „Значыть по нашому?“ спытала Явдоха.

— „А вже-жъ по нашому“.

— „Бытымуть?“

— „Хиба не чулы: „Наказать розгами, давъ двадцать ударовъ“.

— „А не переминыть-же часомъ?“

Переминыть... кажете? Ба! Ни вже, годи! Нихто въ свити, опричь самого царя та васъ, не може переминыты теперъ прысуду!“—гордовыто видповивъ Гонкый.

Баба Явдоха стала передъ образами, трычи перекрестылася, вдарыла тры поклоны до земли и промовыла: „Дякую тобі, Царыця Преплагая, заступнице усердная и тобі, Иване Воине, и вамъ, уси святи! А вамъ, добродію, пошлы Боже вику довгого, здоровья доброго та талану и въ доми, и въ поли, и въ дорози и скризь, де не повернетесь“...

Гонкый весело усмихався, а Явдохына тварь ажъ саяла.

— „А колы-жъ його хрестытымуть?“ — спытала Явдоха.

— „Певно на тимъ тыждни: бо се мини зъ губернии подалы копію, а до волосты, звистно, не такъ швыдко дійде... Ну, а скоро прыйде, старшына не гаятьметься; заразъ його у волость та пидъ повитку...“

— „У волость, кажете?“ — здывовано спытала Явдоха: „Значыть не въ нашому сели? А вы-жъ казалы: у насъ, на майдани, прылюдно, передъ усимъ селомъ?“

— „Я раднійшый-бы; такъ на се вже не моя воля. Може колы бъ старшыни що перекрынули, то може-бъ винъ и не въ волости, а тутъ його „похрестывъ“; але-жъ не на майдани, а пидъ повиткою“.

— „Бидно-жъ моя головонько!“ — вболивала Явдоха: „А я була певна, що на майдани, передъ монополією“.

— „Сёго не можна“...

— „А вы-жъ казалы?“

— „Тоди було можна; а теперь отсе тилькы що выдано такый новый законъ, щобъ не на майдани справлялы сикучи, а пидъ повиткою“... — збрехавъ Гонкый: „Та хйба про васъ не все одно?“

— „Геть-то ни! Пидъ повиткою хто тамъ бачытyme! А то на майдани! Соромъ не однаковый“...

— „Звистно; та щожъ вдіете, колы законъ“...

— „Може ще скажуть и по штанахъ?“

— „Ни! По закону треба безъ штанивъ; штаны не выновати, — за-що жъ ихъ быты?“

Явдоха задумалась и мовчала.

За килька день уже усе село гомонило, що Квочка выграла справу и що Походенка „катуватымуть на майдани“.

— „Колы-бъ тилькы запевне довидатись, колы саме його катуватумуть!“ — говорывъ Оверко Кулынци.

— „А тоби що?“—спытала його Кулынка.

— „Якъ-то що! Я зъ роду-вику не бачывъ, якъ катують; цикаво подывытыся! А тоби хйба не цикаво?“

— „Цикаво, але-жъ страшно и гыдко!“

— „Що-жъ тамъ страшного? Не тебѣ-жъ бытымуть!“

Кулынка глянула на своего розмовныка великымы очыма, перекрестылася и мовыла:

— „Цуръ тоби, Оверку! Що ты верзешъ? Схаме-нысь! Зъ роду-вику ничыя рука на мини не була. Не доведы мене Маты Божа до такого сорому огыдлы-вого!“

— „Звистно, соромъ великый; такъ-же не тоби, не мини, не тому, хто дывытыся, а тому, кого пери-щать!“

— „А тоби й байдуже? Не соромно на голе тило дывытыся?“

— „Ще що выгадай! Хйба що дня не дывымось на голи руки и ноги!“

— „Ну, то ноги инша ричъ, а то... тѣфу, гыдко й подуматы!.. Ни, ни! Зъ роду-вику не пиду!“

— „А я пиду! Цикаво, якъ тамъ воно буде? Чи самъ Походенко лежатыме, чи його держатымуть, чи попрывязують йому руки й ноги до якои колоды, чи що? Цикаво, чи крычатыме винъ, чи ни?“

— „Хочъ и цикаво, а не пиду; мини соромно; не пиду и зъ двору въ той день не выйду!“

— „А наши хлопци кажуть,—уси пидуть. И Ок-сана, и Оленка и Федоська казалы: пидемо, абы зналы тилькы колы!“

— „Нехай соби йдуть, безсоромицьки души; а я не пиду,—и соромъ и грихъ!“

— „Гриха тутъ ніякого нема!“

— „Дурный ты, Оверку! Отъ-ще! Подумай, голово: тымы самымы очыма, що дывышся ты на сонечко ясне, на святи образы, на добрыхъ людей, ты дывы-тымешся... на що? Подумай! Тьфу!“

— „Дурна, такъ и плюешъ! Хиба моимъ очамъ зъ того що станеться!“

— „А корысть тоби яка зъ того?“

— „Цикаво!“

— „Тьфу! Тьфу! Скысны ты зъ своимъ Походенкомъ! Мини часъ проты череды йты!“

Кулынка пишла.

А Походенко, скоро дійшла чутка и до його про сподивани ризкы, никуды зъ двору и не выходывъ; ништо його не провидувавъ. Вештався винъ самотою, немовъ зъ воды вытягнений, перебиравъ думкамы и не тямывъ, що початы, що чыныты, зъ кымъ порадытыся. Утикты хиба? — прыходыла йому думка;— такъ куды-жъ його втикты безъ пачпорту? Десь злапають, скажуть: волоцюга, та въ острогъ. Зъ одного лыха вскочышъ въ друге... Ще колы-бъ бувъ встыгъ спродатыся! Нема рады, хочъ ляжъ та й плачь... Прямо що такъ: лягай, нехай бьютъ, а ты, сціпывшы зубы, мовчы. Боляче; та переболыть, заживе. А отъ соромъ, соромъ якый! Хочъ головою объ стину!“

Походенко снопомъ упавъ на прысьбу, голова упала йому на груди, думкы застрякы. Походенко зовсимъ не той ставъ: колышня энергія, бадёрность, певнисть якось зовсимъ вылетылы зъ його; винъ чувъ себе одынокымъ, прыгнобленимъ, прычавленимъ. Колышни думкы про помсту хочъ и буялы, але жадного слиду не лышала, литаючы поверхъ головы, наче той литошній витеръ поверхъ дерева.

Довго сидивъ Походенко, а колы пидвився, почувъ, що у його и ноги и руки якись кволи, наче не його. Винъ подывывся навкругу. Стемнило вже; никого на вулицы не выдко. Винъ выломывъ зъ плоту килокъ и обпыраючысь на його, поплентався вповоджъ вулицы попидъ тынню.

* * *

Дидъ Евменъ Передерій стоявъ въ своему двори, схылившысь на браму, и обпершысь на воритныцю, дывывся на зоряне небо та миркувавъ: „якъ то премудро все на свити Божому создано“.

— „Добрый вечеръ вамъ, диду Евмене!“—озався чоловикъ, що пидйшовъ до брамы.

— „Добрый вечеръ и тоби, чоловиче! А хто ты такой будешъ?—спытавъ дидъ: „По голосу не пизнаю, а твари твоеи добре не бачу; очи стари, гараздъ не добачають!“

— „Се я, Походенко“...

— „Походенко? Що-жъ у тебе въ гортани щось недобре? Чи чогось у тебе голосъ такой сыпкый, та такъ тремтыть?“

— „Не зъ добра, диду! Певне чулы про мое лыхо“

— „Атъ, люде блягузкають; та я, признатыся, не вельмы прыслухаюся... Що-жъ ты перебувъ вже те лыхо, чи ще“?...

— „Ни ще!... Поратуйте, дидусю!“ — Походенко кынувся цилуваты дида въ руку.

Дидъ руку видъ воритныци та за спыну.

— „Не треба сѣго, парубче! Не годыться; я не пипъ... Чымъ-же тебе ратуваты? Нехай тебе Бигъ ратѹе; а зъ мене,—який вже поратунокъ! Кажы, почую; колы спроможенъ, такъ не видъ того“....

— „Бачте, дидусю, колысь вторикъ на громади я вамъ“...

— „Дурня загнувъ... Ха, ха! Що-жъ! Молоде! зелене! Я на тебе за те не ремствовавъ, жалю не мавъ; никому було тебе доброю стежкою весты. Колы-бъ у тебе батькы булы... Та не згадуймо про се... Кажы, якого тоби поратунку треба“...

— „Я тоди, диду, не по своїй воли... Пидъюдлы мене на васъ“...

— „Та Кажу тоби, годи про се! Хиба не бачышь: ничъ на двори, часъ спаты; Кажы швыдше дило“...

— „Клята ота Квочка, бодай їй“...

— „Не лайся, сынку, не лайся! И грихъ и соромъ! — зновъ перебувъ дидъ Походенкови: „Кажы дило“.

— „Выпозывала на мене хлосту“...

— „Чувъ, чувъ... Погане дило, паскудне... Ну, такъ що?“

— „Я того сорому не знесу“...

Нервы Походенкови дали не выдержалы, винъ почавъ рыдаты.

— „Та що се ты, парубче, выгадавъ хлыпаты! Отъ николы не гадавъ соби, що зъ тебе така тонко-слизка! Годи; покынь слёзы дивчатамъ та иды въ двиръ, щобъ часомъ хто не почувъ, не побачывъ... На все село буде смиху“...

Колы Походенко ввійшовъ въ двиръ, Передерій зачынывъ за нымъ браму, накынувъ каблучку и мовывъ до Походенка:

— „Ходимъ пидъ комору, тамъ на кганку ништо тебе не чутыме... Та годи, Кажу, землю кропыты; на те у Бога дощъ е. Ну, сидай отуть тай Кажы до дила!“

— „Купить, диду, мою мызерію“... — мовывъ Походенко.

— „Яку твою мызерію?“—спытався трохы здыванный Евменъ: „та й який зъ мене купецъ?“

— „Усю купуйте... усе мое хазайство... За щѡ купить, то купить...“

— „А самъ-жѣ ты якъ? Щось ты непевне выгадавъ!“

— „Ни, диду, певне!.. Купить, поратуйте! Вже колы не вы, такъ и ниhto бильшь не заратуе мене... Писля хлосты мини тутъ не жыты...“

— „Та воно справди ніяково... Тутъ и Сиркови очи згорять: бытый парубокъ! Такъ що-жъ ты гадаешъ? Видкупытыся, чи що?“

— „Ни! Видкупытыся не можна, кажуть; та й не хочу я. А колы продамъ усе, такъ писля...“—Походенко не выговорывъ, писля чого; языкъ йому руба ставъ. Помовчавшы трошкы, винъ додавъ: „Заразъ потягну свить за очыма, чи въ Таврію, чи на Кубань, щобъ ниhto не знавъ, не видавъ, и де я... Поратуйте, дидусю! На васъ уся моя надія...“

Евменъ мовчавъ; знаты було, що въ голови винъ щось миркуе.

— „Ледви, сынку, чи буде що зъ сѣго!“—мовывъ якось журливо дидъ: „Ніяково въ такимъ рази купуваты: людына въ биди, а ты у неи купуешъ; вона зъ опалу продае, а ты корыстуешся. Ніяково... не по хрыстыянськы; тай грошей у мене катъ-ма...“

— „Я вамъ на виру продамъ“...

— „Ни, и на виру не хочу; ніяково, не лычыть“...

Походенко почувъ, що ноги йому ще бильшь холонуть.

— „Значыть, диду, якъ? Що-жь дѣяты? Чи пидъ ризкы лягаты, чи на брами у Квочки... соби налыгачъ на шыю... а ій передъ тымъ вихоть зъ жаромъ пидъ стриху?“

— „Одверны тебе Маты Божа видъ такои нелюдськой думкы... Перехрестысь, та молысь Богу“...

— „Не поможе! Видъ мене и Богъ мабутъ видступывся вже! Самъ выненъ,—дурный бувъ, дурныхъ слухавъ! Теперъ покутуй!“

Дидъ мовчавъ, схылившы голову, та водывъ ципкомъ по земли.

— „Такъ нема, диду, рады? — нимо спытавъ Походенко.

— „Воно и е, и нема... Колы-жь та гаспыдська сикуюця выйде?“...

— „Вись іи знае; може й завтра!“

— „Швыдко!“—промовывъ дидъ и зновъ замовкъ и замыслывся, потыраючи долонею свое шыроке лысе чоло.

Заспывалы перши пивни. Евменъ немовъ зо сну прокынувся и мовывъ:

— „Колы хочъ, послухай моеи старои рады“.

— „Кажить, диду,—спасыбигъ вамъ! Послухаюсь“.

— „Хуторець мій знаешъ?“

— „Знаю!“

— „Учора туды поихавъ сынъ ораты; докы не обсеється, тамъ буде... Отъ ты заразь видъ мене и шмыгай туды тай помагай сынови. Значыть, я тебе нанявъ-бы то... Нихто не знатыме, де тебе шукаты... Сыды на хутори, ажъ докы не подамъ я звисткы; а мы тутъ зъ сусидою твоимъ, дидомъ Васылемъ, розкы-немо головою. Тоди на готове прыйдешъ“...

Походенко не тямывъ и не спроможенъ бувъ вгадаты, що саме прымиркувавъ дидъ Евменъ и розпачливо мовывъ:

— „Видъ ризокъ, диду, и въ печи не сховаешся! Вже колы ихъ прысужено, такъ и доведеться або прыняты, або руки на себе наложыты!“

— „Молись Богу, а чортову думку про душоубство покынь... Тамъ побачымо! А теперь—не гай часу; колы справди мулыть, такъ закымъ почне дниты, ты й достанешся на хутирь... А тамъ якось воно буде... Може й кунецъ знайдеться... Здайся на Бога“...

Трохы заспокоеный и утыхомыренный Походенко подякувавъ и попрощався...

* *
*

За день писля сѣго Явдоха сыдила ранкомъ бияя столу и чаювала. Повзъ викно пробигъ Оверко. Явдоха постукала на його въ шыбку и кывнула пучкою, щобъ прыйшовъ до хаты.

— „Куды се ты такъ дерешъ?“

— „Треба! Онъ городамы пишовъ Гылястый, такъ я навздогинъ його. Се винъ певне бувъ у Походенка, такъ цикаво спытаты, колы Походенко справлятыме „хрестыны“...“

Явдоха всмихнулася и мовыла:

— „Ну, бигай соби зъ Богомъ, бигай та, що почувешъ, и мини скажешъ“.

— „Добре; а колы ничего не почую, такъ я пиду до хлопцивъ; можна?“

— „Та не що вже зъ тобою робыты; иди!“

— „А що?“ — каже баба Явдоха соби на думци, колы Оверко пишовъ: „А що, Походенку? Допрын-

дывся! Усе село й стари й мали тильки й розмовы, що колы його „хрестытымуть?“ А що! „Квочка!“ Эге! Отъ вона тоби „хрестыны“ й выквотала! Отъ и знатимешъ мене! Та й чи одынъ-же ты! Теперь уся твоя наволочъ озыратыметься на бабу Явдоху.. Ризка — не свій братъ; покуштуешъ разъ — вдруге не схочешъ; боятымешся... А де страхъ, тамъ и Богъ. Онъ и отецъ Сыдиръ. похваляе мене, що не попустыла свого... Каже, що й винъ невидминно заведе въ школи ризкы; а то страху зовсимъ нема; дитвора чысто розпущена... Эге!... Якъ-то ты, Походенку, пидъ ризкамы лежатымешъ! Утерла тоби носа Явдоха! Э! Я не такывська! Я! "...

На симъ слѣви Явдошыну думку перебывъ собака; гавкнувши зненацька, винъ прожогомъ кынувся до брамы. Явдоха зырнула въ викно й мовыла: „Отъ тоби й на! Дидъ Евмень зъ дидомъ Васылемъ идуть, а провесты ихъ никому; треба самій... Чого-жъ бы то се воны до мене? Мабуть за позыкою; вже-жъ бильшь ничего“...

Выйшовшы зъ хаты, Явдоха взяла бия рундука коромысель, щобъ прогнаты собаку, и пишла на зустрічь дидивъ, говорячы до ныхъ:

— Идить, идить; не бійтеся; винъ не порве, винъ тильки гавкае, а не кыдається! Цыть ты! цыть, Мурчыкъ! Пишовъ соби геть!“

Мурчыкъ замовкъ, подывився у слидъ дидивъ и мовчки поплентався на солому пидъ комору.

— „Магай Бигъ тоби, Явдохо, въ хату!“ — мовылы диды, ввійшовшы въ хату.

— „Сидайте-жъ! Сидайте отуть на покути, мои дороги гости! Сидайте! Я рада невымовно! Сказано: гистъ въ хату, Богъ въ хату! Сидайте! Та чи не прызволыте чайку?“ — дрибненько слезезувала баба Явдоха.

— „Дякуемо; мы до чаю не звиклы!“

— „Такъ по чарочци животковой... Ось я заразь!“

— „Не клопочысь, Явдохо; не треба“...

— „Якъ такы не треба? Такъ калганивочки“...

— „Не треба!“

— „Отсе, яки-жь бо вы! Такъ чымъ-же мени частуваты дорогыхъ гостей?—метушылася Квочка.

— „Добрымъ словомъ та ласковымъ привитомъ... Мы, признатыся, до тебе не гостюваты прыйшлы, а по дилу“...

— „По дилу?“—спытала Явдоха, а сама подумала: „Се я й безъ васъ тямлю“,—и голосно додала; „Такъ що-жь, що по дилу! Чарочка калганивки дилу не пошкодыть, а ще прыспорыть!“

— „Не треба!“—видповивъ строгымъ, холоднымъ голосомъ дидъ Передерій; „Дило наше ось яке: велыкого бешкету накойила ты, Явдохо, на все село!“

Явдоха здывованымы очыма кынула на дида и мовыла :

— „Бешкету?... Я?... На циле село?... Хочъ зарижте, ничего не тямлю... Хиба-жь я зъ такыхъ?...

— „Чи зъ такыхъ, чи не зъ такыхъ, — то дило не наше!“

— „Та про який-же вы бешкетъ! — пыталася Явдоха, стоячы передъ дидамы, згорнувшы руки на груди.

— „Ще й пытаешся, нобы й не тямышь!“

— „Отъ вамъ хрестъ святой, —не тямлю! — Явдоха перехрестылася.

Евменъ суворо глянувъ на неи.

— „Не брешы, Явдохо! Про що саме усе село наше гомонить, якъ не про тебе?“

— „Про мене?“ — дывувалася Квочка: „Чымъ-же я такъ прогришыла? Ни сномъ, ни духомъ ничего не дѣяла?“

— „А Походенко? А хлоста?“

— „Отъ вы про що? Такъ що-жъ тутъ я?“...

— „А якый ворогъ позывавъ, якъ не ты?“ — не-здержливо озвався дидъ Васыль.

— „Судъ прысудывъ по закону! Вже-жъ и мини не можна було не позываты: землю мою забравъ бувъ, жыта мини не давъ, ще й мене убывъ бувъ“.

— „Колы-бъ убывъ, то-бъ ты отутъ не сыдила, а въ земли тлила; а то—убывъ, а ты й доси жыва. И жывы соби на здорovia хочъ ще два вики, тилькы жывы по божому, по людськи. Походенко — слова нема — зайшовъ бувъ въ голову; але-жъ землю тоби вернулы, жыто одибралы—чого-жъ тоби ще?“

— „А за те, що убывъ бувъ мене? Отъ за се йому й хлоста!“

— „Хлоста—дило паскудне, соромицьке!“ — говорывъ дидъ Евменъ.

— „А вже-жъ не смачне!“ — перебыла всмихаючысь Явдоха.

— „А ты іи коштувала?“

Явдоха перехрестылася мовчки и сплюнула.

— „Отъ зновъ брешешъ, бабо! Хиба забула? Я колысь прыхожу до васъ; кажуть: вы зъ чоловикомъ въ клуни. Я туды; бачу: ты по току бигаешъ зъ завязаною на голови сорочкою, а чоловикъ тебе хвыськае по стегнахъ ризкамы... Було? Кажы: може я брешу?“ — допытувався дидъ Евменъ.

Явдоха почервонила и ледви чуты промовыла.

— „Мижъ чоловикомъ и жинкою чого не буае;

людямъ до того зась! Тутъ одинъ Господь Богъ тилькы и свидокъ и судья; — бильшъ никто!“

Явдоха пиднесла хустку до очей и зитхнула, а потимъ нобы скрызъ слёвы промовыла:

— „До чого се вы, диду Евмене, ричъ ведете та мини тугы, сорому й жалю кривавого завдаете?“

— „До того, що и мы, стари, и вси добри люды не хочемо, щобъ ты наше село вводыла въ неславу та соромъ на його клала!“

— „Я, дидусю? Колы се? Крый мене, Боже!“ — перебыла Явдоха: Та спытайте хочъ у отця Сыдора, чи въ кого хочте, чи скаже хто про мене може слово, щобъ я колы въ кымъ хочъ“...

— „Я не про те; то жиноче дило... Хоча люды децо про дивера и верзуть; та то пусте. Я про Походенкову хлосту... Видъ колы я й на свити жыву, не визнаю, щобъ кого зъ нашихъ людей прынародно ризкамы плазували. И за панивъ сёго не було; а ты, бачъ, що выгадала!“

Квочка пидбадёрылась трохы и мовыла:

— „Се-жь, диду, не моя воля! Не я його судыла; судылы суды, присудылы по закону“.

— „Присудылы, — се мы знаемо; та мы того не хочемо!“

— „Не моя, дидусю, воля! Що судъ присудывъ, те святе. Одинъ царь тилькы зможе переминыты прысудъ; вдавайтесь до його“.

— „До царя далеко и клопотно; а мы надумалы соби, що й безъ царя можна не соромыты села. Такъ отсе мы до тебе, щобъ ты заразъ пидпысалась, що прощаешъ Походенкови и не хочешъ, щобъ його плазували. Що ты на се?“

У Квочки вся тварь вытяглася. Якъ-же отсе такъ:

вона стилькы клопоталася, стилькы платыла, стилькы панькалася зъ Гонкымъ; а теперь усе-бъ то те пустыты въ нивецъ? Трудна ричъ; але видала Явдоха и те, що колы дидъ Евменъ за що береться, такъ береться цупко и до краю доведе. Одначе-жъ тутъ треба Явдоси постояты за себе; а то тоди люды їй очи высміють“.

— „Не моя воля теперь, дидусю!“ — мовыла Явдоха, трохы подумавшы: „У мене душа добра, я його давно простыла; а надъ ризкамы не моя воля... Судъ...“

— „Судъ! Гм! Знаемо!“ — суворо говорывъ Евменъ: „Простыла, кажешъ; а за що-жъ ты Гонкому гроши платыла?“

Явдоха мовчала, а дидъ говорывъ дали: „Знаемо, знаемо, хто й за що купывъ Кулынци плахту, хто справывъ Оверкови и чоботы и шапку и ще тамъ де що. Се все мы знаемо и, колы вже на те пиде, такъ и доведемо... Що, Явдохо?“

Явдоха мовчала; тварь їи почала полотниты.

— „Розкынь ты, молодыце, своєю головою; а вона у тебе не повстяна: яка тоби корысть зъ того, що Походенка выбьютъ ризкамы? Ніякои; а на цилый вить соромъ“...

— „Заробывъ на те! Хиба мени не соромъ бувъ, якъ винъ мене середъ вулыци нивечывъ!“ — мовыла Явдоха, але вже несмиливо, тужливо, навить неначе трохы полохливо: „Ой диду, дидусю! Колы-бъ вы тямылы, що я зъ Походенковыхъ рукъ перетерпила! Маты Божа!... Вона мене выратувала, а колы-бъ не вона!... Що-жъ я йому зробыла? За мое жыто та мене-жъ и быто!... Я никому ничего, а на мене вси! И вы, диду!“ — Явдоха почала голосыты и, голосачы, примовляла: „Я въ биди помогала, а мени никто! Никто не заступывся за мене; сама выпозывала. Ни-

кто не помигъ, а теперь, бачъ!... За розбышаку, за Походенка уси! Ще й до дивера неповинного догледылись; и Кулынку... и Оверка! Матинко моя! Заступнице усердная"... — Явдоха заголосыла такъ, що у дидивъ ажъ въ ухахъ залящало.

— „Годи по дурному голосыты!“ — озався дидъ Васыль: „Голосиннямъ не поможышь, а парубка жаль“.

— „А мене й ни? Боже! Боже! Отъ вже правду сказано: на похыле дерево вси козы скачуть... Ой, ой!“

— „Вгамуйся, Явдоха! Не голоса, а дило слухай! Ну, выбють Походенка: побольтъ йому, посвербыть и зажыве. Такъ-же соромъ, на всихъ соромъ... Отъ що! А черезъ кого? Просты, Господы! Не треба, Явдохо, ризокъ. Чуешъ? — промовывъ зъ прытыскомъ дидъ Евмень.

— „Чую, дидусю; та не моя воля!“

— „Такъ не хочешъ?“

— „Царська воля, а не моя! И якъ-же такъ, дидусю? Колы сей разъ йому мынется такъ, такъ винъ и вдруге? Ни! Нехай буде такъ, якъ добри люди прысудылы!“

— Такъ не хочешъ?“ — спытавъ, пидвившысь зъ ослону, дидъ Евмень: „Слухай-же, що казатыму останнимъ разомъ! Слухай уважно та миркуй надъ моимъ словомъ; на витерь його не пускай. Нехай выбють Походенка, а мы на другый день до земського, чи до кого тамъ треба буде, що ты пидлиткивъ зъ пути Божои зводыла, на кривоприсягу ихъ пидводыла. Тебе за се заразыть въ острогъ; тамъ мы тебе згноимо... Отсе тобі разъ!“

Явдоха ще бильшь взялася крейдою.

— „А ось тобі вдруге!“ — говорывъ дидъ Евмень, впершысь обиручъ на свій высокый ципокъ, а бородою

на руки: „сѣгодня Походенка выбьютъ, а винъ чыркѣ сирныкомъ пидъ твою стриху! Ты соби спынгъ, рушышся въ перыни, а на твой хати верхъ палае, ажъ гуготыть! Закымъ люды позбигалыся... стеля на тебе бубухъ! Огнемъ тебе такъ и обсыпало и прыдавило... Прокынешся тилькы на те, щобъ побачыты свою смерть пекельну. Отсе тоби два!“

Закымъ Евмень говорывъ, Явдоху повагомъ переймавъ жажъ; вона все бильшь полотнила; почала тремтиты, баньковати очи якосъ запалы, стали наче нерухоми; губы посынили. Колы дидъ Евмень замовиъ, Жмурчыха, ледви чуты, промовыла:

— „Диду, не лякайте мене! Страшно мени! За сѣ його на Сыбиръ, въ каторгу!“

— „Кого його? Хто-жъ бачывъ? Хто доведе, що то Походенкова робота? А може то змюка пидпалывъ? Темно, ничъ-маты все покрые“...

Явдоха мовчки побижно перехрестылася; руки ии тряслыся, нибы пропасныця ихъ была. Евмень мовывъ дали:

— „А ось тоби й тры буде! Отамъ у тебе на пастовни е лышы; е мижъ нымы и дупленасти; е таки, що зъ килькома дупламы, саме проты Волосожару. Въ дуплахъ чи бжолы, чи чмели наносылы смачного медку; ты його, молодыце, коштувала?“...

Явдоху наче хто бычемъ по жыжкамъ утявъ! вона не встояла и майже несвидомо сила на лижко. Губы ии тремтили; знаты було, що вона хоче, та не зможе говорыты. Останни слова Евменови булы про неи такую несповиданкою, такъ ии прыголэмшылы, прычавылы, немовъ довбнею въ тимья ии вдарыло!.. Уся тварь ии була самый жажъ и нестяма.

Дидъ Евмень килька хвылынь мовчавъ, стоявъ

нерухомо та пыльно — препыльно дывывся на Явдоху, а вона вся тремтила.

— „Може-бъ воды напылася?“ — спытавъ винъ, не зводячы зъ неи очей.

— „Справди дайте; ковтну!“

— „Дай ии, Васылю!“

Явдоха обиручъ вхопыла шклянку зъ водою, пиднесла ии до рота; але шклянка покотила объ зубы и не давала Явдоси добре напытыся воды.

— „Отъ бачъ, молодыце! Що неправда дие! Ще й не було ничего, а якъ тебе бье!“ — озвався дидъ: „А щожъ буде, подумай тилькы соби, колы тебе обгорне головошкамы и полумямъ; колы твое тило шкварчатые, а все добро твое пиде прахомъ, а медокъ твій выдере зъ дупла Походенко“...

— „Ой, дидусю, годи вамъ! Не страхайте мене безталанной; не жахайте мене сыротыны, а то я зъ жаху Богови душу виддамъ... Нехай, нехай буде по вашему!“

— „Благословы Боже! И насъ заспокоишь и сама заспокоишся и все добро твое буде пры тоби, и Господь тоби помножить його сторыцею!“

За килька хвылынъ краплястый питъ холодный покрывъ Явдохыне чоло. Вона мовчкы втырала його и знаты було, що вона щось миркуе. Дидъ Евменъ мабуть спостеригъ ии думку и, щобъ перебыты ии, мовывъ:

— „Такъ отакъ, дочко! Нехай усе воно и та клята хлоста въ воду кане... А щобъ ты тямыла, що мы Походенкови не потураемо, такъ нехай винъ прылюдно попросыть у тебе прощенья!“

Явдоха пидвела голову и глянула веселійшь. Перегодомъ вона мовыла:

— „Та щобъ пры тому булы и Оверко и Кулынка и Орлюкъ... Я сыдитыму, якъ и тоди сыдила, пидъ вербою, бидя своеи брамы, а винъ щобъ до самой земли мини вклонився“.

— „Ни, не такъ; сѣго мало буде! А нехай отъ якъ буде! Въ недилю, щобъ винъ прыйшовъ до церкви та спершу у Бога видмолывъ свій грихъ; а колы люды и пипъ выйдуть зъ церкви, такъ нехай винъ пры всихъ насъ перепросыть тебе и передъ людмы и передъ попомъ повынныся и дасть слово зъ старійшымы людмы поводитыся липше, нижъ доси“...

— „А вже-жь такъ!“ — додавъ Васыль: „Таки його треба трохы прыборкаты; вдача у його недобра и въ святому пысаніи сказано: „Почты лыце старче“...“

Явдоха все щось думала и нарэшти мовыла:

— „Добре! Нехай по вашому... Винъ перепросыть, а я тоди и пидпышу мирову!“ — а сама соби подумала: „Колы-бъ мени тилькы черезъ ничъ, щобъ медокъ переховаты, та до Гонкого зъиздыты. Тоди я иншой вамъ заспиваю“...

Але дидъ Евмень, спостерегаючы іи гадкы, мовывъ:

— „Ни, такъ не можна! Одкладъ не йде въ ладъ... Треба, щобъ ты сѣгодня пидпысала“...

— „Якъ-же я, дидусю, пидпышу, колы я не письменна“...

— „А якъ-же ты пидпысувала вирчый лысть Гонкому?“

— „Не я; за мене пидпысалы“...

— „И теперь такъ. Я отъ якъ прымиркувавъ: кажы наймытчати, нехай воно заразъ запряже конячку, та зъ Богомъ и поидемо у волость; а Васыль привезе туды Походенка. Тамъ мы васъ и помыримо; отъ якъ!“

Явдоха бачыла, що Евмень прыставъ зъ короткы-

мы гужамы; одначе вона спробувала ще разъ крутнуты и мовыла:

— „Нехай, дидусю, на завтра... Сёгодня я така стревожна, збентежена, що й лыця на мени нема; соромно мижь люды показатыся!“

— „Байдуже! Доки доидемо, витромъ тебе обвие, заспокоишся, и все буде гараздъ! Кажы, нехай лаштуе! А ты, Васылю, иды свое дило справляй! Тутъ недовго; до обиду й вернемось“...

Нарешти Явдоха вытягла останній свій запасъ и мовыла:

— „А якъ-же, диду, буде зъ моими выдатками? Хто мени ихъ верне? Нехай вже я ризкы йому подарую, а грошамъ моимъ не пропадаты!“

— „Слухай, Явдохо! Ты мене не воловодь! Або сюды або туды, а не круты! Я знаю, що ты замышлянка; та й у мене голова не гвиздкомъ въ тимья быта... Я тямлю, куды ты кермуешъ; та мене не проведешъ! Годи крутыты: або заразъ поидемо, або не хай!... Чуешъ? Кажы останне слово: чи йидешъ, чи ни?“

— „У мене велькы выдаткы булы“...

— „На тимъ свити чортяка тоби ихъ верне гарячымъ вуглямъ! Отъ що!“—промовывъ сердыто дидъ и такъ торохнувъ зъ серця кулакомъ объ стиль, що ажъ самоваръ затанцювавъ на столи...

— „Добре, добре, дидусю! Не сердьтесь! Заразъ поидемо!“—сказала перелякана Явдоха и велила Оверкови запрягаты коняку.

1897.

У Києви.

ХВОРА ДУША.

(Спомынкы бабы Орышкы Прядчыкы).

добре и лыхе — все видъ Бога. Дае Богъ лю-
дямъ щастя; нихтожъ, якъ не Винъ Святыи —
посылае на людей и нещастя. Тымъ-то: де таланъ
доля, тамъ и бесталання; безъ сѣго вже, мабуць, не
можна. Колы-бъ людямъ все тилько щастыло, та тала-
ныло, що-бъ тоди й на свити було! Може-бъ и добре
було; а може-бъ и ни; не вгадаты. А вже-жъ видъ
старыхъ людей не дурно та прыказка йде, що не кош-
товавшы гиркого, не розсмакуешъ и солодкого...

Отъ и мени на вику всѣго траплялося. Не скажу,
що я нещасныця. Довелося и щастячка зазнаты, и
нещастя мене не мынуло. За чоловикомъ за своимъ
зазнала щастя, та не кымъ-же якъ не чоловикомъ и
покаравъ мене Богъ; а за який мій грихъ — того не
скажу: такъ отъ и въ сыру землю пиду, невидаючи,
чымъ я прегришыла, чымъ я святыхъ Его прогни-
вила?... Тай що зъ того: чи знаты, чи не знаты? —
рукъ не пидложышь, мынулого не вернешъ; воли Бо-
жои не переможешъ... Який жеребокъ выпавъ на
твою долю, зъ такимъ и калатай мовчкы, не нари-
каючи...

Я й не нарикаю; я тилькы до слова кажу; а нари-
каты—крыи маты Божа!... Нехай мени уста на вику
занимюць, замкнутыся, колы у мене й на думци е

нарикаты. И грихъ и соромъ нарикаты. Якъ гляну я навкругы думкою, то й бачу, яка то сыла-сылюща людей, що бидують куды гиришь за мене! У мене що? Зъ мого бидовання тилькы душу сумъ та скорботы хмарою крыють; а кисткы не стогнуть! ни холоду, ни голоду, ни болисти тяжкый я у себе въ хати захыстку не давала; а въ инчого!... и Господы!... инче и голе, и босе, и холодне, и утроба ёго зъ голоду, немовъ та оплинь у важкому вози скыглыть... Эге!... и нихто на такихъ не зглянеться!...

У мене-що! не яка тамъ и кара мени выпала!... Може ще то й не кара, а тилькы такъ воно... важко-тяжко може черезъ те, що сердце мое дурне; занадто чутке, та перенятлыве. Ну, а розумъ у мене якый?... звистно жиноцькый, темный, неспроможный зазырнуты на саме дно чужой души, та й роздывытыся тамъ, якъ воно и до чого... Що зъ того, що винъ зазыравъ слинуучы?... Темно!... а свитла Бигъ ма!... Отъ и переходышь черезъ свои нетры помацкы и помылышы и заблудышь, — и соби и людямъ негараздъ вчынышь. А протє выны моеи нема й не було. Не я-жъ свое сердце сплodyла; не я ёго до себе въ груди вложила, не я ёго чуткымъ такимъ зробыла; не можна мени зъ грудей ёго выняты; не мени ёго переробыты. Маты зъ батькомъ таке сердце мени надилылы... не мени ихъ судыты... Поможы вже имъ, Боже, на тимъ свити выправдытыся та вси мытарства перейты и ни на одному не зачепытыся!

Такъ ото кажу вамъ про мого чоловика, — земля ёму перомъ-пушыною! Винъ бувъ не то, щобъ яка людына неvirна, або лыха до мене, або до кого зъ добрыхъ людей, ни, ни!... Душа у ёго була тепла; дружнына зъ ёго virна, не зрадлыва, не то, щобъ тамъ

до чужыхъ жинокъ, або-що!... сѣго зъ роду-вику не було за нымъ. Кохавъ винъ мене вирно, щиро-сердно. Слова важкого я видъ ёго не чула, до людей винъ бувъ не двоякъ, не лыходій; въ хазайствѣ — дбаха невсыпущый, кукибныкъ мозолыстый. — Усимъ-бы гараздъ, за все-бъ дякуваты Богови, колыбъ тилькы не така вдача у ёго була; а, то чысто наче та, просты Господы, пидкова зъ пидъ коня — не зигнешъ и! вже на чому винъ ставъ, не стягнешъ ты ёго, не повернешъ, хочъ ты ёму прыску гарячого повно за халявы насыпъ.

Такъ отсе-то й не по мени було, и шашелемъ воно точыть сердце мое. Але було у ёго, у чоловика мого, ще дви велькыхъ вады. Тямлю я, що нема чоловика безъ вады, якъ нема живой деревыны безъ коры; а проте вельмы воны мене за печинкы бралы и буцимъ — даннямъ тымъ — отрутою, незримо людямъ, труилы мое щастя. Перша вада у мого чоловика була та, що винъ вельмы любывъ чортивъ згадуваты; и встаючи й лягачуы зъ чортомъ було не розмынетъся; и за обидомъ, и ва вечерю безъ чорта не обійдеться; по всякъ часъ черкае: на що вже й гирше: хлибъ святой почне було ризаты и тутъ чорта згадае: „яка, отсе, чортяка нижъ вытупыла“: або „чортивъ нижъ хлиба не бере“... Страхъ и згадаты, якъ мене вражае було отаке черканя! Ну, нащо ёму здалися оти чорты? яка ёму зъ нихъ корысть? Чи вже-жъ винъ не тямыть, що за чорта добра не буде до вику.

Отакъ було миркую соби, тай ну ёго благаты: „Антоне! чоловиче мій любый! голубе мій сызоперый! покынь ты чортивъ! не зймай ты ихъ; Богъ зъ нымы!... Призначено имъ видъ Бога по болотахъ въ купынахъ, та въ очеретахъ кублытыся; нехай-же воны

тамъ соби й жыуть и здыхають; не наводь ты ихъ въ хату; у насъ-же въ хати образы на покути, хрестъ святыи на сволоци; а ты чортивъ сюды пхаешъ. Чи до ладу-жь воно? Подумай, розкынь головою! вона-жь у тебе не повстаня и не цвяшкомъ быта“...

Винъ отсе и схаменеться: тыхцемъ любенько погомонить соби въ уса, та буцимъ и послухається мене. Инчимъ разомъ цилый день не згадае дидька; а по вечери, абы взявся за люльку, такъ и не втерпыть, щобъ не черконуты,—колы не саквы зъ тютюномъ чортъ сховавъ, такъ вже-жь ништо, якъ чортъ, чубукъ такъ засмоктавъ, що й протычка не бере. Або отсе було собака на кого гавкне—и тутъ безъ чорта не можна: „який тамъ чортъ ходыть“;—„на якого лысого дьявола вона бреше“.

Оттаку нестатечну людynu надилывъ мени Богъ за чоловіка! Одначе-жь трыдцять и одно литечко я за нимъ прожила и добра нажыла; а все такы до черкання до отого не призвычаилася. И що воно за знакъ? Що воно за прычына, що такъ ёму чорты мулылы? Неначе на самому кинчыку языка чортяка разъ-у-разъ у ёго такъ и сыдыть було: абы роззявивъ рота, винъ й вылетыть; одинъ вылетыть, а другый заразь натомищъ сяде...

И вже чого тилькы я не робыла, чого и проты тыхъ гаспыдивъ не чыныла! и языкъ ёму хрестыла, и свяченою вербою обводыла, и Маковіевською водою пиднебення обмывала, не помогло!... А молылася скилькы!... що свичокъ тыхъ попоставыла! И отецъ Лука молебни служывъ; и языкъ ёму мыровавъ и смырну спидъ плацаныци за зубы ёму клавъ! Овва!... ничого не брало! Былася я, побывалася, тай „годи“ сказала. Дала ёму волю: нехай черкае! И не начеркався

винъ до самой домовыны. А я було чую, та вже ні-мую: не поможу, кажу собі на думци, такъ нехай мой скорботы сыдять у затышку, у мене въ души, щобъ люде ихъ не чулы, не баялы...

А вже друга вада, такъ хто ёго знае, якъ про неї й розказаты, зъ чого ёго початы? И чудна вона, и смишна и вику вона ёму вкоротыла. Була вона, колы не видъ Бога, такъ прямо видъ самого того царя болотяного, що по ковбаняхъ полощеться, а на купыни на сощци гріється — бодай-бы ёму старому собади!... тьфу!...

Щобъ зрозумилы вы ваду мого чоловіка и мое лыхо зъ нею, треба вамъ здалека початы и все мое жыття розповисты. Добре! нате вамъ, слухайте, колы е охота слухаты стару бабу.

Не яка тамъ и стара. На симнадцятій весни була я, якъ выйшла намъ воля.--Я зъ панськихъ, и чоловікъ мій панський бувъ: обыдвое мы одного пана булы,—Марченкови булы, колы знаете; а не знаете, такъ може хочъ чулы. Пани наша доброї души людына була, а про пана не можна сёго сказаты. Пани до всякого привитныця була; а панъ осоковатый, пьющій, чаркы не пролывавъ; усю свою худобу въ горилку вбывъ; не перевивъ тилькы того, що паніине було; бо вона такы на слови крипка була: якъ сказала: „мого добра на пропій не попушу, не дамъ!“ такъ и не дала.

Маты моя—покрыткою мене привела. Казавъ-бы хто—прегришыла! Ба! хіба тоди можна было не прегришыты?... Гришыла неволя людська, а не люде сами. Попустывъ Господь людей своихъ на поталу панамъ... ну и гришылы... Дивовала я у матери, ажъ докы въ двиръ не взяли мене. Таке те й дивовання було, що ничымъ ёго й нагадаты! и теперъ — дывлюся въ ёго,

наче въ ту воду каламутну; ничего не видно!... тьмяно тай годи.

Въ Пылыпивку, саме на Варвары—приходять до насъ вѣтъ Иванецъ, — такой винъ лютый чоловікъ бувъ; люде ёго боялыся, не любылы. Приходять и каже до матери:

— Заразъ веды дочку до двору.

— На що се?—пытае маты: а я—якъ почула, такъ и обомлила! „Отсе-жь, думаю соби, и моя черга прыйшла!... чи до двору йты, ни на гиллю високу, чи въ воду глыбоку, все одно!.. пропала я“. . И такъ тремчу, такъ дрижу, ажъ шкура на мени ходыть.

— На прачку беруть ии, себъ то мене, — промовывъ Иванецъ, — заразъ идить...

Маты въ слѣзы, я за нею! якъ заголосылы, такъ повна хата суму и голосиння стала! А вѣтъ сыдыть на лави та:

— Швыдче, швыдче кинчайте свое голосиння та ходимъ!

— Яка зъ мене прачка!—озвалася я—не хочу я, не пиду!...

— Дурна ты, дивко — перебывъ мене вѣтъ—тебе не пытають, чи хочешъ, чи не хочешъ, а сказано: йды, ну и слухайся.

— Знаю я, — каже маты—яку имъ прачку треба... паныча ждуть.

— Цыть, бабо!—гукнувъ вѣтъ, — а не то заципыть... Не наше дило... звистно—твоя дытына; а проте—на все паньска воля... Одягайтесь! ходимъ... Звистно для матери дило доткльве; а все-жь не можна не слухатыся. Ходимъ; тамъ вже побачымо, може пани зглянеться; тилькы не треба передъ паномъ змагатыся: сами знаете, який винъ дроковыстый.

Прийшли мы. Поклыкалы насъ въ свитлицю. Выйшла до насъ пани зъ паномъ.

Панъ заразъ до матери:

— Дочку твою — беремо прачкою; се тоби полегкисть... на панщину ты не ходытymesъ; роботы сама на себе. Чуешь?

Маты ёму въ ноги; до колинъ ёму прыпадае, цилуе ихъ, та плачучы благае:

— Паночку, батечку! на все ваша воля, а я не согласна! не берить моеи дони... вы-жъ сами, поздоровъ васъ Боже, добре знаете, вона у мене одна-едина... видаете, и чья вона...

Панъ на те ни слова, вщыпнувъ мене за щоку и пишовъ соби геть. А пани пидійшла до мене и каже:

— Ничого не бійся!.. тоби добре буде..

— „Я, панійку, не вмю праты“...

— „Навчышся“...

— „Әге! навчышся, мовлявъ, чухать струпа“.

— „Крепыся, доню!“ — промовыла маты, втерла рукавомъ очи и пишла; а я стою соби биля синешныхъ дверей, пидперла одвинокъ и сама не тямлю, що мени роботы. Стою, у слидъ матери дывлюся, та слёзы коктаю... Колы-жъ хтось мене за рукавъ смыкъ! я наче зо сну прокынулася, очыма блыгнула, бачу: клюшныця стоить.

— „Чого стоишъ наче вкопана?“ — се такъ вона до мене — „йды до роботы, не стій: не въ гайкы граты тебе привелы“.

Зитхнула я, жалоци свои сховала на саме дно въ серци и пишла до роботы... На кутю саме прыхавъ панычь: такый винъ и молодой, та гыдкый бувъ: безвусый, недолужный, все — „кахы, кахы!“ гонкый, цыбатый, та тонкый, наче коноплына... жовтый, буцимъ

соняхивъ цвѣтъ; та ще й недорика; зовсимъ не до стямку балакавъ. Було якъ на яке слово напрутыться, такъ ажъ почервоніе, докы ёго вымовыть, а тоди вже якъ сыпне, неначе горохомъ объ стину; не розберешъ, що винъ и каже.

Прыхало воно — те паненя; горныцю про ёго за-здалегидь прыбралы, прычепурылы... Ключныця загадала мени постиль ёму слаты и все що треба тамъ прыбираты...

На Риздво пустылы мене до матери; я ій все розповила, а вона сплакнула и каже:

— „Буде, доню, лыхо“ — и почала доумыты мене — якъ и що. А я, не знаю, звидкиль вже набралася тѣи бадёросты та й заспокоюю и.

— „Не журись, моя матинко! усе буде гараздъ! пыла душа зъ ковша, напьеться й зъ дѣйныци“... — На прыказкы я шпарка була... „Кажуть, мамо, люде, за того намъ воля прыйде; тоди я ёму дулю пидъ самый нись“...

— „Колы то та воля свята буде?“ — зитхнула маты.

— „Не до вику, мамо, нечыстый та ёго диты пануватымутъ на свити“.

На другый дѣнь нового року зновъ я до двору; справляю свою роботу. До роботы я вабка була; горилла вона у мене въ рукахъ.

На Хрестытеля, саме такъ якъ вже спаты лягаты — загадуе мени ключныця вихтюваты пидлогу въ панычевій свитлыци.

— Я ій кажу, вранци сѣгодня вышаровала.

— „Не твое дило! роботы, що тоби кажуть“. Треба слухатыся. Шарую. Мени й не вдогадъ, що ключныця — зводныцею була. Ажъ ось невдовзи — двери рыпъ!... панычъ били мене... та до мене... я видъ ёго,

а вишь до мене... я до дверей; двери на замку. Я стала битья грубки, тремчу и сама себе не тямлю... винь зновъ до мене, а я вихтемъ ёму по твари!... Вишь якъ дренувъ мене по щелепахъ, такъ я кровью и вымылася!... та якъ заголошу несамовыто!... Винь тѣди прежомомъ двери одимкнуувъ и звыкъ!... Ключищыца до мене: „Цыть! цыть“... Де тамъ тоби цыть!! и сама я рада-бъ не скыглыты, такъ колы-жъ не сыла моя спынытыся...

Позбигалыся паны и вся челядь... взяли мене пидъ плечи и видвелы въ пекарню. Що вже далибуло, не памьятаю... Прийшла до памьяты—дывшюся—ажъ я дома, лежу на полу, бия меня: няня сыдыть, та кулакомъ слёзы втырае...

По троху стала я очунюваты. Въ понедилекъ на масныци пидвелася, та за тыждень — давъ Богъ и на ноги стала... До двору мени не загадують йты. Про волю люде вже голосно говорятъ, що колы не сёгодня, такъ завтра прыйде вона.

Такъ воно й сталося.

Спершу прылынула до насъ веснянымъ жайворонкомъ звистка, що въ субботу на другому тыждни велыкого посту прыйде воля. И Велькодня не такъ люде ждуть, якъ мы ждали тѣи святой субботы. Ще не свить — не зоря, а вже увесъ берѣгъ такъ и загравъ народомъ! Нихто на панщину не пиповъ; усяке и свою роботу кынуло; и печи нихто не ростоплявъ, — уси рынулы на берѣгъ волю стриваты.

Въ село до насъ треба ихаты черезъ ричку. Зима того року страхъ яка велька була: морозамы-то воно здоровымы не брало; а снигу наверхало вривень зъ загатамы. Весна прыспышыла; на Евдонии вже й крыга пипшла. — Воды нагнало таку сылу-сыленну, що всю греб-

лю поняла вода и мистъ на ричци знесло, на човнахъ переправлялыся черезъ ричку.

Такъ ото въ ту святу суботу, скоро заднило, и я зъ матерью на берегъ, — подывытыся, якъ ту волю вез-
тымуть.

Прыходымо, — народу тыскъ; усе село такъ и вы-
валыло. На води билия берега ажъ чотыри човны, на
кожному по два гребця.

Люде — наче воды въ роты понабиралы; мовчать...
Ажъ ось — чуемо — дзинь, дзинь, дзинь!...

— Воля, воля, воля! — такъ и покотылося и по
берези, и по ричци, и за ричкою.

— Рушай човнамы, рушай!!

— Не треба! не рушай! — гукнувъ соцькый: се ще
не воля, не вона; се такъ хтось...

— Ты почимъ знаешъ, що не вона? а якъ вона,
такъ прогаемо зайву годину!.. Рушай, зъ човнамы ру-
шай!! — гукають люды.

— Цыть, не рушай, я по дзвоньку знаю, що се
не вона. Се становый дзвоньтъ; а волю прывезе самъ
енораль. — Слушайте... чуєте, якъ дзвонькъ голосоутъ?...
эге! я добре вмю вгадуваты. Енораль почтоу прыби-
жить... почтовый дзвонькъ наче промовляе: „звертай!
звертай!“ — а у станового дзвонькъ — отакъ якъ и отсей
гукае: „давай! давай!“

Одначе люде не послухалыся: човны рушылы...
Небавомъ бачымо: на двохъ возахъ прыихало ажъ чет-
веро панивъ. Соцькый прыдывляється, а дали й кажэ:

— То становый, а то справныкъ; а хто ще зъ
нымы, не вгадаю... Мабутъ такы... тее... справди во-
на... воля.

— Воля, воля! воля! — зновъ залунало.

— Прыплылы човны до берега; уси чоловикоы наче

одынть—шалкы мыттю зъ головъ, та въ гору. Та зновъ:
„воля, воля, воля!“

Тутъ заразь до церкви, вдарылы въ дзвона. Зроду-вику не було въ церкви у насъ стилькы народу, якъ тоди! и церква повна, и на цвинтари повно, ще й на улыци стари бабы та малеча. Писля службы вычиталы волю... люды радюють, ажъ плачуть...

Зъ церкви велилы усимъ йты на паньскый двиръ. Тутъ ще разъ вычиталы волю и сказалы, щобъ хрестяны ще два годы слухалыся панивъ; щобъ два годы ще робылы на панивъ, такъ якъ и робылы! тилькы нашому братови жиноцтву полегкости заразь зробылы, заразь вызволылы зъ панщыны.—На таланъ мени мы зъ матерью не булы зъ дворовыхъ; насъ и „въ души“ не запысувалы, черезъ те й земли на насъ не далы; сказалы, якъ заводылы оти грамоти: „вашыхъ душъ въ ревизии нема, тому й земля въ грамоты не пропысана“. Маты заходылася була змагатыся, каже посередныкови: „не души идять, а роты; у кого е ротъ, тому й земли треба“; такъ хйба насъ слухалы!.. Не далы тай годи!—„Нема у васъ ревизьскои души и квыть“...

— Чи вона ревизьска, чи не ревизьска—змагалася маты — а годуваты ии треба... Зъ чого-жъ мы харчоваты мемо свои души? воны-жъ таки, якъ и въ усихъ людей.

— Таки та не таки; у васъ не ревизьски, ваши души жиноцки, кульгави.

Отъ до сего тилькы й договорылася.

А проте все-жъ такы я бильшь до двору не ходыла, на прачку не ставала; паныча того спекалася: вихоть отой тилькы довго мени мульвъ; все я боялася, все думала: чи не буде мени чого лыхого?.. Дяка на-

шому Создателеви, ничего не було, такъ и прысохло!.. а що вже попобоялася, такъ цуръ ёму!

Въ субботу ото стали мы вольными, святковали свою волю и въ недилю, та и въ понедилкъ никто и за холодну воду не взявся. Ще-бъ пакъ! малый то бувъ у насъ велыкдень!!

У понедилкъ, такъ сказаты, якъ въ обидню годину, выйшла я зъ хаты, прысила соби проты сонечка на прысби, лускаю соняхы та думаю: куды ёго питы мени? де дивчата зъ нашего кутка? Думаю соби, ажъ чую голосъ десь; я зъ двору на вулицю: бачу по дорози рушае юрба людей. Я до неи. Дывлюся!... Святъ! святъ! святъ! що воно таке?... вийтъ Иванецъ и соцькый Наумъ — передують; а за ними парубокъ въ мишку; увесь у мишку по саму шыю; ни рукъ, ни ногъ ёго не выдко; не выдко, якъ винъ и переступае... и не йде винъ и не стоить, иты ёму по людски не можна, ногамъ въ мишку тисно; суне винъ, наче манія та...

Про мишокъ той я чула видъ людей, а на власни очи не траплялося бачыты, якъ у ёго закидыють. — Панъ нашъ — куды тоби якый выгадлывый бувъ на всяки кары! ото-жъ винъ и мишокъ той выгадавъ: колы хто прошпетыться було якымъ бунтомъ, — винъ и звелыть ёго въ мишокъ завязаты та й загадае ёму въ мишку по улыци ходыты... Люта душа була у нашего пана, нелюдська.

— „Хто отсе такый въ мишку и за що?“ — пытаю я у дивчатъ. Сама не тямлю, чому мени цикаво стало знаты.

— Се-жъ, кажуть, Антинъ, панський кучеръ: якъ загулявъ зъ самой субботы, такъ и доси ёго въ двори не було; кони пански третій день стоятъ безъ догляду,

ажъ ржутъ, що не поени й не годовани... Учора никому було панивъ и до церкви повезты.

— Такъ отсе така воля!—подумала я соби и якось нехотя кынула очыма на того кучера... Кынула, а очи мои такъ и прылыплы до ёго твари... Глянувъ и винъ на мене своїмы великымы очыма... сыди воны, наче блакить на неби... зустридыся наши очи!... Господы, що воно сталося зо мною? не одирву своїхъ очей видъ Антоновыхъ! отакъ и провела я ёго до двору... а тутъ спынылася; панычъ та вихоть уцалы на думку; я мерщій до господы...

Сила на лави! якось нѣково мени; не то сумно, не то й журлыво и на серци якось чудно, скорботно, сказаты-бъ; такъ ни-жъ! ниби тамъ проминь весняный гріе и веселыть...

— Сидаймо, доню, обидаты — кажэ маты.

Силы... Вмочыла я губы, тай годи; не йде мени на душу борщъ нашъ; не тому, що винъ нищымный, а тому, що Антонови очи такъ и лыщятъ у мене въ очахъ...

Другого дня — тягне мене щось на вулицю тай тягне, та такъ тягне, що не спроможна я не циты. Пишла — сама не знаю чого! стала пидъ вербою, не тямлю чого стою!... Прямо - навожденные якесь на мене наче хто наславъ; наче я несамовыта... Постоюда, пишла до двору, спынылася била брамы, дывлюся на стайню и думаю; „чи выпустылы кучера зъ мипка? отъ колы-бъ ёго побачыты“... Замисць того бачу — вайло—отэ, ключныця, суне зъ повною вязкою ключивъ та брязкае имы, наче коноваль той... „Щуръ тоби, хмаро!“ подумала, я та бигцемъ назадъ видъ брамы.— Що-жъ бы вы соби думалы? вона такы мабутъ поми тыла мене тай наврочыла; бо зъ того самисенького дня

такъ мене и нудить, такъ мене и вабыть иты до двору, чи не побачу кучера. Цилый тыждень що дня жыкала, та все вызырала. Марне! хочъ бы тоби одынъ разочокъ побачыты... За тыждень чую, люды гомонять: прыиде посередныкъ, кучера зъ паномъ судытыме... Кучеръ бы то, скоро выпустыды зъ мѣшка, заразъ рушывъ до мѣста поамвалы пана за той мишокъ.

Справди небавомъ посередныкъ прыихавъ, и людей, и пана и кучера клыкавъ, судывъ ихъ и прысудывъ, що панъ не по людськи зробывъ, завязавшы жыву людыну въ лантухъ, та ще й веливъ на глумъ водыты ёго по селу. Отъ за те и прысудывъ посередныкъ: буты Антону вильшымы и заразъ вызволывъ ёго зпидъ пана...

До самого Велыкодня не трапылося мени нигде побачыты Антона; прочула тилькы що ставъ винъ до жыда — до шынкаря за кучера. А на Велыкдень — сыдымо мы зъ дивчатамы на вулицы. Сыдымо, веслянокъ та гаивокъ спиваемо. Ажъ ось и парубкы йдуть. Прыйшлы, били насъ поставалы. Якъ глянула я, такъ и затремтила!... мижъ нымы Антинъ и такъ винъ мене своимы баньковатымы очыма дѣймае, сердце мени лоскоче... гляне винъ, наче заговорыть; а заговорыть; — наче заграе... Отъ зъ того часу... Э, що вже про те балакаты!... звистно дило дивоче... сами, здоровы, тямыте — колы дивка зъ парубкомъ прыйдуться одынъ одному и по серцю и по мысли... Нема въ Бога ничего дашшого надъ коханя.

Заразъ пѣсля Пѣтра мы й побралыся. На жыва Антинъ одѣшовъ одъ жыда. Пишлы мы въ Рудивку, тамъ у мищанына стали за сницъ жаты. Тоди давалы ще жаты — разъ за третій, вдруге за четвертый сницъ; не такъ, якъ теперъ стало, нехай Богъ мылуе — за

шестый та за сѣмьй! Теперь, спыны не розгынаючы, та ще колы на доброму та густому жыти, то й то за день бильшьдесяты снопивъ не заробышь, та ще й на своихъ харчахъ. А тоди було; харчи хазяйськи, залюбки було въ двоухъ зъ Антономъ шить полукипкивъ поставимо. Отъ у насъ безъ восьмы снопивъ копа заробитку за день; та ще якои жени! Жень у насъ така була, що на пару воливъ бильшь якъ пивторы копы не положышь, не повезуть... Жыте урожайне того году Богъ давъ; и навмолоть-липшого й не треба: по висимъ мирохъ зъ копы... Заробылы стилькы, що до нового — про хлибъ и думаты забулы. Добряче воно велося намъ. У матери була тельця. Саме въ Спасивку вона отелылася: гарного бычка привела и сама вдалася така молочлива, що молока того, хочъ купайся: разъ-у-разъ и молоко, и масло, и сыръ, и склотыны; сами илы въ досыть и людямя надилялы, и такъ продавалы; за зиму й до Велькодня десять карбованцивъ коривка та, спасыбигъ й; дала намъ. Тоди у насъ гусары стоялы на сели, офыцерни було чи мало, такъ вона брала у насъ молоко и масло.

Обжавшысь, Антинъ зновъ до жыда. Звистно липше-бъ у жыда не службыты, такъ колы-жъ и своего дила нема, а згорнувшы руки сыдиты—и грихъ и соромъ.

Добренько такъ у насъ все йде.

Зъ нового году ставъ новый шынкаръ у насъ. Старый Лейба померъ. Отъ на нового панъ и напасився: не держы кучеромъ Антона, тай, не держы! Жыдъ ёму и те и се; а винъ и слухаты не хоче; прытьмомъ одно зарядывъ: „не держы, прожены, а не проженешъ ты ёго, такъ я тебе прожену.

Жыдъ ёму каже: „договоръ“, а винъ ему на те; „договоръ бувъ зъ Лейбою; нехай винъ встане тай го-

ворыть“. Чи чулы вы таке? Що-бъ зъ мертвыхъ вставъ!.. Мусивъ жьдъ послухатыся. Антона мого се такъ за печинкы взяло, що винъ не исть, не пье, ходыть наче несамовытый; зубамы скрегоче, та панивъ лае... Я ёго втыхомырюю, а винъ и слухаты не хоче; все черкае, та черкае! Скильки вже винъ чортивъ панамъ назычывъ, такъ моя губа того й не вымовыть! не то копанкамы, а цылымы болотамы винъ чортивъ панивъ вергавъ!.. Черкавъ, черкавъ, нарешти якъ стукне кулакомъ объ стилъ, якъ ревоне, немовъ въ маточыну;

— Стривай-же ты, чортова пидошво! я свого клыну, недожавшы, не кыну!

И замовкъ! зъ того часу вже про панивъ ни слова, ни пары зъ вустъ; тай про чортивъ якось меньше згадуе.

Добре. Колы-жъ ото чи на масныци, чи на всеидному тыждни, — забула вже: давне дило, а памъять у мене зрешетила, — знаю тилькы, добре знаю, що не въ пистъ; бо мы въ той день вечерялы вареныкы зъ сыромъ. День бувъ буденный и скоромный. Приходыть Наумъ, соцькый; загадуе: завтра усимъ иты въ церкву до службы.

— Що воно за прытча така? — пытае у ёго маты, — що тамъ таке въ церкви буде, щобъ усимъ иты?... Та яка тамъ и служба въ будень?

— Тамъ вже почуете яка... безпреминно щобъ уси прыходылы; молебство за царя буде. Завтра, значыть, роковыны воли; наше свято.

Вертаемося ото другого дня зъ церкви. Антинъ мий мынае свй дворъ.

— Куды ты, Антоне? — пытаю.

— Треба.

— А обидаты?

— Я до обиду вернуся.

Пишовъ. Мени й не вдогадъ, куды винъ; хочъ бы хто й заризавъ мене, такъ бы ароду—вику не вгадада. Невзадовзи вернувся винъ; такый веселый, всмихається, тварь ёму ажъ сѣе, наче роса на сонци.

— Отъ, каже, оскому збывъ, такъ такъ, що збывъ; на вси заставки выправъ!

— Що? кого?—дивуюся я.

— Никого бильць, якъ не ёго.

— Та кого се?

— Отого лысого чорта, пана...

— Нашого?

— Який винъ нашъ!... у насъ теперь, опричь Бога, нема пана... Ну, тай выправъ-же!..

— Та за що-жь? та якъ-же ты посмивъ?

— Я не сміявся. А за що, пытаешъ? За те, що чому винъ въ церкви не бувъ?... за царя не котивъ молитыся? забувъ, який сѣгодня день!... Теперь памьятоватыме... Ну, тай выправъ-же!

— Буде-жь тобі теперь!... наробывъ ты лыха! Пропалы мы!...—та якъ згадада я отой клятый мишокъ, такъ уся и затремтила; трушуся, наче мене пропасныця бѣе. Отъ, думаю, лыхо! теперь може и про мій вихоть згадають...

— Не бійся,—заспокоюе мене Антинъ,—ничого не буде; я ёго не прылюдно, а самъ на самъ; никто того не чувъ и не бачывъ, никому ёму й пыснуты; проковтне мовчки тай годи:

— Ты-жь ёму що?... не вже ты ёго побывъ...

— Ни, ни! быть не бывъ! нехай ёго выхоръ побѣе объ суху дорогу. Я тилькы выправъ ёго... Прыхожу, ажъ винъ въ свой кацавейци сыдыть на кганку та

люльку смочке .. Я любенько цапку зъ головы, ны-
зенько ёму вклонився. — Винъ на мене вовкомъ дыше;
а я ёму такъ прызненъко:

— Добрый день, пане! зъ святомъ будьте здорови!..

— Яке тамъ у тебе свято? — бовкнувъ вишь, а
я ёму:

— Не въ мене самого, а въ усихъ добрыхъ лю-
дей сѣгодня вельке свято; отъ мы й до церкви хо-
дылы; за царя помолылыся, — продовжы Боже ёму вику
довгого! А вы, пане, певне забулы про наше свято? Не
дыво!... свято сѣгодня у людей, а у панивъ, — „урвы-
хвистъ“; людямъ сѣгодня день радощивъ, а про па-
нивъ „утрыслѣзы“... Такъ отсе я й прыйшовъ вамъ
нагадаты.

— Ты здуривъ! — гукнувъ вишь, — геть!

А я наче вкопаный стою, тай почавъ ёго праты:
вычитавъ ёму и мишокъ и все, що знавъ; зганьбивъ
ёго, та тоди зновъ поклонився и дишовъ... Докы вишь
схаменувся гукаты на людей, я вже геть за брамою
бувъ... Гукай, думаю соби!... хочъ ковбыка свого
ввирвы, ничого теперь вже не вдіешъ...

Я мовчки похытала головою, ничого ёму не ска-
зала, тилькы подумала: „колы-бъ зъ сѣго дыму та не
кынуло на насъ полумьямъ“. — Такъ воно на мое й
вийшло: чи я въ таку лыху году ну подумала, чи то
уже видъ Бога таке судылося, чи видъ кого лыхого, —
не скажу; а тилькы зъ того самого разу и почалося мое
лыхо, мои скорботы и не спекалася я ихъ, докы Ан-
тинъ мій бувъ жывый. Ставъ мій Антинъ зъ того разу
такымъ злослывымъ та мстывымъ до панивъ, що я
зроду - вику й не сподивалася. Нехай-бы вже вишь
надъ своимъ паномъ мстывся за мишокъ за отой, а
то-жъ ни! шо панъ, шо полупанокъ, хочъ зовсимъ ёму

не знаёмый, абы,—кажу, пань, то й ворогъ его... Ворогуе Антинъ на ёго и мстытсья, та такъ чудно, що прямо я ничего й не тямлю. Цилый рикъ отсе винь ничего, людына—якъ людына, ни до кого зъ панивъ важкымъ словомъ не обизветсья; абы-жъ прыйшовъ отой день святой воли, такъ винъ и зкгедзкаеться, наче ёго дрикъ укусывъ.—Де-бъ винъ не бувъ, що-бъ винъ не робывъ, усе покыне, а пиде та вылае пана... Казалы-бъ вы: „свого пана“, такъ—кажу-жъ вамъ: ни!... Чудна, занадто чудна людына въ сѣму рази бувъ не бижчыкъ, нехай вже царствуе. И не яка, якъ не отся ёго вада и зъ свита ёго звела—и мени лыха и клопоту завдала...

Зъ Марченкамы, такъ все ёму якось таланыло, не попадався; безъ людей було вылае; то пань, хочъ якъ на ёго лютуе, а ничего не вдіе: бытсья рука не пидіймалася,—страхъ бравъ; думка така, що й Антинъ не безъ рукъ... Та старый Марченко не довго й живъ; то пывъ, а писля воли такъ закурывъ, що за тры роки зъ перепою и дуба давъ. Ставъ сынъ ёго: и зъ сымъ ничего,—вылае и прысохне. Вперше винъ вылаявъ ёго, зъ церкви йдучы. Се було вже на пятый рикъ писля воли. Марченки наши тоди вже оголили: стали зъ ныхъ таки паны, що на двоухъ одни штаны, тай ти безъ кгудзыкивъ... До церкви вже не бигалы четвернею, а на власній пари, якъ и вси хрещени... Такъ ото йдемо зъ молебства, — молеbstво те святой воли заведено у насъ що року правыты, въ той день, колы царь зъ пидъ панивъ насъ вызволывъ... Эге, такъ идемо. Попереду за всихъ звистно панычыкъ, той самы, що я колысь вихтемъ помыровала... Антинъ до ёго; шапку знявъ, вклонывся, та тыхцемъ, на пивъ голосу, щобъ ниhto зъ людей не чувъ, и ну ёго штаповаты! „ахъ,

вы, каже, паны-голоштанькы“ и всяково такъ.. Панычъ, звистно, на те не сподивався; зумывся, роззявивъ рота, слухае... На лыхо ёму ще закуватый бувъ; закымъ спромигся слово промовыты, Антинъ вже въ господи!.. Сыдыть, наче й не винъ! люльку смокче та весело всьмихається...

Пидъ вечиръ староста йде повзъ нашу хату, выкликавъ Антона и пытае:

— Що ты, йдучы зъ церкви, казавъ панычеви?

— Ничого не казавъ; прохавъ, чи не зарадывъ-бы винъ мене гришмы на видробитокъ... У мене подушне ще неплачене.. Винъ каже: „подумаю“, а я кажу: „подумайте, а я навидаюся“, на тому и край.

— Чи не брешешъ ты, Антоне?—каже староста—гляды! колы що, моя рада: пиды липше, повынысь, перепросы паныча; а то якъ напыше до посередныка..

— Нехай пыше; ёго воля...

Не напысавъ...

А на другый рикъ Антинъ зновъ за свое.

Йдемо мы, винъ и я зъ матирью на молебство. Певне, що въ Антона ничого лыхого на думци не було; ишовъ винъ зъ доброю душею; такъ же тилькы що выйшлы мы зъ свого провулка на вельку улыцю, сусиль мы на паныча!... Антинъ на ёго, винъ на Антона—наче ти вышкваркы на сковороди... Панычъ тилькы сычыть, а слова не вымовыть; а мий ёго шпетыть, та шпетыть!.. отакъ до самого цвинтаря... Панычъ на сей разъ вже не проковтнувъ, а до судьи, до мырвого. Судьею у насъ тоди бувъ панъ доступлывый и такый то, казалы люды, дотепа, що другого такого на цилу нашу губерню не було.

И насъ зъ матирью до судьи! Судья пытае, чи чулы мы, якъ Антинъ лаявъ паныча? „Ты, каже, судья

до мене, хочь и жона ёму, черезь що я тобі и прысаты не дамь, а говоры правду“.

— Я съ сёму ни въ чому невестна—кажу я—ничого не бачыла и не чула... Слобонить мене. .

И маты такъ само: „невестна!“ и бильцеь ничого. А бильше судьи тому и ни въ кого спытаты... Антинъ-же стоить соби перёдъ судомъ такый святой та Божый, наче немовлятко те... Глянула я на ёго и не жалковала, що трохи зь шляху праведного перёдъ судьёю звернула!.. Винъ-же мени дружына... Та я за свого чоловика виддала-бъ половыну свого вика, сама-бъ себе на поталу пустыла, не то що!.. Та я раднйша-бъ небо до ёго прыхылыты... Сказано: куды голка, туды й нитка; куды чоловикъ, туды й жинка...

Судья, значить, ничого Антонови... а панычъ тилькы языка прыкусывъ... нйяково ёму...

Тай мени нйяково стало: все-жъ такы хочь и на потребу своеи дружыны, а збрехала, а вдруге и те не добре; що люды визьмутъ насъ на зубы!.. прытыснуть сюды и вихоть, и мишокъ, и жыда, и старого пана... У нашому сели, ничого гриха тайты, люды языкати; люблять пиднебення чухать.

Зновъ-же и те мени на думку впало; чи нема тутъ якои лыхой прытчи? що воно за знакъ такый, що—абы прыйшовъ день святой воли, такъ Антинъ и сварыться и лається зь паномъ? Та колы-бъ було за що, а то якъ я тобі, Господы!—не до ладу воно... Добре, що доси наче на води слидъ зныкавъ... а що якъ бы люде сторонни те чулы? Судья каже: „острогу не мынувь-бы“!.. Онъ воно що! Зь чога-жъ воно все отсе?.. миркую соби, голову ламаю; а не тямлю, якъ дйты до краю; тай де той край?

Стала мене журба часомъ за сердце ссаты: мало хибя зъ мене того лыха, що одъ чортивъ ёго не вид-верну, а винъ ще й до пана шевською смолою лыпне. Не гараздъ воно щось, а що саме, де той вузлыкъ, и не вгадаю... Що-жъ ёго въ Бога дяты? чи въ людей рады пытаты, чи своею головою хысту доходиты, щобъ одвадыты Антона видъ тѣи лайкы? А одвадыты, хочъ ты що, а треба; бо душа моя чуе, що безъ якоисъ лыхой прыгоды не обійдеться.— Не дай Боже чого—шкоды зазнаемо тяжкою; бо саме тилькы, що почало у насъ хазяйствечко зросту набираться: уже у насъ и конячка завелася, вже й пара третякивъ-бычкивъ; зъ нымы Антинъ вже й въ супрягу стае зъ кумомъ Прохоромъ... Земельку вже наймаемо; свій хлибець маемо; въ литку обое на рилли, а прыйде зима, винъ фурмануе... Усо гараздъ и двое диточокъ коло насъ, наче пташкыята ти, весело щебечуть. Отъ тилькы, кажу намъ, всѣго мого й лыха, що оти чорты та лайка зъ паномъ. Журба зъ нигъ мене валыть.

Въ осены паньчъ нашъ звалывся зъ нигъ. „Кахы та кахы“, та на самого Михайла такъ закахыкався, що мокротыня: якъ сперло ёму духъ, такъ винъ и протягся...

У мене, просты мене Маты Божа! на души полегшало: не то, щобъ я ёму смерты бажала, а гадала соби, що теперь вже ни зъ кымъ буде Антонови лаятыся; а мени того тилькы й треба. Розвыднися у мене на души.

Прыйшовъ день святой воли: своимъ звычайемъ люде молеbstво видправылы. Я вже до церкви; просты Боже, не ходыла; не можна було, маты не здужала, дитокъ ни на кого було покынуты, а до церкви ихъ браты побоялася; бо въ той день незвычайно холодно

було: морозъ, снигъ, фуга, наче въ пылыпивку... Такъ Антинъ самъ ходывъ. Вже якъ винъ ще до церквы йшовъ, такъ я помичала соби, що у ёго десь щемыть... такый винъ невеселый, суворый и до дитей непрывитный: то було Парасочки винъ зъ рукъ не спускае, а то й словомъ не обизвався до неи... А вже якъ зъ церкви вернувся, такъ и на людыну непохожий! не чоловикъ, а хмара винъ, густа ажъ темна... Уся тварь ёму сумомъ-нудьгою взялася... Мене усю такъ у печаль и кынуло! злякалася вельмы; думаю: занедужавъ винъ. Я до ёго и те и се, голублю его, диты коло ёго вьются, наче метелыкы коло квиткы. А винъ мовчкы сыдыть, сопе, люльку смокче та чортивъ згадуе... Охъ! якъ же у мене на серци важко стало!... Пораюся соби коло печи, а видъ ёго очей не одирву; горшкы бижать, а я ихъ не бачу.

Силы обидаты. Винъ чи лызнувъ, чи не лызнувъ...

— Антоне! чого ты такый сѣгодня?—пытаю.

— Якый?

— Не суразный... Тоби не добре? Не здужаешъ? де въ тебе болыть? прылигъ-бы на печи!..

— Нигде въ мене не болыть... Тяжко...

— Чого-жъ тоби тяжко?.. скажы, мій голубе? по-дили свое лыхо зо мною; воно й полегшае...

— Ни вже! не зъ тобою мени дилытыся; не ты мени поможешъ...

— Та що-жъ таке у тебе? скажы! не тайся одъ мене... скажы!

Бачу: винъ трошкы помякшавъ; я тоди до ёго ласочкою; то зъ того боку, то зъ другого, — у вичи до ёго зазырну; цмокну въ одно око: цмокну въ друге; а въ самой—чую шпары въ серце позаходылы; та такы достаралася до своего...

— Того мени тяжко — признався винъ — що ни пана, ни паныча нашого нема — никого мени вылаять... а не вылаять не можна; не вылаю, такъ занедужаю...

— Святъ, святъ! Антоне! перекрестися...

— Не поможе.

— Гарненько помолыся Пречыстий; се тебе лукавый такъ спокушае, сердце тоби ссе.

Отакъ ражу ёго, а сама соби думаю: „справди шкода, що панычъ умеръ... Нехай-бы винъ ёго лайнувъ; панычеви-бъ зъ того не завадыло-бъ, а винъ-бы отакъ не мучывся... Се ёму такъ пороблено, наслано на ёго, хто-жъ бы се такый?...

Глянула на Антона: Боженьку мій любый! якый-же винъ змученый!.. Жаль такъ и закъпивъ у мене на серци! прымила-бъ я що робыла...

— Чоловиче, мій мылый! вдарь лыхомъ объ землю! Ничого-жъ не вдіешъ; нема панивъ; зъ гроба воны не встануть...

— Нема пана — каже винъ — хочъ-бы полупанка...

— Де-жъ ёго взяти?

Посыдивъ винъ ще трошки; за шапку та зъ хаты.

— Добре, думаю соби, нехай провитрыться. Се-жъ винъ не куды, якъ не товаръ попораты; закъмъ попорае — витромъ сумъ ёго й розвіється.

Довгенько ёго не було; вже прысмеркомъ прышовъ въ хату; и не пизнаты ёго: такый веселый, регочеться, дитокъ обймае, цилуе.

— Знайшовъ такы свого, — каже до мене, — одвивъ душу... Пораюся ото пидъ повиткою, чую: щось иде; зыркъ — панокъ якыйсь и билия шынку ставъ. Я швыдче туды. Ажъ то Рудивський Нычволоденко; змерзъ винъ,

такъ зайшовъ погритися до шинку; отъ я на ёго вы-
лавъ усе, що було на серци...

Зумылася я:—за що ты,—пытаюся я,—на ёго на-
пався? винъ-же намъ ничего и панокъ зъ ёго добрый!

— А протє — каже винъ — все-жъ такы панокъ
винъ, ниhto бильшъ... Я не выненъ тому, що винъ
мени пидъ руку пидвернувся... Мени вь сей день треба
було когось зъ панивъ вылаяты; не вылаявъ, такъ-бы
занедужавъ; може-бъ и вмеръ... Отъ-що, щобъ ты
знала!..

— Не тямлю,—кажу я,—за що и про що...

— А вихоть—тямышъ? а мишокъ тямышъ? а жыда
не забула?.. У!—Та такъ на мене глянувъ, що мене
ажъ страхъ взявъ ..

— Такъ то-жъ,—кажу,—хиба Нычволоденко? то-жъ
наши Марченкы!

— Уси воны однимъ мыромъ мировани...

Отъ ты й говоры зъ нымъ,—думаю соби, та щобъ
не гнивыты вже ёго и кажу:

— Якый вже зъ Нычволоденка панъ! тилькы шо
штаны поверхъ халявъ...

— Одначе-жъ комолый вилъ и кгулею бѣе... та
годи про-се!.. Аминь!

— Аминь чи не аминь, а Нычволоденко тоби сѣго
не подарує—подумала я соби, одначе промовчала, Ан-
тонови сѣго не вымовыла, що-бъ вже не дратоваты ёго.
И добре зробыла, що не говорыла, бо воно на мое й
вышло; а колы-бъ була сказала, винъ бы тоди на мене
выну звернувъ, сказавъ-бы: „твѣй языкъ наврочывъ“.

Нычволоденко не подаровавъ своего, подавъ позовъ
до судьи; а судья взявъ тай зчыстывъ зъ Антона 25
карбованцивъ кары. Ничымъ було у насъ заплаатыты,
такъ коривку мою пограбувалы и продалы... Що я зъ

того лыха—журбы зазнала, такъ и не сказаты! Що я поповывалася, що я поплакала! Чи тожъ не коривка була! первачка, ридна, пытома, сама я ии выпоила, сама на рукахъ выносила!... що мого догляду на неи пишло!.. а на удій яка вона була! Цеберъ молока давала! Вже-жъ и я за нею не два цебры слизъ вылыла; стало-бъ тыхъ слизъ и Нычволоденка втопыты; хоча правду сказаты и винъ не выненъ, и не на ёго ти гроши пишлы... А все-жъ коривкы тией, моеи лысенькой голубкы, и теперь мени жаль... Вона така була добра!.. у хату сама прыходыла!.. Прыйде було, та такъ любесенько: ме! я заразь лустку хлиба, посолою, тай дамъ ий... А вона—хлиба кусне и въ руку мене лызне, поцилуе... вдячлыва душа була. Почну було доиты, вона стоить, наче вкопана, не поворухнется, тилькы такъ на мене позырае, якъ не заговорыть; буцимъ хоче спытаты: чи досыть молока? А чыстючка яка зъ неи була: зроду було на мокрому не ляже, тилькы на сухій соломци... Пійла було якъ пье, такъ не бовтае ёго, не колотыть мордою на дни; а такъ любенько тыхцемъ смочке ёго зверху; напьеться, заразь до яселъ та губенята свои объ зьиды и обитре; наче людына. И ниhto ии тому не вчывъ... Сказать-бы, у матери переняла, такъ маты ии того не вмила, тай зъ себе маты ии, хочъ и добра була на молоко, а неохайна коло себе, наче та жыдивка стара: разъ-у-разъ задрыпана и хвистъ у гною.—Чыстючка—моя „Лысочка“ була. Та ще й масты ии Богъ надилывъ такой, що на вси села не було такой другои: така ясно полова, ажъ жовта; проты сонця було наче золото те вылыскуеться! Шерстынка въ шерстынку; одна до одной наче такъ и прылыпла: наче хто усю ии полывою обльвъ!... а хвистъ—чорный, обиймыстый, наче коса въ дивкы. Рижкы у неи наче выточени, а

на лоби лысынка билесенька, та не просто лысынка, а наче зиронька та кинци розпустила на висимъ сторинг!.. Такъ отаку то мою коривку пограбували и продали!.. Се-жъ воны шматокъ души зъ мене вынялы. Не пишла вона на корысть и тому, хто ии купывъ: слёзы мои выпадкомъ ёму выпалы... Купывъ ии Рудивський пысарь — Васыленко. Вона, нещасныця, занудылася безъ мене та небавомъ и здохла... Такъ ёму, тому Васыленкови, й треба: николы не купуй ни краденого, ни грабованого... Я наче знала, що вона у ёго здохне: якъ взяли ии на налыгачъ — у мене сердце такъ кровью и облылося... а якъ вывели зъ двору, я вдарылася въ груди, та якъ заголошу... За саму царыну провела ии та все оплакувала. Вертаючыся—зло мене взяло на Антона: „се-жъ все не черезъ кого, якъ не черезъ ёго,—думаю собі; прымила зубамы-бъ въ тварь ёму выплася... Люта я тоди на ёго була; думала: прыйду до господы, такъ ёго коромесломъ и опережу! и гриха не побоюся! зъивъ винъ мою „Лыску“... Прыйшла; сыдыть винъ пидъ хатою на прысьби; глянула на ёго, а у ёго слёзы зъ очей цивкою...

— Се ты за „Лыскою“?—пытаю...

Винъ головою кывнувъ; я тоди — ну ёго до серденька прыгортаты; де те й зло подилося!.. Прыгортаю, и сама плачу та Нычволоденка кляню...

До самого вечера мы плакали на прысьби. Про „Лыску“ вже зъ того часу ни винъ мени, ни я ёму ни слова, хоча моя „Лысонька“ николы у мене зъ памяты не выходыла и до вику до суду не выйде!... не можна ии забыты... Отже хочъ якъ я вбывалася за „Лыскою“ за своею, а думала собі: „Богъ давъ, Богъ и взявъ! нехай!.. нехай „Лычына“ душа спокутуе Антонови грихы. Теперъ винъ самъ бачыть, що воно не пере-

львкы зъ панамы мирятысь чубамы. Эге! зрозуміе свою ваду, тай схаменеться и заречеться.

Такъ я думала, та не вгадала! не така була Божа воля. Не докажу вамъ, якимъ ото робомъ усе добро Марченкивъ перейшло до новыхъ панивъ до Петрунякивъ. Вони не тутешни родомъ, десь тамъ зза Десны, казалы люде; а де та въ Бога Десна, я вже й не скажу. Такъ ото прыхалы вони до насъ на село. На весни прыхалы. Панъ и пани: дитай не було у нихъ; вона безплодницею и вмерла. Людына зъ нею, якъ людына; трохи прышелепувата та вельмы довговяза, а то все нилого, такъ якъ и въ усихъ добрыхъ людей. А чоловикъ у нею—такъ ни!.. зъ себе винъ моторный, хринъ ёго не взявъ, та вдача собача. Кырпу проты людей такъ дравъ, що й кочергою ии не достанешъ.

Чуемо: помижъ людей гутирка йде, що новый панъ хоче въ нашому сели якыйсь новый ладъ заводты, щобъ, бачте, все по новому. Усе-бъ то те, що доси було, зникчемнило, старе вельмы стало. „Що-жъ то винъ нове выгадае?“ — думаютъ люде. Помичаю я, що люде наши захожуються взяты ёго на глузы; бо вже дидъ Киандратъ не дурно-жъ процидывъ разъ скризъ зубы що „у нового пана що дня сучка цьяна“... Якъ ий не буты пьяною — додавъ мій Антинъ—колы у ёго и свыни пиво пьютъ...

— То бачъ, — мовывъ Киандратъ — свыни не насъкы, а якисъ нови... У ёго усе „нове“; старе, каже, зникчемнило... Дывысь!.. Зникчемнило! Сонце старійше за все на свити, а чи зникчемнило воно?.. Новый панъ справди въ свыноти кохався, заходывся розводты новыхъ свыней, таки вони наче голи та довговязи таки булы. Не пиплы ёму въ руку, повыздыхалы до ноги.

Ну, отъ и прыйшовъ новый день святой воли. Я була певна въ соби, що въ Антона лайка чысто зъ головы вылетила. Йдемо зъ молебства. Антинъ повернувъ до своего провулка, а староста до ёго:

— А ты, Прядко, куды? забувъ хйба, що треба на громаду? Ходимъ лышень?..

— А що мени въ громади?

— Якъ що? рада буде про пастуха, та про городъ коло цвынтаря и пиць буде и панъ буде...

— Ходимъ — каже Антинъ и зъ голосу ёго чуты, що винъ наче чогось зрадивъ. А мене такъ и кольнуло въ сердце. — Ни, — кажу соби на думци, — не пушу я ёго самого; пиду зъ нымъ; щобъ нечыстый зновъ не нацьковавъ ёго на пана.

Винъ змагався, щобъ я не йшла, а я такы не послухалася, пишла и вже й на ступинь видъ ёго не видхожу, стережу, наче просо видъ тыхъ злодивъ не прыторенныхъ, видъ горобцивъ.

Панъ ото и знявъ ричъ про те, що не слидъ въ литку свыней по селу пускаты безъ догляду, а треба череду свынячу завести, пастуха до ихъ прыставыты, а пидъ выпасъ панъ своей земли дать. Громада на те ничего, наче й прыстае; бо думка у пана такы не ледача була. Дидъ Киндратъ тоди й пытається: „А хто-жь у насъ за свынопаса стане?“

Антинъ мй и выхопывся на те:

— Уже-жь — каже — ништо, якъ не той, у кого свыней бильше, ништо такъ, якъ винъ не тямыть свынячою вдачи, — значыть винъ и поводитыметься зъ нымы умючы, по свынячому...

— Чи до речи-жь воно буде? — озавася хтось. — У кого на сели свыней найбильше?

— У пана — видповивъ староста.

— Такъ себѣ-то выходить на те — озвався Антинь — що панови ставаты за свинопаса...

Я ёго за рукавъ сипгъ: „схаменысь Антоне!“ а винь мене локтемъ пидь бикъ та на мене: „цыть, не твое дило!“

Я кынула на ёго очыма и злякалася; такый винь суворый, такый охмареный та страшный, що я ажъ затремтила и замовкла, та мовчки молюся: „союзомъ любовы та згоды звяжы, Хрысте“...

Панъ того не стерпивъ, щось зашкварчавъ, а Антинь блыझे до ёго, взявся въ боки и каже:

— Вы, пане, такъ заторохтили, наче колесо по груди, буцимъ вы злякалыся чого... Вы говорить зъ повагомъ, не бійтесь, не вважайте на те, що я бондарь, а говорить зо мною, якъ зъ простымъ чоловікомъ...

Люде зареготалы, а панъ такъ и прыснувъ... Ну, зъ того й пишло у нихъ!.. и посыпавъ Антинь, наче зъ рукава борошно, шкулкымы словамы...

За те-жь и ёму, моему Прядци — нехай вже винь царствуйе! — добре насыпалы: на цилый тыждень судья звеливъ въ хурдыкгу ёго закынуты...

Сорому було намъ на циле село.

Тоди я зареклася и сама соби заприсягнула: якъ диждемо дня святой воли, не пуцу Антона зъ двору; хочъ винь нехай мене бье-катуе, а не пуцу; просто на плечи ёму сяду, округъ шыи обивьюся, а не пуцу. Диждалы. Винь мой думкы и спостеригъ... Ще й на свить не займалося, якъ я прокынулася: зыркь! — нема Антона въ хати. Я швыдче ногы въ чоботы, кожушанку на хребетъ, та за двери. Ныкъ я пидь повитку; — нема ёго; ныкъ у хливець — нема; я въ сучоткы, въ

клубню, въ комору—нема. Де-жъ винъ дився?.. Бижу до двору, до шынку, до церкви, нигде й духу ёго нема! Людей розпытувала—чи не бачывъ хто?.. никто не бачывъ.

Сыжу я соби, сумую; вже й до печи руки не беруться; дижу треба-бъ мисыты, а я сыжу... Вже люде зъ церкви йдуть, а я сыжу; все думаю: де дився Антинъ? и такъ мени въ голови и на серци недобре, ажъ въ очахъ тьмяно... Скотынка реве не поена, не годована; а я зъ лавы не пидведуся. Ажъ двери—рыпть! Антинъ въ хату...

— Де ты бувъ?

— Тамъ нема, де бувъ.

— Кажы, де?

— На хутори у Мыщенка. — Се такый паноць бувъ; хуторцемъ соби на одшыби живъ.

— Чого тебе туды носыло?

— Звистно, чого...

— Кажы чого?—признавайся!

— Наче не знаешъ... вылаяты треба було...

— И вылаявъ?

— Выправъ...

— Лышенько-жъ мое важке, горенько мое тяжке! — заголосыла я—мало тоби „Лыскы!“ мало хурдыкгы!.. теперь тебе! прямо въ москали!..

— Старый, не годжуся. — Ще й жартуе.

— Въ острози згынешъ...

— Хочь-бы й пидъ острогомъ; а не можна, не можна мени инакже!.. Але не турбуйся! Мыщенко паноць добрячий, до позвивъ не охочый; та я ёго безъ людей, самъ на самъ...

— Що-жъ винъ тоби? не бувъ?

— Нехай-бы попрубувавъ!.. ни!.. тилькы й ска-
завъ; „Чи ты здуривъ, чоловиче? Чи маты тебе дур-
немъ на свить породыла?“

Дійсне Мыщенко не позывавъ, спасыбигъ ёму...

Мынувъ ще рикъ.

Всю ничъ передъ святою волею — я вже й очей
не заплюшувала; все стерегла, щобъ у ночи Антинъ
не зникъ зъ хаты. Лежу та зпидъ рядна сочу ёго;
бачу: винъ вставъ, тыхесенько озувся, одягся, пидпе-
резався, вже шапку бере зъ килочка; я тоди зпидъ
рядна, въ чому була, прожогомъ до дверей; розпя-
лася: „стій, кажу, хочъ, убый мене, а не пущу зъ
хаты“... Винъ до мене: „Геть! не жаргуй“...

— „Не до жартивъ!... куды ты злаптовався?“

— „Пусты“...

— „Не пущу“...

— „Пхну!“...

— „Пхай, а не пущу, за ноги вчеплюся“...

— „Пусты, а то бытому!“...

— „Хочъ убый, а не пущу. Знаю, куды ты! До
панивъ!“

— „Пусты!“—якъ закрычыть винъ, такъ наче зъ
шкуры вылазыть. Я трохы злякалася була, похолола,
але — Маты Божа зглянулася на мене, пиддала мени
духу, заравъ я отямылася и кажу:

— „Хочъ ты крычы, хочъ верещы, а не пущу“—
ну ёго вмовляты, образумлюваты. А винъ и соби трохы
схаменувся, вже не крычыть, а просытья. Та такъ
жалистно, такъ жалистно просытья:

— „Жинко моя! ягидко моя люба! пусты мене,
не мучъ мене! не доводи мою душу до гриха... Пу-
сты!... Зроду-вику ни въ кого не просывся, мовчавъ,

терпивъ; а теперъ не вытерплю; прошуся у тебе: пусты, пусты мене!“

Бачу я: трудно ёму, ажъ слёзы на очахъ выступылы, тай мени не легко; треба мени на своему встояты и кажу:

— „Не пуцу“...

— „Не пустышь?“

— „Не пуцу“...

— „Такъ кльчъ же попа, нехай сповидае и прычащае мене, бо я чую, що помру... Нудно мени; трудно мени на серци... щось пидступыло, давить, духъ спырае. Ой, ой! пусты! — Та зъ симы словами, якъ заплаче, заголосыть!... И жалисто мени и сумно и страшно мени стало... Диты зб сну, поскакували и соби голосять... Що-жъ мени робыты, що мени чыныты? Чи панивъ мылуваты, чи свою дружыну мордуваты? Сыдыть винъ на лави, плаче, а я чую, що слёзы ёго въ сердце до мене капають и тамъ прыскомъ печуть... Хоть-бы винъ схопывся, думаю соби, та одипхнувъ мене видъ дверей; я-бъ вже й не пручалася; лучше-бъ винъ вдарывъ мене; мени-бъ не такъ тяжко було; не сыла-бъ моя була ёго спыныты... такъ ни-жъ! сыдыть винъ, наче прыборканий, не лютуе, та плачучы просытсыя, жалю мени задае... Перемигъ мене жалъ; я двери навстижъ!

— „Иды!“

Закурывъ винъ, тилькы пидошвы манячать, а я тоди соби въ слёзы...

Пощастыло намъ того разу. Панивъ не було на сели; воны ще вчора поихалы до миста; такъ Антинъ выдравъ тамъ у ихъ у господи якогось недопанка, та на ёму й погостривъ свого языка. Обийшлося ни на чому.

А я стала соби на думци: зъ чого отсе у ёго, у

Антонна мого, земля ёму перомъ, отакый попускъ Божый? Цилисенькый годъ винъ чоловикъ такый, що дай Боже и всимъ людямъ, хочъ въ ухо ёго бгай. — Абы жъ прыйшовъ день святой воли — винъ и займеться проты панивъ. Зъ чого воно?... Радылася я зъ попомъ „Се у ёго перехидъ,“ — каже батюшка, — надъ нымъ треба-бъ „ордию“ вычитаты; але я не вмю того. Се треба у Выноградный манастыр, десь ажъ за Кывомъ; тамъ ченци вычитують“...

Я й примирковала соби, що на все воля Божа и проты неи чоловикъ ничего не вдиє. Нехай-же воно йде, якъ Богъ дає...

Такъ воно и йшло до самой Антоновой смерти; здається цилыхъ двадцять рокивъ. Не малый то часъ! Багацько, пребагацько всього за сей часъ переминылося: що тоди тилькы сходило, теперъ вже выросло; що тоди починало зростаты; теперъ вже зистарило; а що тоди починало старитыся, за двадцять рокивъ струхло, спорохнило... И надъ нами трохи Господь зглянувся, пославъ на насъ свою руку благу. Антинь, правда, не позбувся своєї вдачи, не покынувъ своєї вады лыхой лаяты панивъ въ день святой воли; але Господь сокрушивъ панську гордыню. Паны и зъ нашого села и зъ сусиднихъ перенялыся думкою, що не треба уважаты на Антонову лайку, бо винъ въ той день людына непрытаманна...

Якъ почалы ото паны не вважаты на Антона, якъ ославылы ёго несамовытымъ, такъ зъ того часу не геть я турбовалася, тилькы було опасуюся, щобъ не напався винъ на кого такого, що не тямить ёго вдачи, тай потягне ёго въ судъ... Спасыбигъ Богови, не траплялося такого, мабуть Маты Божа одвертала.

Такъ отъ, бачте, зъ якою чудною людыною мене

доля спарувала!... Э-эхъ! колы-бъ не ти дви вады у мого Антона, звиковала-бъ я зъ нымъ, не зазнавши ниже едыной хмарной годины!... Такъ, — кажу-жъ вамъ, — нема щастя безъ нещастя... Не було-бъ ночи, не було-бъ и дня...

Чудна, чудна людына бувъ небижчыкъ! .. упокой Боже ёго душу зъ святымы и зъ преподобнымы! Чудно винъ и вмеръ.

Кажу вамъ: якъ ославылы ёго несамовытымъ, такъ зъ того часу прыгоды зъ ёго вады не траплялося, хоча винъ и не покынувъ свого прызначення. Почне було свое вычытуваты, такъ, колы той, на кого винъ напустывся, огрызнетъся супроти ёго, винъ того не доволае... Абы-жъ хто змовчует, того вже винъ выпере до поту; доты пратыме, докы и въ самого сорочка хлющемъ визьметься.

Чудно такъ, кажу вамъ, померъ Антинъ.

Того году, якъ судылося ёму вмерты, заманулося ёму мирошныкуваты. „До хазяйства, каже, я вже старый, пидтоптався! нехай сынъ править; а я соби млынъ споружу, тай мирошныкуватыму.

— Тай добре-жъ—я ёму на те;—дай Боже часъ добрый, може мирошныкучы и панивъ кынешъ лаяты...

— Ни, Орышко! сёго й не думай и не гадай про се; не кыну...

— Чому?

— Тому, що ты не тямышь...

— Чи вже?! До срибного волося дожыла, розуму й на стилечкы не нажыла!

— А вже-жъ не нажыла. Тоби здається, що я панивъ лаю?

— А тожъ кого, колы не ихъ?

— О бачъ и не тямышь, голову!... То я неволю людську лаю... Щобъ ты знала — якъ прѣйде день святой воли, такъ у мене й запытыть на серци проты неволи людской.— Колы-бъ я и побачывъ, я-бъ и зубамы загрызъ; та не знаю, яка вона, чи така якъ ото холера, чи така якъ тряся?... Не знаю! Тилькы всѣго й знаю, що такъ вона людей неволыть, якъ паны колысь...

Такъ ото заходылася мы коло млына. Треба було задалегидь дерево на клитку вывезты. Купывъ винъ у Маслаченка и на клитку и на валъ и на рамена.— Поихалы рубать. Рубае винъ соби деревыну, березу чи що; цюкае та цюкае, а вона зразу якъ шугоне, та на ёго; винъ хотивъ видбигты та не встыгъ; ступнивъ зо тры видбигъ, вона ёго й прычавыда и гиллямъ и цивкою; ноги такъ ёму и розплющыла...

Прывезлы ёго до дому, знеслы въ хату... Ледви винъ дыше... Поклыккала я попа... запрычастывъ винъ ёго... День—другий, третій,—не оживае чоловікъ, не вмирае; а на четвертый день попрохавъ истонькы... Зрадила я невымовно... Думаю: одужае... И дійсне бувъ-бы одужавъ, колы-бъ не настыгъ день святой воли... А тожъ саме за тыждень настыгъ.

Ледви стало свитаты, чую я: Антинъ мій, — упокой Царыця небесна ёго душу! — такъ тяжко-важко стогне, та до мене, такъ болисно:

— Жинко! чи знаешъ, якый сѣгодня день?

— Святой воли,—кажу ёму, а соби думаю: „и теперь не забудъ“.

— Поратуй-же мене, а то пропаду...

— Чымъ-же мени тебе ратуваты? Рада-бъ я небо до тебе прывернуты; душу свою до тебе вложыты..

— Ни, не те!... не те!.. визьмить мене, вынести на саны, та везить до панивъ...

— Господь зъ тобою, Антоне! невидь чога заманулося тобі... якъ се можна!.. на двори така холоднеча, тобі зъ хаты не можна; въ хати пидъ кожухомъ дрижышь!... Вгамуйся, голубе мій! перехрестысь та чытай: „ослабы, оставы“...

— Не поможе! ни що не поможе!... везить мене; чую, що смерть прыйшла по мене!.. онъ вона въ ко-чергахъ вже стоить; я ии бачу... Глянь! якъ зубы вы-скалыла... Бачышь...

— Та заспокойся!.. невидь що тобі ввыжається...

— Ни, не ввыжається; я выразно бачу ии... Пора-туйте-жь мене, не дайте мени занести греха на той свить...

— Попа, — пытаю, — поклыкаты? — и бачу, якось тварь ёму миныться, не та стае, зблидла и опала...

— Не попа, а пана... нема пана, хочъ недопанка... ратуйте!...

Та зъ сымъ словомъ якъ зарыдае!.. А потимъ:

— Трывай! трывай! не пидходь ще!.. Я заразъ, заразъ... везить мене швидче до панивъ!... Жинко! придержъ ии, не пускай ии до мене...

Зумылася я, не тямлю—про кого винъ каже: придержаты? въ хати опричь мене та сына никого... А винъ все свое:

— Не пускайте ии до мене, нехай пидожде, докы вернуса видь панивъ...

— Кого не пускаты?—пытаю.

— Смерты, смерты! онъ вона наставляється йты по мою душу...

Отуть вже и я стерялася... Не збагну,—що й по-чаты; тай кажу сынови:

— Бигай швидче по кума Мусія, нехай иде, раду дае...

Закымъ прыйшовъ кумъ, Антинъ мій усе одно верзе: „везить мене; я заразъ; пидожды“...

Прыйшовъ Мусій. — Антинъ вже не пизнавъ ёго: може черезъ те вклепався, що кумъ бувъ въ жупани; такъ винъ и взявъ ёго за пана. — Скинувъ на ёго очыма; таки воны зробылыся, наче сонни, та тоди й почавъ: „Ой вы, паны—голоколинци! бодай вамъ и те и се, и пяте и десяте!“ И чого вже винъ имъ не бажавъ! страхъ и згадаты... Бажавъ, бажавъ, тоди якъ заскрегоче зубамы, талъ ажъ ижавка на ёго напала...

— Бижы, сыну! за попомъ—мовывъ кумъ. Антинъ блиснувъ очыма...

— О теперь, каже, йды!.. иде, иде!.. Охъ! ратуйте!...

Та зъ сымъ словомъ и Богови духъ видавъ... Чудна людына, чудна и смерть ии.

Упокой ёго со святымы!...

1895 р.

ОГЛАВЪ.

	<i>Страница</i>
1. Дидъ Евменъ. (Спомынки бабы Уляны Красючки)	3—23
2. Непрымыренна. (Зъ запысокъ сельской учителькы)	24—117
3. Баба Явдоха	118—185
4. Хвора душа. (Спомынки бабы Орышкы Прядчыкы)	186—223

Найважнійши друкарскы помыллы.

<i>Страница.</i>	<i>Рядокъ.</i>	<i>Надруковано.</i>	<i>Треба читати.</i>
9	4 зверху.	сороци.	сорочки.
36	12 знизу.	пуцьянокъ.	пушьянокъ.
89	8 зверху.	но.	по.
102	2 „	Здалася.	Вдалася.
104	9 „	ихъ.	имъ.
105	5 „	надавалъ.	надававъ.
111	16 „	на.	не.
139	12 „	ни.	не.
145	5 „	блынула.	блынула.
158	18 „	байстрюковн.	байстрюкови
165	5 „	то.	та
183	6 „	иі.	ій.

PG 3948

.K 586

1899

v.1

3 2000 005 667 318

